

**Аграрний
інформаційний
науково-виробничий
журнал**

**Колектив нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України**

АГРОІНКОМ

№ 4—6'2013

<http://www.iae.kiev.ua>

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий
інвестиційний концерн
«Агропромінвест-інтернешнл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. НААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Адамчук В.В., д.т.н., академік НААН
Амбросов В.Я., д.е.н., проф., чл.-кор. НААН
Безуглий М.Д., д.с-г.н., проф., академік НААН
Вергунов В.А., д.с-г.н., проф., чл.-кор. НААН
Володін С.А., д.е.н., чл.-кор. НААН
Галушко В.П., д.е.н., проф., чл.-кор. НААН
Дем'яненко М.Я., д.е.н., проф., академік НААН
Жук В.М., д.е.н., проф., чл.-кор. НААН
Зайнчковський А.О., д.е.н., проф.
Зотов А.М., к.т.н.
Камінський В.Ф., д.с-г.н., чл.-кор. НААН
Кравчук В.І., д.т.н., проф., академік НААН
Лендел М.А., д.е.н., проф., чл.-кор. НААН
Лупенко Ю.О., д.е.н., проф., академік НААН
Мельничук Д.О., д.біол.н., проф.,
академік НААНУ і НААН
Месьє-Веселяк В.Я., д.е.н., проф., акад. НААН
Петік П.Ф., к.т.н.
Присяжнюк М.В., міністр Мінагрополітики
і продовольства України
Прокопа І.В., д.е.н., проф., чл.-кор. НААН
Россоха В.В., д.е.н., ст. наук. сп.
Саблук П.Т., д.е.н., проф., академік НААН
Федоров М.М., д.е.н., проф.
Шпичак О.М., д.е.н., проф., академік НААН
Петриков О.В., д.е.н., проф., академік РАСГН
Ушачов І.Г., д.е.н., проф., академік РАСГН

Відповідальний за формування,
редагування і видання журналу
д.е.н., с.н.с. В.В.Россоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: rossokha@ukr.net

Матеріали підготовлено
МАПНК «Агропромінвест-інтернешнл»

Відповідальність за точність викладених у публікаціях фактів
несе автор, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавець

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В. тел. (067) 230-20-81.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.

Виписка з Єдиного державного реєстру
юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців
серія ААВ № 447784 від 17.10.2012 р.
тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 28.05.2013. Формат 60x84 1/8.

Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 14,5.

Умов. друк. арк. 13,48. Наклад 1000. Зам.

«Лазурит-Поліграф»,
м. Київ, вул. Константинівська, 73

науково-практичне видання

ЗМІСТ

РИНОК ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ПОСЛУГ

Боднар О.В. Особливості ціноутворення на продукцію рослинництва в Україні	3
Воскобойник Ю.П., Гаваза Є.В. Ємність ринку органічної продукції в Україні.....	7
Швиденко О.М. Особливості застосування Інтернет-маркетингу в сільському господарстві США.....	11

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Завалевська В.О. Виробництво сільськогосподарської продукції та зайнятість населення	15
Дідковська Л.І. Державна підтримка зрошувальної меліорації	22
Стельмащук І.З. Розвиток органічного агровиробництва в Україні	26
Філаткін С.М. Орендні земельні відносини до та після скасування мораторію	30

ІННОВАЦІЇ, ІНВЕСТИЦІЇ

Коваленко О.В. Біоіндустрія як інноваційний напрям оновлення АПВ: теоретичні аспекти і тенденції розвитку в Україні	33
Янченко З.Б. Інноваційні процеси в діяльності малих аграрних підприємств	38
Дадашев Б.А. Інвестиційний розвиток сільського господарства України	43

ФІНАНСИ, ПОДАТКИ, ОБЛІК

Проскура К.П. Результативність роз'яснювальної роботи податкових органів	47
Рощина Ю.В. Аграрне природокористування як об'єкт бухгалтерського обліку	53
Скакун Л.А. Біологічні активи у бухгалтерському обліку як ресурс для капітальних інвестицій	59

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

Гуторов О.І., Степаненко Т.О. Теоретико-методичні аспекти економічно та екологічно ефективного використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах	62
Гнатенко О.А. Конкурентоспроможність страхової послуги та формування управлінського рішення щодо її підвищення.....	69

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Петриченко О.А. Економічні реформи, реструктуризації, трансформації: інституціональна компліментарність	73
Росоха В.В., Соколов Д.О. Інновації й технології: системні ознаки сутності й взаємозв'язку	82
Паламарчук М.М. Категорія конкуренції: аналітичний огляд еволюції розвитку наукової думки	91
Фендик В.М. Контроль забезпечення зобов'язань як економічна та облікова категорія	95

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

Зленко В.А. Новий твір з глобалістики	100
--	-----

ЖИТТЯ НАУКИ

«Родова садиба» – один із напрямів сталого розвитку сільських територій.....	102
--	-----

ЮВІЛЕЇ

Володимиру Петровичу Славою – 75 років.....	110
Анотації.....	112
Resume.....	112

Шановні читачі!

Наш журнал можна читати на сторінці Інтернету

<http://www.iae.kiev.ua>

Адреса редакції:

08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
смт. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.

<http://www.iae.kiev.ua>

e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua

Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ

МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

ОСОБЛИВОСТІ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА ПРОДУКЦІЮ РОСЛИНИЦТВА В УКРАЇНІ

Викладено системний та комплексний методичні підходи до ціноутворення на продукцію рослинництва. Обґрунтовано специфіку ціноутворення у галузі рослинництва, зумовлену особливостями виробництва продукції у різних природноекономічних зонах, сезонністю виробничого процесу, особливостями землі як засобу виробництва, низькою купівельною спроможністю населення, значною залежністю від кон'юнктури зовнішнього ринку, характеристиками споживчої вартості окремих видів рослинницької продукції.

Економічна наука визначила співвідношення попиту і пропозиції в процесі ринкового товарообігу загальнотеоретичним правилом формування ціни. Ще в XIX ст. англійський економіст А. Маршалл встановив закономірність у взаємодії цих двох складових ринку. У короткостроковому періоді вчений визначив головним ціноутворюючим фактором попит, а в довгостроковому – пропозицію. Зростання попиту спричиняє поступове підвищення ціни до певної межі, після чого відбувається її зниження від зменшення попиту (рис. 1).

Зниження ціни до рівня недостатньої окупності витрат спричиняє скорочення і навіть припинення виробництва. Однак, дія законів вільного ринку в окремих випадках є руйнівною для галузі чи підприємства, а повернення до їхнього вихідного стану потребує значного часового лагу. З метою його скорочення та в залежності від споживчого призначення і суспільної значимості продукції виникає необхідність втручання в процес автоматичного узгодження попиту і пропозиції. В сукупності зі специфікою виробництва продукції це явище зумовлює особливості ціноутворення, які необхідно враховувати при розв'язанні проблем функціонування ринку. Така вимога властива ринку продукції рослинництва, оскільки ця галузь сільськогосподарського виробництва є базовою для забезпечення споживчого попиту суспільства на продовольство, потреб тваринництва у кормах, промислових галузей у сировині. Розвиток галузі рослинництва значною мірою впливає на

ефективність аграрного сектора економіки та благополуччя 14 млн осіб сільського населення.

Питанням ціноутворення в системі агропромислового комплексу присвячені праці В.Р. Боева [1], М.О. Борхунова, О.В. Попової [2;8], І.І. Лукінова [3], П.М. Макаренка [4], Б.Й. Пасхавера [5], П.Т. Саблука [6], Е.А. Сагайдака [7], І.Г. Ушачова [8], Л.М. Худолій, О.М. Шпичака [6] та ін. вчених [9;10]. Особливості функціонування галузі рослинництва, що проявляються в ціновому аспекті, та активізація процесів зовнішньоекономічної діяльності в умовах відкритості ринків вимагають поглиблення досліджень особливостей механізму ціноутворення на рослинницьку продукцію.

Метою статті є встановлення специфіки ціноутворення на продукцію рослинництва в Україні, що дасть змогу виважено формувати політику державного регулювання внутрішнього ринку, повніше задовольняти споживчий попит населення, підвищувати конкурентоспроможність вітчизняної продукції на зовнішньому ринку.

Дослідженнями опрацьовано методичний підхід до вивчення особливостей ціноутворення на продукцію рослинництва, який полягає у застосуванні системи поетапного відстеження та аналізу формування витрат у всіх ланках, зокрема:

сфері виробництва як початкової стадії формування витрат, що мають бути відшкодовані ціною;

сучасній обслуговуючій інфраструктурі, забезпеченні нею потреб конкурентоспроможного виробництва;

внутрішньому і зовнішньому ринках як місцях формування ціни пропонованого товару під впливом конкуренції;

споживчому попиті, його якісній структурі та платоспроможності, впливі на кінцеву ціну товару і подальший розвиток виробництва.

Кожний блок розглядається як невід'ємна складова процесу (системи) ціноутворення. В цій системі

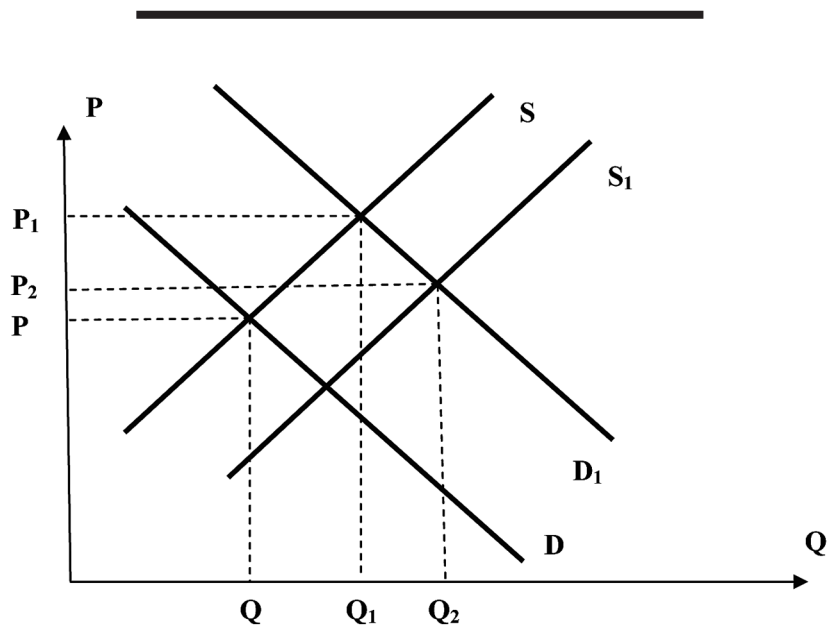

Рис. 1. Формування ціни рівноваги в умовах вільного ринку

всі підсистеми (блоки) мають взаємоузгоджуватися, інакше система ціноутворення не відповідатиме потребам нормального розвитку конкурентоспроможного виробництва відповідної продукції. Не задовольнятиме вона і потреб суспільства в цілому в порівнянні зі стандартами розвинених країн.

Такий підхід базується на ряді особливостей рослинницької галузі, важливіші з яких наступні:

соціальноспоживацьке призначення продукції;

сезонність виробництва на відміну від безперервного у промисловості;

порівняно невеликі терміни зберігання продукції, а по багатьох видах — необхідність (потреба) щоденного її споживання як продовольства;

можливість імпортозаміщення певних видів продукції та негативні соціальні наслідки цього явища для розвитку вітчизняного виробництва і сільських територій.

Особливістю ціноутворення в галузі рослинництва є те, що виробництво однієї й тієї ж самої споживчої вартості в різних природно-економічних умовах супроводжується різними витратами і таким чином впливає на формування цін. В умовах планово-розподільчої економіки врахування природно-економічних відмінностей виробництва у сільському господарстві частково здійснювалося шляхом застосування зональної диференціації державних закупівельних цін. Він був прийнятним для врахування кліматичних відмінностей, але майже непридатним для врахування ґрунтових. Відмінності економічних умов (а частково і природних) при ціноутворенні в сільському господарстві враховувалися шляхом доплат до державних закупівельних цін, встановлених для низькорента-

бельних і збиткових підприємств. Введення таких доплат для конкретних господарств далеко не завжди супроводжувалось належним аналізом причин низької рентабельності чи збитковості, а їх відміна у зв'язку з переходом сільськогосподарських підприємств на самофінансування так і не призвела до покращення цінового механізму в АПВ.

Наступним фактором, що зумовлює специфіку ціноутворення на ринках рослинницької продукції є сезонність виробництва, що впливає на розвиток цінових відносин у часі. Особливо яскраво це явище проявляється у зерновиробництві. Зернові культури характеризуються значною нерівномірністю попиту та пропозиції в окремі періоди. Так, у період збору врожаю спостерігаються сезонні зниження цін на зерно у зв'язку з його значною пропозицією на ринку. Великою мірою вона викликана недостатністю у товаровиробників потужностей для зберігання зерна та потребою у фінансових ресурсах для проведення осінньо-польових робіт і розрахунків по податкових зобов'язаннях. Таке явище може бути зумовлене також ринковою кон'юнктурою через коливання урожайності сільськогосподарських культур під впливом кліматичних умов.

Величезна залежність сільськогосподарського виробництва від природних явищ значною мірою викликана недоліками агротехнологічної бази для стабільного ведення сільськогосподарського виробництва, зокрема недостатністю внесення добрив, наявності технічних засобів, системи зрошення, засобів захисту рослин тощо.

До економічних факторів, що зумовлюють особливості формування цін у сільському господарстві в цілому і в галузі рослинництва зокрема є:

нееластичність зв'язку між попитом на сільськогосподарську продукцію та цінами на неї;

відносна іммобільність сільськогосподарських ресурсів;

консерватизм та високий ступінь відносної демонополізації сільського господарства;

надзвичайно низька купівельна спроможність населення, властива для сучасного стану розвитку економіки України.

Специфічність землі як засобу виробництва зумовлює те, що не відбувається переливу капіталу із галузі сільського господарства. Проте між галузевими підкомплексами, у яких земля задіяна у виробництві, спостерігається надання переваги дохіднішим напрямом. Таким є виробництво соняшнику й ріпаку, де рентабельність вища порівняно з іншою продукцією рослинництва. Площі посіву цих культур порівняно з 1990 роком збільшилися у 3–10 раз. Водночас скорочення площ посіву спостерігається у льонарстві, бурякоцукровому виробництві, у виробництві кормових культур.

Зерновий підкомплекс характеризується відносною стабільністю у площах посіву, проте в його межах теж спостерігається перелив ресурсів у дохідніші напрями. В окремі роки зниження цін та рівня доходності вирощування пшениці та жита зумовлювало те, що товаровиробники зменшували площі посіву цих культур і спрямовували ресурси у виробництво кукурудзи чи ячменю, рівень рентабельності яких був вищим. Чітко це проявилось у зоні Полісся, зокрема на Житомирщині, де площі посіву під ріпаком, соєю, соняшником і кукурудзою у десятки разів перевищили площі посіву жита. Протягом останніх десяти років відбулося двократне зменшення його валового виробництва, оскільки дохідність кукурудзи з одного га у 5 разів вища порівняно із житом.

Взаємопов'язаним із зазначеним чинником впливу на формування цін на внутрішньому ринку є його залежність від кон'юнктури світового ринку. На прикладі зернових, перерозподіл виробленого в Україні зерна на користь експортних операцій. Скорочення попиту з боку тваринницької галузі зумовило збільшення обсягів реалізації збіжжя за межі країни. Поява та популяризація напряму використання зерна на виробництво біопалива сприяє зростанню цін на світовому ринку й привабливості експорту. Через збитковість виробництва тваринницької продукції використання зерна на годівлю сільськогосподарських тварин не в змозі конкурувати з продажем зерна експортно-орієнтованим зернотрейдерам.

Крім наведених факторів, які негативно впливають на доходи сільськогосподарських виробників,

проблему для українського агропромислового виробництва становить низька купівельна спроможність населення.

Особливості ціноутворення проявляються також у кожному окремому виді продукції рослинництва. Суттєві значення мають науково-технічний рівень конкретної галузі, обсяги та організаційні форми виробництва й інші відмінності. Достатньо порівняти функціонування ринків провідних зернових — пшениці, кукурудзи, ячменю — та ринків картоплі чи овочевих культур.

Найбільш адаптованим до умов ринку вважаємо ціноутворення на ринку зерна. Пояснюється це рядом факторів, що взаємодіють і навіть поступаються один одному місцем залежно від зміни ситуації.

По перше. Конкуруючими партнерами у виробництві зерна стали великі спеціалізовані структури корпоративного типу, які забезпечують значну частку щорічного валового збору зерна. Частка виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах становить 78 % (рис. 2).

По друге. Зберігається високий рівень технічної оснащеності зернової галузі, який піддається модернізації. В підсумку це дає змогу нарощувати виробництво з достатньою окупністю витрат.

По третє. Інфраструктура для зберігання і транспортування зерна протягом відносно короткого терміну досягла сучасних стандартів. Для перевезення великих партій зерна використовуються на традиційних маршрутах спеціалізований транспорт — залізничний, водний, автомобільний.

По четверте. Нарощування виробництва та експорту зерна в останні роки забезпечило Україні третє місце серед світових експортерів кукурудзи, восьме та четверте місце пшениці та ячменю відповідно.

В аналогічних умовах здійснюється ціноутворення на ринках олійних культур, хоча товарні обсяги їх значно менші. Стабільний попит та порівняно висока прибутковість насіння соняшнику й ріпаку в ряді випадків спричиняють перенасиченість сівозмін цими культурами, що негативно позначиться на родючості ґрунту в подальший період.

Недостатньо адаптованими до реформованих економічних умов залишаються галузі овочівництва, картоплярства, садівництва. Виробництво картоплі в Україні забезпечують в основному особисті підсобні господарства населення (97 %). При формуванні ринку картоплі, овочевих і плодівих культур має перевагу дрібнооптова торгівля. Нестача відповідної тари і сховищ, віддаленість селянських господарств від ринків збуту спричиняє втрату якості продукції. Характерно,

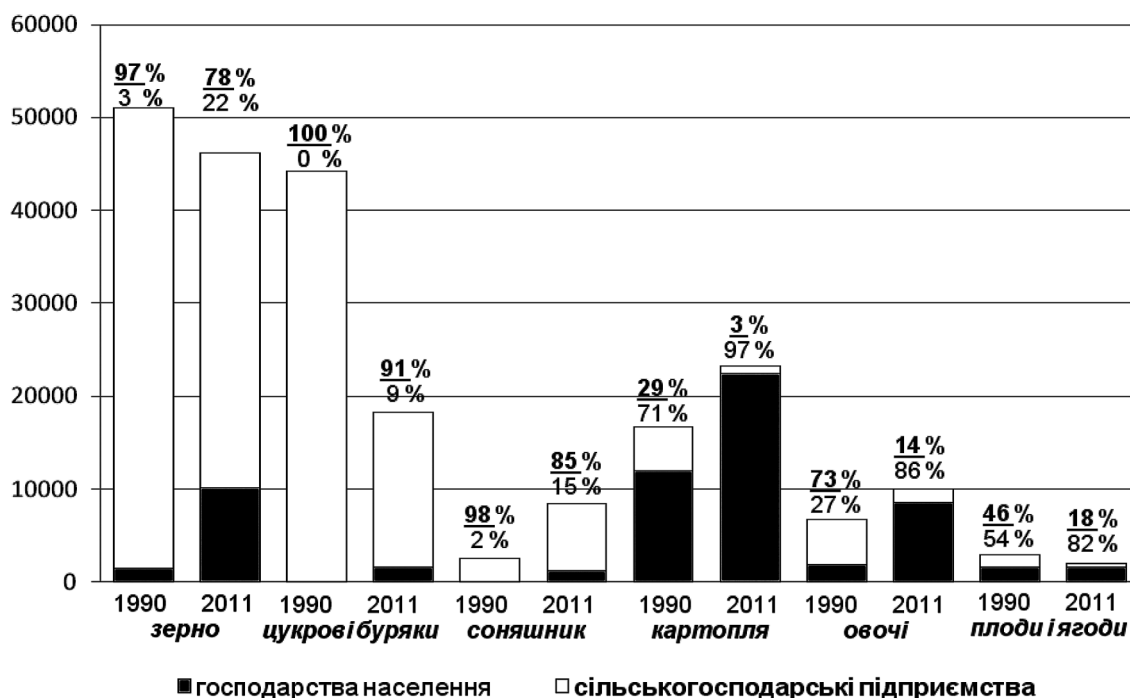

Рис. 2. Зміни у обсягах та структурі виробництва основних культур за категоріями виробників у динаміці, тис тонн

що господарства-виробники потерпають як від недобору, так і в окремі роки від досить високого врожаю. Вирощену продукцію за відсутності в селах належної інфраструктури товаровиробники продають заготівельникам-перекупникам. Кінцева ціна картоплі на міських ринках чи в спеціалізованих магазинах в 1,8–2,5 рази перевищує ціну, отриману виробником. Різниця зростає в несприятливі для урожаю картоплі роки, коли ще більше потерпає саме виробник продукту.

Наведені приклади засвідчують, як суб'єктивні фактори можуть гальмувати формування цивілізованого продовольчого ринку навіть в незамінній його ланці. Майже повністю занепали досить ефективні в минулому одвічно поліські галузі — льонарство і хмелярство. Причинами стали висока трудомісткість продукції та деградація ряду галузевих переробних підприємств, хоча ринковий попит на їхню продукцію залишається досить високим.

Висновки. Практичні заходи щодо ліквідації проблем ціноутворення на продукцію рослинництва в сукупності мають враховувати відмічені особливості виробництва та формування ринків відповідної продукції, соціально-економічний стан та природні умови регіону, підкріплені необхідними інвестиціями. Незмінною має залишатися кінцева мета, що базується на скороченні витрат на одиницю товарної продукції та достатньому задоволенні попиту на неї не лише окремих груп населення, але й всього сус-

пільства, завоювання й утримання провідних позицій на зовнішніх ринках аграрної продукції.

Використані джерела

1. Боев В.Р. Цены и ценообразование на продукцию сельского хозяйства в СССР / В. Р. Боев, Э. А. Сагайдак. — М.: ВНИИТЭИагропром, 1987. — 44 с.
2. Борхунов Н.А. Диспаритет цен и господдержка сельского хозяйства России с позиций ВТО / Н. А. Борхунов, О. В. Попова, А. А. Сидорин // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. — 2012. — № 4. — С. 22–26.
3. Лукінов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ століття) / Лукінов І. І. — К.: НАН України, Інститут економіки, 1997. — 455 с.
4. Макаренко П.М. Ринкове ціноутворення за співвідношенням попиту та пропозиції / П. М. Макаренко, А. П. Макаренко // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. праць. — 2011. — № 1(9). — С. 160–164 (Серія «Економічні науки»).
5. Пасхавер Б.Й. Ціноутворення в продовольчому комплексі / Б. Й. Пасхавер // Економіка АПК. — 2005. — № 10. — С. 60–64.
6. Ціноутворення в процесі реформування агропромислового комплексу України (1990–2001 рр.) / [Шпичак О. М., Саблук П. Т., Ярославська Т. В. та ін.]; за ред. О. М. Шпичака. — К.: ІАЕ, 2002. — 499 с.
7. Сагайдак Э.А. Ценообразование в агропромышленном комплексе / Э. А. Сагайдак // АПК: экономика, управление. — 2005. — № 11. — С. 60–67.
8. Методологические основы построения модели паритетных экономических отношений сельского хозяйства / Под ред. И. Г. Ушачева, Н. А. Борхунова. — М.: ГНУ ВНИИЭСХ, 2012. — 201 с.
9. Ценообразование на продукцию сельского хозяйства в условиях рыночной экономики / [Ткаченко В. Г., Бабенко А. А. и др.]. — Луганск: Элтон-2, 2005. — 120 с.
10. Дейли Д.Л. Эффективное ценообразование — основа конкурентного преимущества / Дейли Д. Л.; пер. с англ. и ред. Э. В. Кондукова. — М.; С.Пб.; К.: Вильямс, 2004. — 302 с.

ЄМНІСТЬ РИНКУ ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ В УКРАЇНІ

Встановлено потенційних споживачів органічної продукції. Проаналізовано фактичну ємність ринку та цінову ситуацію на ринку органічної продукції. Визначено потенційну ємність ринку органічної продукції в Україні на період до 2020 року.

Останніми роками продукція інтенсивного сільськогосподарства почала стрімко втрачати у якості через намагання сільськогосподарських виробників досягти вищих обсягів виробництва та прибутків. Наслідком діяльності транснаціональних компаній та агрохолдингів стала активна деградація агросфери, що неприпустимо з позицій концепції сталого розвитку, яку розвинені країни визначили пріоритетною системною ознакою розвитку суспільства ХХІ ст. [1, с. 5–6]. Водночас окремі господарства почали розвиватись у так званому «екофільному» напрямі, ставлячи на перше місце не надприбутки, а якість та екологічну безпеку продукції. Альтернативні технології у сільському господарстві почали стрімко впроваджувати наприкінці ХХ ст. в країнах, де усвідомили неможливість подальшого розвитку без встановлення гармонії з природою та захисту навколишнього природного середовища. Центральне місце серед них посідає органічне сільське господарство, яке дає змогу зберігати здоров'я ґрунтів, екосистем і людей, ґрунтуючись на екологічних процесах, біологічному розмаїтті і циклах, адаптованих до місцевих умов [2].

У світі органічне сільське господарство практикує 1,6 млн виробників на площі понад 37 млн га. Ємність світового ринку органічної продукції становить 51,9 млрд євро, а споживання на одну особу в таких країнах, як Австрія чи Данія вже давно перевищило позначку в 100 євро в рік (табл. 1).

Нині у світі активно впроваджується законодавство щодо органічного виробництва, вдосконалюються технології виробництва, розробляються стандарти, розвивається переробка та продаж органічної продукції, розширюється її асортимент. Все більше фермерів переходять на органічне виробництво, завдячуючи державній підтримці у формі дотацій, пільгового кредитування, спрощеній процедурі сертифікації тощо.

Україна теж не стоїть осторонь: ведеться розробка законодавства, проводиться широка інформаційна підтримка органічного виробництва. У Державній цільовій програмі розвитку українського села визначено пріоритетність органічного сільського господарства та поставлено завдання довести обсяг частки органічної продукції у загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10 % [4]. Очевидно, що в поставлені строки досягти цього не вдасться, однак є такі можливості у майбутньому.

Нині в Україні під органічними культурами зайнято 270 тис. га, проте обсяги споживання цієї продукції надзвичайно низькі й становлять лише

Таблиця 1

Розвиток ринку органічної продукції в окремих країнах світу*

Країна	Показник	Ємність ринку, млрд євро			Споживання на душу населення, євро		
		2006	2011	Зміна 2011 до 2006 %	2007	2011	Зміна 2011 до 2006 %
США		11,1	21,2	91	54,6	67	23
Німеччина		4,6	6,6	43	56	81	45
Франція		1,7	3,8	124	27	58	115
Великобританія		2,5	1,9	-24	47	32	-32
Італія		1,1	1,7	55	20	33	65
Данія		0,4	0,9	125	80	162	103
Люксембург		0,04	0,08	100	82	134	63
Австрія		0,5	1,0	100	64	127	98
Україна		0,0005	0,008	1500	0,01	0,17	1900

*Складено на основі: [3, с. 35;38].

Характеристика типового споживача органічної продукції*

Ознака	Характеристика	Рівень впливу
Вік	Молодь — модно, люди старшого віку — турбота про здоров'я	низький
Стать	Деякі дослідники наголошують, що жінки більш схильні до турботи до власного здоров'я	низький
Місце проживання	Міста-мільйонники, частково — обласні центри	високий
Сімейний стан, наявність дітей	Сім'ї, що мають дітей дошкільного віку	високий
Рівень освіти	Люди з вищою освітою, які усвідомлюють необхідність сталого розвитку та збереження навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь	середній
Харчові вподобання	Під час вибору продуктів харчування детально вивчають склад товару, його якість, походження, спосіб виробництва, відповідність екологічним стандартам	середній
Купівельна спроможність	Люди з високим рівнем доходу, які споживають раціональну норму продуктів харчування і прагнуть купувати більш якісний товар	вирішальний
Стан здоров'я	Люди, які мають проблеми зі здоров'ям і тому споживають органічну продукцію з лікувально-профілактичною метою	високий

*Основним фактором мотивації слугить турбота про власне здоров'я, другорядними виступають кращі смакові властивості, мода на екопродукцію та турбота про довкілля.

5,1 млн євро (0,11 євро на одну особу). Для порівняння, у Фінляндії, де всього 170 тис. га зайняті в органічному виробництві, споживання на одну особу становить 15 євро. Внаслідок відсутності законодавчої бази та низької купівельної спроможності населення майже 80 % вітчизняної органічної продукції йде на експорт, а решта реалізується на внутрішньому ринку: як звичайна — 18 %, і як сертифікована органічна — 2 %.

Вивченням ринку органічної продукції, зокрема його ємності, займаються такі науковці, як Т.О. Зайчук, М.І. Кобець, О.В. Рудницька, Т.О. Чайка та ін. Проте проблемним і малодослідженим залишається питання визначення ємності ринку органічної продукції, що й зумовило *мету статті*.

Ємність ринку — це потенційно можливий обсяг реалізації товару на ринку за певний період при даному рівні цін і співвідношенні пропозиції і попиту на товар, стані загальної кон'юнктури ринку, доходів населення та ділової активності.

Для визначення ємності ринку органічної продукції взято за основу децильні групи домогосподарств, які застосовують для зручності визначення низки соціально-економічних показників [9, с. 28;85].

В кожну групу входять по 10 % домогосподарств, розподілених за рівнем доходів.

На основі спостережень встановлено, що типовими споживачами органічної продукції є насамперед люди з високим рівнем доходу та сім'ї з дітьми до 7 років [10;11] (табл. 2).

Оскільки найбільшу купівельну спроможність має десята (вища) децильна група, вона і є основним потенційним споживачем органічної продукції. Встановлено, що вирішальний вплив має купівельна спроможність, адже відомо, що мало-забезпечені люди не можуть навіть за великого бажання дозволити споживати дорожчі продукти. Щодо батьків, які мають дітей до 7 років, то вони навіть за недостатнього матеріального рівня намагаються забезпечити своїх дітей якісними продуктами харчування.

Націнка на органічну продукцію у 50 % вибрана не випадково, адже у всіх країнах з розвиненим ринком цієї продукції вона рідко перевищує встановлену позначку, становлячи в середньому 15–30 %. Тим більше за умови вищого рівня націнки (75–100 % тощо), споживання органічної продукції, і, відповідно, ємність ринку різко знижується (табл. 3).

Таблиця 3

Частка потенційних споживачів органічної продукції за різних рівнів націнок, %*

Рівень націнки	25 %	50 %	75 %	100 %
Хліб і хлібні продукти	19	12	8	4
М'ясо і м'ясопродукти	11	6	3	2
Молоко та сир	20	11	4	3
Яйця	16	10	5	3
Олія і жири	12	7	4	2
Фрукти, ягоди	19	12	7	4
Овочі, картопля	22	12	7	5
Цукор (включаючи кондитерські вироби) і мед	17	10	6	4

*За умови повного заміщення звичайної продукції органічною.

Джерело: результати анкетування.

Слід зазначити, що відповіді в подібних опитуваннях часто дають завищену очікувану готовність купувати органічну продукцію і зазвичай мають емоційну природу. В дійсності частка органічних продуктів в раціоні середньостатистичного споживача залишається доволі низькою. Така ситуація зумовлена рядом стримуючих факторів.

Отже перехід на якіснішу продукцію можуть дозволити собі в основному люди з високим рівнем доходу та батьки, які піклуються про здоров'я своїх дітей і не шкодують коштів на придбання для них дорожчих харчових продуктів. Якщо взяти до уваги, що за умови підвищення ціни на органічну продукцію на 50 % (порівняно з традиційною) споживачі з найвищим рівнем доходу готові купувати від 50 до 80 % органічної продукції (в залежності від її виду), то на цій основі цього можна визначити потенційну ємність ринку.

Науковці вже проводили розрахунок ємності вітчизняного ринку органічної продукції. В одному випадку, для розрахунку ємності ринку органічної продукції за основу береться кількість населення окремих природно-кліматичних регіонів України. Методом проведення аналогії з рівнем споживання органічних продуктів харчування відповідно до даних регіонів європейських країнах, оцінюється сумарна ємність вітчизняного ринку органічної продукції в межах 58–88 млн євро [8]. На нашу думку, такий метод визначення ємності ринку має значну похибку, оскільки не враховує реального рівня платоспроможного попиту населення, здатного забезпечити купівлю та споживання «елітної» продукції органічного виробництва. Водночас викликає сумнів дисбаланс у потенційному споживанні продукції на одну особу в рік, наприклад у Карпатах – 47,2–70,7 євро у порівнянні з 1,3 євро на Поліссі.

В іншій праці розрахунок ємності ринку проводиться через платоспроможний попит та фактичні витрати на продукти харчування. Розмір сегменту

споживачів оцінюється в 11 % від населення (за умови споживання ними виключно органічної продукції). При цьому не враховуються сім'ї з малими дітьми та націнка на органічну продукцію, через яку споживачі змушені витратити більше коштів на органічне харчування, що збільшить прогнозовану ємність, або відмовитись від певної кількості органічної продукції [5]. За розрахунками автора, ємність ринку за таких умов становитиме 34,3 млрд грн. Водночас наголошується на можливій похибці у сторону збільшення його ємності за рахунок найбільш забезпечених верств населення, витрати яких на харчування не враховувалися у дослідженні.

В результаті виникла потреба вдосконалення методики розрахунку ємності ринку органічної продукції для проведення подальших досліджень. У зв'язку з цим, розрахунок ємності ринку органічної продукції нами здійснювався за кількість осіб у децильній групі з найвищим рівнем споживання та у сім'ях з дітьми до семи років (4,58 та 7,25 млн осіб відповідно), рівнем фактичного споживання по основних групах продовольчої продукції та ціни на неї. Відсоток заміщення звичайної продукції органічною:

1) децильна група з найвищим рівнем доходу: хліб, фрукти, овочі – 80 %, молоко, яйця, цукор – 70 %, м'ясо, олія – 50 %;

2) сім'ї з дітьми до 7 років – всі продукти по 15 %.

3 метою уникнення дублювання показників, кількість сімей з дітьми до 7 років визначалась відносно 90 % домогосподарств, оскільки у децильній групі з найвищим рівнем доходу також є сім'ї з малими дітьми.

Кінцевим етапом було визначення потенційної ємності ринку по окремих видах продукції на основі обсягів споживання органічної продукції та цін на неї, а також частки споживання органічної продукції в загальному асортименті харчової продукції (табл. 5)

Таблиця 4

Потенційне споживання органічної продукції в Україні на одну особу за видами продукції, кг/рік

Продукція	Фактичне споживання звичайної продукції на одну особу		Потенційне споживання органічної продукції на одну особу	
	децильна група з найвищим рівнем доходу*	сім'ї з дітьми до 7 років	децильна група з найвищим рівнем доходу	сім'ї з дітьми до 7 років
Хліб і хлібні продукти	111,6	110,4	89,3	16,6
М'ясо і м'ясопродукти	69,6	54,0	34,8	8,1
Молоко та сир	188,4	163,2	131,9	24,5
Яйця, шт.	264,0	240,0	184,8	36,0
Олія і жири	34,8	32,4	17,4	4,9
Фрукти, ягоди	80,4	61,2	64,3	9,2
Овочі, картопля	214,8	196,8	171,8	29,5
Цукор (включаючи кондитерські вироби) і мед	42,0	37,2	29,4	5,6

*2715 грн на одну особу за місяць

Потенційна ємність ринку органічного продовольства в Україні на період до 2020 р.

Продукція	Загальне споживання органічної продукції, тис. тонн на рік	Ціна органічної продукції, грн/т	Потенційна ємність ринку органічної продукції, млрд грн	Частка споживання органічної продукції в загальному обсязі, %
Хліб і хлібні продукти	529	6000	3,2	10,5
М'ясо і м'ясопродукти	218	63000	13,7	8,8
Молоко та сир	782	5550	4,3	10,5
Яйця, шт.	1108	7800	8,6	10,1
Олія і жири	115	12300	1,4	7,7
Фрукти, ягоди	361	5550	2,0	12,9
Овочі, картопля	1001	4950	5,0	11,1
Цукор (включаючи кондитерські вироби) і мед	175	9000	1,6	10,3

Таблиця 6

Фактична ціна на органічну продукцію в мережі роздрібної торгівлі

Вид продукції	Ціна на продукцію, грн/кг		Перевищення ціни органічної продукції, разів
	звичайна	органічна	
Хліб	5—7	24—30	3—6
Молоко	6—8	16—20	2—3
Цукор	6—8	60—80	10
Курятина	22—25	80—120	3—6
Яйця курячі, 10 шт.	7—12	30—38	4—5
Яблука	5—7	16—20	2—4
Картопля	2—3	20—25	7—12
Помідори	4—6	40—55	7—14
Мед	60—80	130—200	2—3

Джерело: <http://www.organicera.com.ua>.

Потенційна ємність ринку органічної продукції становить 39,8 млрд грн (3,59 млрд євро). На відміну від потенційної, реальна ємність ринку обмежена пропозицією і ціною (табл. 6). Цьому сприяють і такі чинники, як відсутність державної підтримки, високі тарифи на отримання сертифікату на органічну продукцію, нерозвиненість тваринництва, нестача переробних потужностей, брак довіри до гарантій якості продовольства з боку споживачів (зокрема органічного маркування) тощо [6].

Висновки. Ємність ринку органічної продукції в 3,59 млрд євро займає 3 місце в світі (після США та Німеччини), а за рівнем споживання на душу населення (78 євро) — 7 місце. Однак, це надто оптимістичний прогноз, тому що показує лише потенційну готовність придбання органічної продукції певними групами населення, а не враховує, зокрема, можливостей виробництва для забезпечення цього рівня споживання. Розв'язання проблеми таких невідповідностей є предметом наших подальших досліджень.

Використані джерела

1. Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства: теорія, методологія, практика / [Андерсен В. М., Андреева Н. М., Климов О. М. та ін.]. — Сімф.: АРИАЛ, 2011. — 589 с.
2. Федерация органічного руху України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://organic.com.ua>.
3. Willer H. The World of Organic Agriculture — Statistics and Emerging Trends 2012 / H. Willer, L. Kilcher. — Bonn, Switzerland: Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), and International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), 2012.
4. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова КМУ від 19.09.2007 р. № 1158 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. Зайчук Т.О. Розвиток ринку органічних продуктів харчування як напрям підвищення конкурентоспроможності української економіки в умовах євроінтеграції / Т. О. Зайчук // Вісник Сумського НАУ. — 2011. — Вип. 6/2. — С. 106—112 (Серія «Економіка і менеджмент»).
6. Кобець М.І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / Проект «Аграрна політика для людського розвитку». — К., 2004. — 23 с.
7. Рудницька О.В. Визначення цільового споживача органічної продукції в Україні за допомогою інструментів сегментації / О. В. Рудницька // АгроІнКом. — 2006. — № 7—8. — С. 17—20.
8. Чайка Т.О. Земельно-ресурсний потенціал органічного виробництва в Україні / Т. О. Чайка // Вісник Харківського НАУ. — 2011. — № 12. — С. 323—330 (Серія «Економічні науки»).
9. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2011 році: Статистичний збірник. — К.: Державна служба статистики України, 2012. — Ч. 1. — 368 с.
10. Комплексний підхід до споживання органічної продукції [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://organicstandard.com.ua/files/HealthyNation_presentation.
11. Зайчук Т.О. Сегментування та таргетинг ринку екологічно чистих продуктів харчування // Формування ринкової економіки. — 2010. — № 24 — С. 146—157.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ США

Розглянуто поняття та обґрунтовано необхідність застосування Інтернет-маркетингу аграрними підприємствами для підвищення ефективності їх діяльності. Висвітлено досвід використання Інтернет-маркетингу в сільському господарстві США.

Подальший розвиток підприємницької діяльності у сільському господарстві створює передумови для поширення електронної комерції (*e-комерції*). Електронна торгівля в Інтернеті — це ефективний засіб просування, рекламування й продажу товарів. Характерними ознаками епохи електронної торгівлі є перехід визначальної ролі від виробників до покупців, глобалізація усіх сфер діяльності та відчутне зниження трансакційних витрат, а основним інструментом досягнення мети *e-комерції* — електронний маркетинг (або Інтернет-маркетинг).

Інтернет-маркетинг — це комплекс дій, спрямованих на просування і продаж товарів чи послуг за допомогою технологій мережі Інтернет [1]. У широкому розумінні «Інтернет маркетинг — це сукупність заходів, спрямованих на підвищення рейтингу Інтернет ресурсу в Мережі, збільшення відвідуваності і, як наслідок, залучення нових клієнтів і зростання компанії. Інтернет-маркетинг — це також професійний аналіз і дослідження ситуації на ринку ... оцінка можливості використання середовища Інтернету для просування конкретних товарів або послуг, визначення поточного положення Інтернет-проекту і його перспектив» [2].

Застосування електронного маркетингу аграрними підприємствами дає змогу безперешкодно пропонувати і продавати свою продукцію в межах певної країни та закордоном; розвивати клієнтську базу, не виходячи із офісу та охоплюючи величезну аудиторію при відносно незначних зусиллях, витратах часу і ресурсів; ефективно планувати сільгоспвиробництво, враховуючи його сезонність; а також підтримувати професійну діяльність на високому рівні завдяки постійній жорсткій конкуренції.

В стаття ставиться за мету проаналізувати стан і особливості розвитку Інтернет-маркетингу у сільському господарстві розвинених країн на прикладі США, а також визначити, чи може отриманий досвід бути використаний для розвитку Інтернет-маркетингу в аграрній сфері України.

Американські фермери відчувають потребу у сучасній і якісній інформації. Саме Інтернет забезпечив їм можливість отримувати реальну, критичну інформацію з постійним оновленням даних про прогнози погоди, стан на товарному ринку, фондовій біржі тощо. Тому аграрні компанії швидко усвідомили перевагу динамічності інформаційних змін і почали використовувати механізми, що забезпечували фермерів критично необхідною інформацією.

Веб-маркетинг у сільському господарстві розпочався з 1996 р., коли шість ринків аграрного бізнесу вийшли в онлайн [3]. Нині веб-сайти, RSS-канали, сповіщення електронною поштою та блоги звітують про останні новини, як тільки вони з'являються. Фермер може отримати інформацію у будь-який спосіб, який він побажає, навіть у вигляді текстового повідомлення на мобільний телефон. Інтерактивні калькулятори допомагають фермерам визначити рівень повернення інвестиції від впровадження конкретних технологій. Інтерактивні механізми спілкування в чатах дають змогу виробникам спілкуватися з іншими виробниками в кіберпросторі.

Для американських аграрних компаній є лише одна пересторога. Оскільки середній клас американських фермерів останнім часом зменшується, — вони або розростаються у більші підприємства, щоб досягти економії на масштабі, або дрібнішають, намагаючись зайняти свою нішу на ринку, — то необхідно налаштуватися на зміни їхніх інформаційних потреб.

Встановлено, що після введення тактики *e-бізнесу* та *e-комерції* у галузь сільського господарства аграрні підприємства змінюють ставлення до свого бізнесу. На період 1999 р. 29 % фермерів США мали вихід до Інтернету, а 15 % з них здійснювали певний бізнес, пов'язаний з *e-комерцією* в Інтернеті, переважно для закупки сировини для майбутніх врожаїв. Вже на той час більшість фермерів погоджувалися, що зростаюча конкуренція неминуче змусить агробізнес мати представництво в галузі *e-комерції* [4]. В 2001 р. було отримано дані про те, що половина аграрних підприємств США зайняла активну позицію по відношенню до *e-комерції*, започаткувавши свій веб-сайт чи продаючи\купляючи продукцію онлайн, а інша половина — використовувала Інтернет для спілкування з потенційними клієнтами та постачальниками [4].

На 2005 рік вже 58 % дрібних фермерств мали комп'ютери, а половина з них мали вихід до Інтернету. Серед ферм більших розмірів з валовим доходом на рівні понад 250 тис. дол. 79 % мали комп'ютери, 72 % з них мали вихід до Інтернету. Фермери відмітили зростання загального обсягу своїх продажів на 27 % завдяки онлайн-маркетинговим зусиллям [5].

Щодо способу підключення до Інтернету, то американські фермери надають перевагу бездротовому зв'язку. За даними 2011 р. супутниковий та бездротовий зв'язки були основним методом доступу в Інтернет на рівні 15 і 20 % відповідно. Комутований доступ знизився з 23 % у 2009 р. до 12 % у 2011 р. Кабельним зв'язком користується 11 % ферм (як і в 2009 році). У 2011 р. 62 % фермерських господарств США мали доступ до Інтернету, що на 3 % перевищує рівень 2009 року.

За даними USDA, у 2011 р. 84 % американських ферм з продажами та державними виплатами на суму 250 тис. дол. і більше мали доступ до комп'ютера, 83 % мають власні або орендовані комп'ютери, 72 % використовують комп'ютер для фермерського бізнесу, а 82 % мають доступ в Інтернет. Для господарств з продажами та державними виплатами на суму 100–250 тис. дол. дані є такими: 68,5 % мають доступ до комп'ютера, 68 % мають власні або орендовані комп'ютери, 52 % використовують комп'ютер для фермерського бізнесу, а 67 % мають доступ в Інтернет. Серед ферм з продажами та державними виплатами на суму 10–100 тис. дол. 63 % повідомили про наявність доступу до комп'ютера, 62 % мають власні або орендовані комп'ютери, 41 % використовують комп'ютер для фермерського бізнесу, а 60 % мають доступ до Інтернету [6].

На Інтернет-сприйняття фермерів значною мірою впливають розміри підприємств, демографічні показники (молодші та краще освічені фермери більш зацікавлені у впровадженні технічних новинок) та спосіб адміністрування ферми [3]. Інтернет-маркетингова діяльність доповнює звичайні методи прямого маркетингу. Дослідження показали, що більшість фермерів, що займаються онлайн-маркетингом розглядають Інтернет як інтерактивний інструмент продажу та як спосіб розширити свої місцеві клієнтські бази або збільшити продажі існуючим клієнтам, а не шукати нових клієнтів за межами своїх ринків.

Нині для потреб фермерських господарств розроблено сотні корисних сайтів, програмне забезпечення та додатки. Так, *Agricultural Web Services* (AWS) — підрозділ *Dominion Enterprises* — у 2010 р. запустив мобільний вебсайт для дилерів сільськогосподарського обладнання. AWS є складовою організації *Commercial Web Services* і ведучою компанією з надання технологічного забезпечення в сфері Інтернет для галузі сільськогосподарського обладнання та устаткування. Мобільні веб-сайти AWS розроблені з можливістю

співпраці з кожним дилерським сайтом, надаючи мобільним користувачам оптимальний досвід придбання продукції. Мобільні веб-сайти AWS автоматично визначають, який пристрій використовує клієнт, заходячи на сайт, і відповідним чином пристосовують формат контенту для смартфонів. Крім того, сайт надає велику кількість додаткових послуг, як-то статистика мобільних відвідувачів та ін. [7].

Іншим цікавим прикладом є сайт *ifarmservice.com* — єдина комп'ютерна програма адміністрування для фермерів, яка постійно перебуває у зв'язку з останніми технологіями Інтернет-хмартегів. Легка у користуванні та мобільна, ця система забезпечує фермерів найкращим інструментарієм для планування, аналізу зміни результатів, ведення польових записів, урахування інформації про продажі та витрати, що водночас дає змогу здійснювати детальний бізнес-аналіз і допомагає максимізувати фінансові показники [8].

У штаті Айова дев'ять центральних громад об'єдналися для продажу зерна місцевим споживачам через Інтернет. За допомогою платформи *Dynamic Pricing Platform* (DPP) через Інтернет і веб-браузер фермери з'єднуються з місцевими покупцями, а ті, в свою чергу, — з ф'ючерними біржами. Виробники вводять інформацію про потрібну їм ціну, строк доставки продукції та кількість продукції, яку буде доставлено, якщо покупець влаштує ціна пропозиції. DPP стежить за ринками і відображає місцеві грошові ставки на засадах зворотного зв'язку. Якщо запитувана ціна буде досягнута, DPP автоматично виконує продаж зерна. Виробники можуть використовувати сайт, щоб перевірити місцеві ціни на зерно і котирування ф'ючерсів, розмістити пропозиції фірми про продаж зерна зі сховища або на майбутні поставки, проконтролювати за допомогою DPP цільову ціну і здійснити угоду в електронному вигляді, переглянути архів місцевих цін та основних графіків, а також перевірити поточні та архівні програми дефіциту позики *Loan Deficiency Program* (програма виплат USDA за низькі ціни на продукцію) [9].

Веб-сайт *Farmer's Market Online*® є Інтернет-альтернативою звичайного відкритого ринку. Він прагне за невисоку плату забезпечити можливість для малих підприємств і домашніх господарств продавати продукцію, виготовлену, вироблену чи вирощену у своєму господарстві, покупцям по всьому світі. Маючи структуру звичайного ринку, *Farmer's Market Online*® може похвалитися більш ніж 200 постачальниками зі всієї території США, Канади і деяких інших країн, що продають сільськогосподарську продукцію, м'ясо і рибу, ремісничі вироби, подарунки, спеціальні харчові продукти, напої тощо споживачам у всьому світі. Покупці на онлайн-ринку можуть придбати товари безпосередньо від постачальників, без посередників, комісій та довгострокових контрактів [10].

У США здійснюється постійна навчальна робота серед фермерів по використанню Інтернет-маркетингу у їхній професійній діяльності. Так, у 2012 р. спеціалісти організації *Rodale Institute's* у сфері фермерського і продовольчого маркетингу обрали пілотну групу з 15 фермерів з Пенсильванії, штату Меріленд та Нью Джерсі для вивчення і запровадження стратегій веб-маркетингу. Фермерів обирали на основі їхньої здатності використовувати електронну пошту та демонструвати підприємницькі здібності. Дослідження показало, що за допомогою незначної інвестиції часу та грошей, фермери можуть використовувати комп'ютери для упорядкування і максимальної активізації своїх маркетингових зусиль. Фермери, що брали участь у дослідженні, з'ясували, що е-комерція, веб-маркетинг та інші веб-інструменти є технічно та фінансово життєздатними, спроможними до самокупності і допомагають фермерам досягти їхніх цілей у продажах. Дане дослідження (*Web Based Direct Marketing Study*) є частиною ініціативи Міністерства сільського господарства США для гранту Майбутніх Аграрних і Продовольчих Систем під назвою «Відновлення малих сімейних ферм: поєднання досліджень, маркетингу та освіти» [11].

Більша доступність інформації для фермерів спричиняє й більшу відкритість фермерів перед споживачами, які можуть відслідкувати як, де і ким виробляється продукція, яку вони споживають. Тому різні організації активістів, що виступають проти генно-модифікованої продукції, гормонів росту для тварин та інших хімічних препаратів, отримали більшу свободу дій і мають змогу впливати на діяльність аграрних компаній. Вони розвивають довіру споживачів до своїх гасел і мотивують правління штату вжити заходів проти нездорової, на їхню думку, продукції. Як наслідок, в трьох штатах було заборонено тримати свиноматок у спеціальних клітках, а в Каліфорнії був прийнятий закон про надання більших територій утримання для курей-несучок і телят. Нажаль деякі недобросовісні організації користуються цією особливістю і прикривають за ширмою готовності співпрацювати з сільським господарством свої реальні цілі. Так, організація, що бореться за права тварин і гуманного ставлення до них, насправді може бути зосереджена виключно на скасуванні тваринного сільського господарства, споживання м'яса і/або використання побічних продуктів тваринного походження [12].

Американські фермери, як і будь-які інші постають перед трьома основними проблемами аграрних інтернет-маркетологів.

1. Доставка продукції (у разі США, доставка морем). Продукція в основному доставляється поштовими службами, тому вона має витримати процес доставки. Особливо це стосується товарів, які потребують обережного поводження, особливого темпера-

турного режиму або мають малий строк придатності. Якщо доставка свіжих продуктів є проблемою для виробників, вони мають змогу займатися переробкою продукції або продажем продукції з доданою вартістю (джеми, мед, сушені трави, випічка тощо) [13].

2. Сезонність. Третина онлайн-покупок припадає на останній квартал року. В той час, як на півночі країни майже не має місцевих фруктів і овочів, споживачі найбільше їх купують. Це сприяє розвитку торгівлі виробників з півдня США.

3. Зручність на протигагу персональному зв'язку. Багато споживачів використовують Інтернет для економії часу і знаходження додаткової інформації. Натомість, багато покупців приходять на ринки під відкритим небом заради спілкування, а також щоб мати можливість оглянути товар, торкнутися його, побачити власника-фермера.

Як американські фермери працюють в Інтернеті? Вони або самостійно створюють власний сайт або звертаються до знайомих чи професійних спеціалістів, але не варто забувати про відповідні витрати. Натомість багато неспеціалістів можуть за допомогою мінімальної інструкції розробити дизайн сайту та підтримувати його життєспроможність. Дуже зайняті фермери потребують асистента, який би займався оновленням контенту веб-сайт та відповідав на електронні листи і дзвінки. Як правило, в ролі асистента виступають власні діти, найняті студенти, що бажають підзаробити та ін. [13]. Поширена практика «послуга за послугою».

Прикладами діючих і досить популярних сайтів американських фермерів є наступні:

1) веб-сайти для укладання угод продажу. Сімейна організація *Iott Family Farms* створила сайт для продажу томатів та яблук www.tomatoes.com. На сайті розміщена онлайн форма замовлення, яка дає можливість споживачам придбати продукцію, що доставляється у пакуванні, розробленому виключно для продажів через Інтернет;

2) веб-сайти для поширення інформації. Підприємство *Marino Lookout Farm and Market* є власником сайту www.lookoutfarm.com, який рекламує діяльність ферми та надає споживачам необхідну інформацію. Опція продажу продукції на сайті відсутня, натомість власник сайту стверджує, що основна його мета — «підтримувати бізнес-діяльність, а не генерувати продажі». Крім того, на сайті є безліч цікавої інформації про органічне землеробство, смачні рецепти, розклад подій, дитячий клуб тощо, і спеціальна пропозиція — «онлайн купони», що дають змогу онлайн-відвідувачам щомісяця економити на продукції фермерства;

3) веб-сайти для укладання угод продажу і поширення інформації. Комбінацією обох варіантів сайтів є сторінка фермерства *South Face Farm's* за адресою www.southfacefarm.com. На сайті розміщено форми

замовлення поштою і факсом, а також меню ресторану, який належить фермерству. Власник ферми серед цілей вебсайту називає збільшення пізнаваності ферми та зростання прямих продажів.

Крім трьох основних варіантів сайту існує багато інших. Наприклад сайт www.farmathome.com пропонує доставку продукції в район Вашингтону. Товари, що поставляються, належать фермі та сусіднім господарствам, які згодні брати участь у проєкті. Фрукти, овочі та продукти переробки можуть бути замовлені онлайн та доставлені того ж дня.

Для виробників, які ще не готові мати власний сайт, пропонується опція занесення у Інтернет-каталог виробників-продавців. Є платні й безкоштовні каталоги. Вони різняться за категоріями, цільовими групами та рядом інших характеристик. Фермер має переглянути всі варіанти і вирішити, який каталог підходить йому найбільше. Так, комерційний каталог www.smallfarms.com пропонує свої послуги дрібним фермам, які бажають продавати товари безпосередньо споживачам, але не мають змоги/бажання займатися власним вебсайтом. За невелику плату фермери розміщують на сайті інформацію про продукцію, яку вони продають, місце розташування ферми, спосіб доставки товарів і контакти власника.

Деякі державні організації пропонують безкоштовне розміщення інформації у каталогах. Наприклад, у штаті Массачусетс на сайті www.massgrown.org представлено 18 категорій ферм за видом діяльності, кожна з яких містить списки виробників. У списках є посилання на фермерів, що мають власні сайти, або контактна інформація з тими, що не мають. Державний департамент сільського господарства та ринків Нью-Йорку пропонує вільний доступ до бази даних аграрних виробників, а на сайті Департаменту сільського господарства Кентуккі можна не лише переглянути каталог, а й скористатися нагодою безкоштовно створити власний веб-сайт виробника.

Попри це, USDA та супутні організації пропонують постійно діючі програми навчання та підвищення кваліфікації по використанню Інтернет-маркетингу, всіляко заохочують фермерів брати в них участь. Це навчання за невелику плату або й зовсім безкоштовно надає аграріям інформацію про основи е-комерції та веб-програмування, а також Інтернет-маркетингове планування [13].

Висновки. Розвиток і поширення Інтернет-маркетингу на території США стимулюється за рахунок постійно діючих урядових освітніх програм та активного заохочення фермерів до підвищення кваліфікації у використанні новітніх інформаційних технологій. Для фермерів існує безліч можливостей перевірити себе як фахівця у сфері Інтернет-маркетингу, створити для цього власний сайт або зареєструватися у електронному каталозі сільгоспвиробників.

Розглянутий досвід може бути використаний для формування системи Інтернет-маркетингу вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Розвиток відповідних навчальних програм та стимулюючі заходи з боку уряду були б дуже корисними для інформаційного та технологічного оздоровлення малих та середніх сільськогосподарських підприємств, фермерських і особистих селянських господарств.

Використані джерела

1. *Матіїв І.* Інтернет-маркетинг як інструмент розвитку сучасного підприємства [Електронний ресурс] / І. Матіїв, В. Кушнірюк. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NNM_2010/Economics/68237.doc.htm.
2. *Голубков Є.П.* Маркетингові дослідження: теорія, практика і методологія / Голубков Є.П. — М.: Фінпрес, 2005. — 255 с.
3. Сільське господарство в мережі: поточна ситуація і перспективи для веб-торгівлі та послуг / Agriculture on the Web: Current Situation and Prospects for Web-based Commerce and Services [Електронний ресурс англ. мовою] / A. Rolf, E. Mueller, Daniel Sumner, Michael Clasen. — Режим доступу: <http://www.agric-econ.uni-kiel.de/Abteilungen/II/PDFs/WebAgmrc.pdf>.
4. Ринок е-комерційних послуг у сільському господарстві / The Market for E-Commerce Services in Agriculture [Електронний ресурс англ. мовою] / Cole Ehmke, Stan Ernst, Jeffrey Hopkins, Luther Tweeten. — Режим доступу: <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/20523/1/sp01eh01.pdf>.
5. Прямий маркетинг сільськогосподарської продукції через Інтернет: огляд малих фермерств / Direct Marketing of Agricultural Products via the Internet: a Survey of Small Farmers [Електронний ресурс англ. мовою] / Yann Duval. — Режим доступу: <http://www.ams.usda.gov/AMSV1.0/getfile?dDocName=STELDEV3101222>.
6. Використання та володіння комп'ютерами на фермах / Farm Computer Usage and Ownership 2011 // USDA [Електронний ресурс англ. мовою]. — Режим доступу: <http://usda.mannlib.cornell.edu/usda/current/FarmComp/FarmComp-08-12-2011.pdf>.
7. Аграрні веб-сервіси запускають мобільні веб-сайти для дилерів сільськогосподарського обладнання / Agricultural Web Services Launches Mobile Websites for Agricultural Equipment Dealers [Електронний ресурс англ. мовою]. — Режим доступу: <http://www.agriculturalwebservices.com/custompage.asp?pg=press>.
8. Нова система програмного забезпечення для управління фермою / New Farm Management Software System [Електронний ресурс англ. мовою]. — Режим доступу: http://www.agriculture.com/products-classifieds/%E2%80%A6/new-farm-management-software-system-free_485-cl24191.
9. Онлайн маркетинг зерна, запропонований Центральній Айові / Online grain marketing offered to Central Iowa [Електронний ресурс англ. мовою]. — Режим доступу: http://www.agriculture.com/news/technology/Online-grain-marketing-offered-to-Central-Iowa-farmers_6-ar462.
10. Онлайн ринок фермерів / Farmers Market Online [Електронний ресурс англ. мовою]. — Режим доступу: <http://www.farmersmarketonline.com/>.
11. Е-комерція для фермерів — Так, Ви зможете! Веб-інструменти та основи веб-маркетингу / E-Commerce for Farmers — Yes, You Can! Web Based Tools and Web Marketing Basics [Електронний ресурс англ. мовою] Michelle Frain, Christine Ziegler. — Режим доступу: <http://newfarm.rodaleinstitute.org/depts/midatlantic/FactSheets/e-commerce.shtml>.
12. Як Інтернет змінив обличчя сільського господарства / Orwig Charleston. How the Internet has Changed the Face of Agriculture [Електронний ресурс англ. мовою] / Charleston Orwig // Impact of the Internet on Agricultural industry. — Agriculture US; GDS Publishing, 2012. — Режим доступу: www.ngagro.com/article/How-the-Internet-has-Changed-the-Face-of-Agriculture.
13. /Як використовувати прямий маркетинг фермерської продукції в Інтернеті / Klotz J. How to Direct-Market Farm Products on the Internet [Електронний ресурс англ. мовою] / Jennifer-Claire V. Klotz // USDA. — Режим доступу: <http://agmarketing.extension.psu.edu/retail/howdirectmrktoninternet.html>.

В.О. Завалевська,

канд. екон. наук,

*Український науково-дослідний інститут
продуктивності агропромислового комплексу*

ВИРОБНИЦТВО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Встановлено взаємозв'язок між нарощенням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та підвищенням рівня зайнятості сільського населення. Проаналізовано сучасний стан виробництва продукції, зайнятості та безробіття в аграрній сфері економіки. Доведено, що зростання ефективності аграрного виробництва сприятиме підвищенню рівня зайнятості сільського населення та зменшенню безробіття.

Відповідно до Національного плану дій з впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», затвердженого Указом Президента України від 12 березня 2013 р. № 128, на 2013 р. визначені концептуальні засади підвищення конкурентоспроможності економіки України, збереження і розвитку людського й соціального капіталу, що насамперед передбачає збільшення кількості робочих місць і підвищення добробуту громадян. Передбачено ряд реформ, спрямованих на побудову сучасної стійкої, відкритої й конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки.

У цьому аспекті, з метою підвищення продовольчої безпеки України, першочергового значення набуває нарощення обсягів виробництва якісної конкурентоспроможної продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості [8]. Водночас важливим залишається питання дослідження рівня зайнятості сільського населення, оскільки його ефективне залучення до суспільного виробництва, забезпечення роботодавців висококваліфікованою робочою силою підвищує рівень соціально-економічного розвитку країни.

Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» поняття зайнятості визначається як діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) в грошовій або іншій формі. Держава забезпечує зайнятість населення, що про-

живає на території України, через проведення активної соціально-економічної політики, спрямованої на задоволення його потреб у добровільному виборі виду діяльності, стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємництва [2].

У наукове розроблення теоретичних і практичних проблем зайнятості та людського розвитку значний внесок зробили С. Бандур, О. Грішнова, М. Долішній, А. Колот, Е. Лібанова, В. Петюх, Л. Шевченко та інші вітчизняні вчені. Дослідженнями споріднених проблем займаються фахівці близького та дальнього зарубіжжя (Костиков В., Рузавіна О., Маслова І., Ягодкіна І.). Значну увагу дослідженню регулювання зайнятості приділяли й економісти світового рівня: Дж. Р. Еренбург, Дж. Кейнс, Л. Роббінс, П. Самуельсон, К. Маркс, М. Фрідмен та ін.

Мета статті — дослідити сучасний стан виробництва сільськогосподарської продукції та її конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому рівнях, зайнятість і безробіття сільських мешканців України.

Головною умовою для ефективного функціонування ринку праці є стабілізаційні процеси, що відбуваються в аграрному секторі економіки. У 2012 р. сільськогосподарськими підприємствами був отриманий позитивний результат від діяльності як у рослинництві, так і тваринництві. Так, у рослинництві суб'єктами господарювання отримано 16659,5 млн грн прибутку, рівень рентабельності становив 21,9 % (2011 р. — 17322,7 млн грн і 32,3 % відповідно).

У цілому від діяльності в галузі тваринництва аграрними підприємствами отримано 3172,1 млн грн прибутку, загальний рівень рентабельності становив 14,2 % (2011 р. — 2603,3 млн грн і 13 % відповідно).

Аналіз динаміки валової продукції сільського господарства свідчить про зростання її обсягів, починаючи з 2000 р. Виробництво валової продукції в усіх категоріях господарств збільшилося майже в два рази, в т. ч. у рослинництві — в 1,6 раза, у тваринництві —

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р., млн грн

Показник	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012
<i>Усі категорії господарств</i>							
Валова продукція, всього	282774,2	183890,3	151022,2	179605,8	194886,5	233696,3	223254,8
у т.ч.: рослинництва	145502,0	106329,6	92838,9	114479,9	124554,1	162436,4	149233,4
тваринництва	137272,2	77560,7	58183,3	65125,9	70332,4	71259,9	74021,4
<i>Сільськогосподарські підприємства</i>							
Валова продукція, всього	199161,3	99448,6	57997,7	72764,7	94089,0	121053,7	113082,3
у т.ч.: рослинництва	117938,0	67549,1	45791,0	55677,0	66812,7	92138,4	82130,2
тваринництва	81223,3	31899,5	12206,7	17087,7	27276,3	28915,3	30952,1
<i>Господарства населення</i>							
Валова продукція, всього	83612,9	84441,7	93024,5	106841,1	100797,5	112642,6	110172,5
у т.ч.: рослинництва	27564,0	38780,5	47047,9	58802,9	57741,4	70298,0	67103,2
тваринництва	56048,9	45661,2	45976,6	48038,2	43056,1	42344,6	43069,3
<i>Вироблено сільськогосподарської продукції всіма категоріями господарств</i>							
На одну особу, грн	5449	3570	3071	3813	4249	5113	4897
На 100 га с-г. угідь, тис. грн	671,2	446,7	370,7	471,0	523,7	629,4	601,5

в 1,3 раза. Темпи зростання виробництва валової продукції на сільськогосподарських підприємствах значно вищі, ніж у господарствах населення. Якщо на сільськогосподарських підприємствах виробництво валової продукції збільшилась у два рази, то в господарствах населення лише на 18,4 %. Виробництво валової продукції галузі тваринництва на сільськогосподарських підприємствах збільшилось в 2,5 раза порівняно з 2000 р., проте в господарствах населення за вказаний період зменшилось на 41,7 млн грн (93,7 %).

Вартісний показник виробництва валової продукції сільського господарства на одну особу характеризує рівень продовольчої безпеки країни і реально оцінює ефективність аграрної праці. Водночас ефективність використання наявних сільськогосподарських угідь визначає показник виробництва валової продукції на 100 га угідь та на душу населення.

Позитивно, що минулого року всіма категоріями господарств на одну особу вироблено сільськогосподарської продукції на суму 4897 грн, що становить 159,4 % в порівнянні з 2000 р., відповідно на 100 га сільгоспугідь — 601,5 тис. грн (162,2 %). Але зростання обсягів виробництва валової сільськогосподарської продукції з 2000 р. не забезпечило вихід аграрного сектора економіки навіть на рівень 1990 р.

В порівнянні з іншими країнами світу 2010 р. Україна виробила валової сільськогосподарської продукції на 100 га ріллі в 1,5 раза, а на одну особу в 1,3 раза більше ніж Російська Федерація, відповідно в 2 рази і 1,7 раза більше ніж Білорусь і Казахстан, водночас у країнах ЄС вироблено валової сільгосппродукції в 4,2 раза, а на одну особу (0,79 тис. дол. США) на 27 % більше, ніж в Україні (0,60 тис. дол. США).

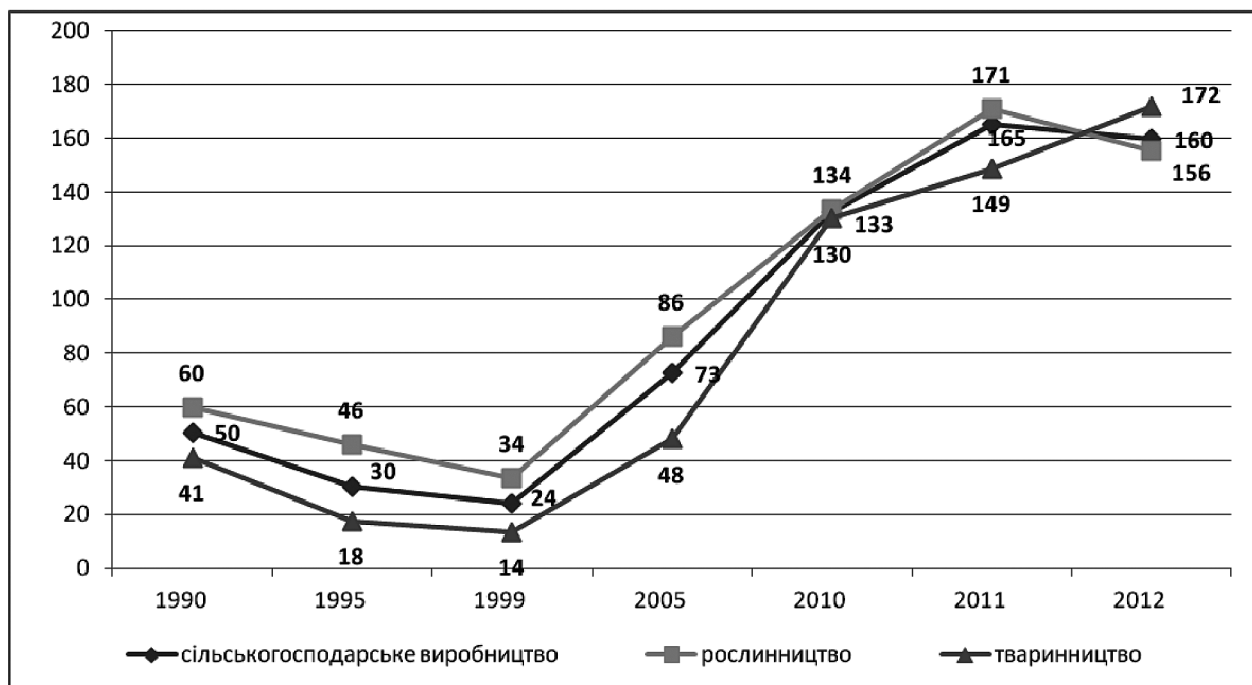
У регіонах спостерігається тенденція до коливання обсягів виробництва валової продукції у рослинництві і тваринництві. У 2012 р. найбільше порівняно з 2011 р. вироблено валової продукції у Хмельницькій (115,3 %), Житомирській (110 %), Тернопільській (109 %), Київській (108,5 %) Чернігівській (108,2 %), Волинській (107 %) областях, найменше — у Дніпропетровській (79,7 %), Одеській (80,3 %), Запорізькій (81,1 %), Миколаївській (82,8 %).

Важливим показником ефективності розвитку сільськогосподарського виробництва є продуктивність аграрної праці (рис. 1).

Аналіз даних рис. 1 показує, що продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах постійно знижується. Пік спаду припадає на 1995–1999 рр. З 2005 р. спостерігається зростання продуктивності праці; у 2012 р. — майже в п'ять раз в порівнянні з 1999 р. Проте порівняно з 2011 р. вона становила 97 %, в т. ч. у рослинництві — 91,2, а в тваринництві зроста на 15,4 %.

Закон України «Про зайнятість населення», прийнятий в липні 2012 р., чітко визначає правові, економічні та організаційні засади реалізації державної політики у сфері зайнятості населення, гарантії держави у захисті прав громадян на працю та реалізації їхніх прав на соціальний захист від безробіття. Метою державної політики зайнятості є підвищення економічної активності населення, державне регулювання ринку праці, забезпечення ефективної зайнятості населення.

Проведені дослідження свідчать, що із загальної чисельності зайнятого населення України третину становлять особи, що проживають у сільській місцевості.

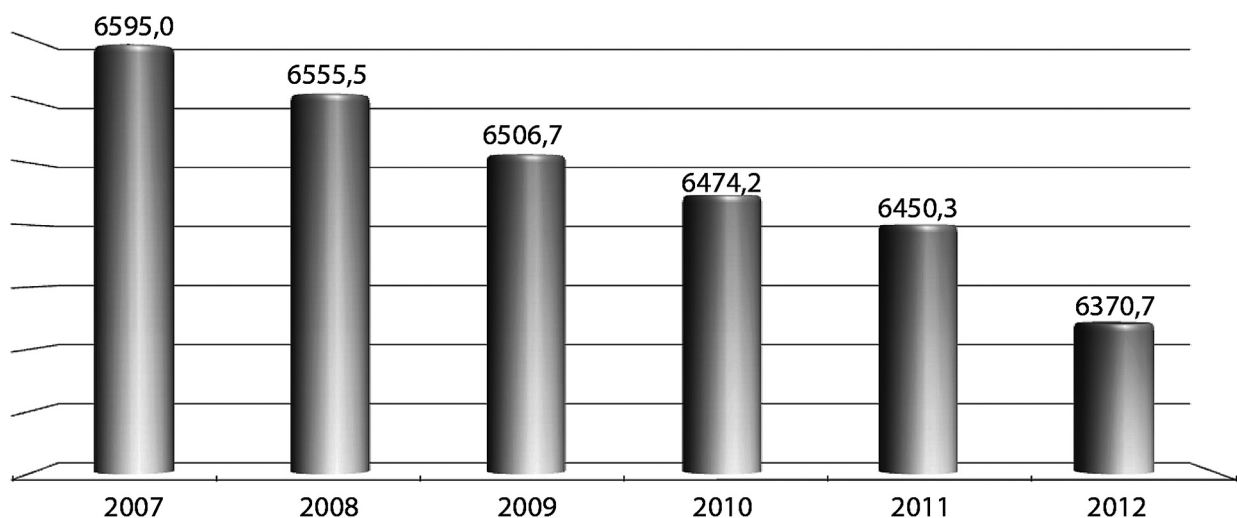
Рис. 1. Динаміка продуктивності праці на сільськогосподарських підприємствах (на одного зайнятого в аграрному виробництві у постійних цінах 2010 р.), тис. грн

Заданими Державної служби статистики України, у 2012 р. у сільській місцевості чисельність зайнятого населення за економічною діяльністю порівняно з 2011 р. зменшилася на 79,6 тис. осіб і становить 6370,7 тис. осіб. Зменшення чисельності зайнятих відбулося за рахунок осіб, старших працездатного віку (рис. 2).

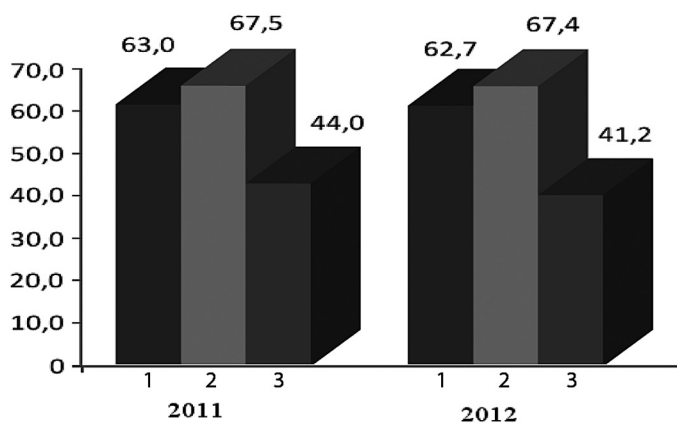
Протягом 2012 р. відбувалося зростання середньооблікової чисельності штатних працівників у сільському господарстві. Їх чисельність збільшилася на 14,1 тис. осіб порівняно з 2011 р. та становила 649,2 тис. осіб (6,1 % від середньооблікової чисельності штатних працівників).

Ефективність суспільства значною мірою визначається рівнем зайнятості економічно активного населення. Як свідчать дані рис. 3, рівень зайнятості сільського населення віком 15–70 років знизився від 63 % 2011 р. до 62,7 % 2012 р. Серед осіб працездатного віку рівень зайнятості скоротився від 67,5 до 67,4 %, а серед осіб старших працездатного віку – від 44 до 41,2 % відповідно.

2012 р. чисельність найманих працівників сільського господарства, які знаходились у відпустках без збереження заробітної плати, становила 6,6 тис. осіб, що майже на чверть менше, ніж 2011 р. У режимі неповного робочого дня (тижня) працю-

Рис. 2. Сільське населення, зайняте економічною діяльністю, тис. осіб

1 - ■ у віці 15-17 років 2 - ■ у працездатному віці 3 - ■ старше працездатного віку

Рис. 3. Динаміка рівня зайнятості населення у сільській місцевості, %

вали 35,2 тис. осіб, що на третину менше порівняно з 2011 р. (рис. 4).

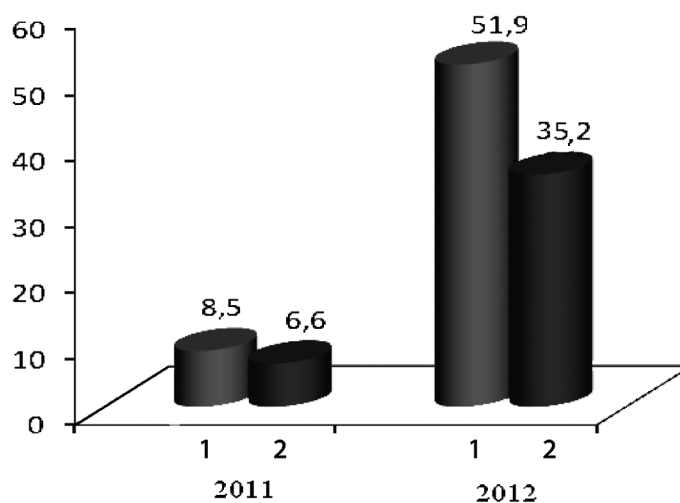
За даними Державної служби зайнятості, чисельність працівників сільського та лісового господарств, вивільнених у 2012 р. з підприємств, установ та організацій у зв'язку з реорганізацією виробництва або скороченням (ст. 40 п. 1 КЗпП України), становила 3,7 тис. осіб (у 2011 р. – 5,1 тис. осіб).

Останніми роками проблема безробіття на селі загострилась. За визначенням Міжнародної організації праці (МОП), до безробітних належать особи віком 15–70 років (зареєстровані та не зареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно відповідають трьом умовам: не мають роботи (прибуткового заняття); протягом останніх чотирьох тижнів шукають роботу або намагаються організувати власну справу; протягом найближчих двох тижнів готові

приступити до роботи, тобто почати працювати за плату за наймом або на власному підприємстві.

Позитивно, що чисельність безробітних (за методологією МОП), які проживають у сільській місцевості, у 2012 р. зменшилася порівняно з 2011 р. на 13,7 тис. осіб, у містах – на 61,8 тис. осіб. Серед безробітних у 2012 р. понад дві третини становили мешканці міст (майже 1,2 млн осіб), решту – сільські жителі (507,9 тис. осіб). Рівень безробіття, визначений за методологією МОП, в минулому році порівняно з 2011 р. серед міського економічно активного населення віком 15–70 років знизився від 8,0 до 7,6 %, а серед мешканців сільської місцевості від 7,5 до 7,4 % відповідно.

Статистика свідчить, що кожен четвертий безробітний раніше працював у промисловості, кожен п'ятий – у торгівлі, близько 15 % безробітних – ко-

1 - ■ Знаходилось у відпустках без збереження заробітної плати
2 - ■ Переведені на неповний робочий день (тиждень)

Рис. 4. Чисельність працівників, які перебували в умовах вимушеної неповної зайнятості у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугами, тис. осіб

Рис. 5. Динаміка рівня безробіття (за методологією МОП), тис. осіб

лишні працівники сільського господарства, понад 13 % безробітних були зайняті у будівництві. Протягом останніх років скоротилася частка безробітних, які раніше працювали у сільському господарстві та промисловості, але суттєво зросла серед працюючих у будівництві, а також у сфері транспорту та зв'язку. Динаміка рівня безробіття населення працездатного віку наведена на рис. 5.

У цілому по Україні серед зареєстрованих безробітних третину становлять мешканці сільської місцевості. В Івано-Франківській, Рівненській, Полтавській, Тернопільській, Одеській, Вінницькій, Закарпатській та Чернівецькій областях їх більше половини. Чверть – колишні працівники підприємств промисловості, 17 % раніше працювали у сфері торгівлі і ремонту, 16 – у сільському господарстві, кожен десятий – у державному управлінні.

Найнижчий рівень безробіття сільських мешканців спостерігався серед осіб віком 50–59 років, а найвищий – серед молоді віком 15–24 роки (рис. 6).

Одним із чинників, який суттєво впливає на стан ринку праці у сільській місцевості, є сезонний харак-

тер діяльності більшості підприємств, що зумовлює зайнятість працівників у весняно-літній період та вивільнення їх у зимовий. У зв'язку з цим на початок та кінець року збільшуються обсяги реєстрації мешканців сільської місцевості у державній службі зайнятості (рис. 7).

Протягом 2012 р. на обліку у державній службі зайнятості перебували 344,2 тис. осіб безробітних сільської місцевості. У більшості регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості. При цьому кількість вакансій для таких осіб вкрай обмежена.

Рівень безробіття населення (за методологією МОП) в цілому по Україні був нижчим, ніж у країнах Євросоюзу (у % до економічно активного населення для країн ЄС віком 15–74, для України – 15–70 років) (рис. 8).

Динаміка рівня безробіття населення свідчить, що в Україні порівняно з 2000 р. він знизився на 4,1 в. п., а в країнах ЄС – зріс на 2 в. п. (рис. 9).

Висновки. Аналітичні дослідження свідчать, що ефективність виробництва сільськогосподар-

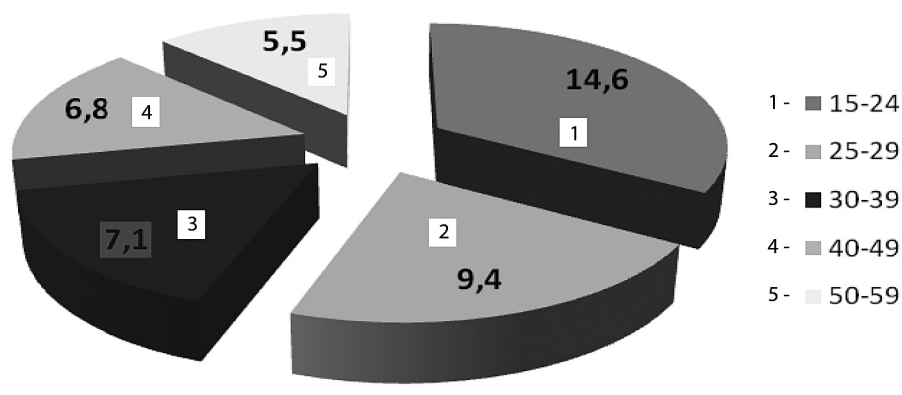

Рис. 6. Рівень безробіття сільського населення за віковими групами у 2012 р., %

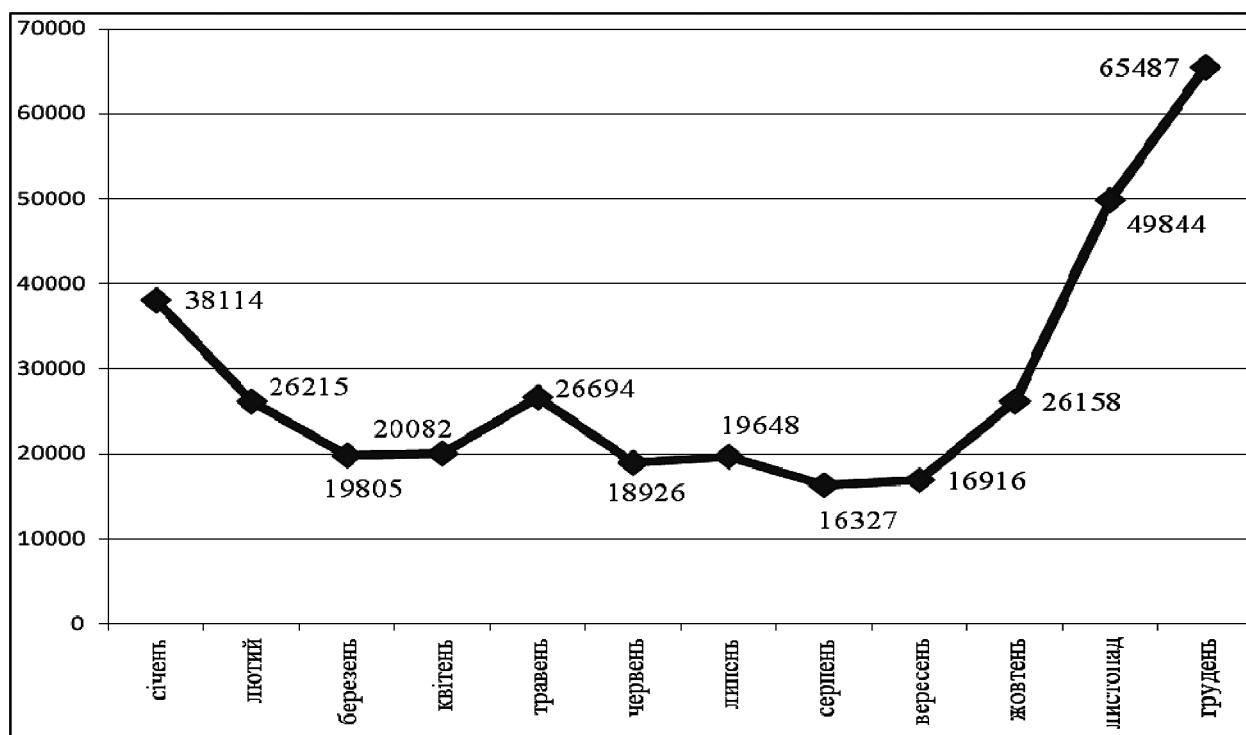

Рис. 7. Градація чисельності безробітних осіб сільської місцевості, зареєстрованих у державній службі зайнятості протягом місяця у 2012 р., осіб

ського продукції знаходиться на неналежному рівні, водночас на селі існує проблема зайнятості і безробіття.

Нині ще зберігся значний потенціал трудових ресурсів, у т. ч. працездатного віку, які можуть бути зайняті як у сільському господарстві, так і на об'єктах соціальної інфраструктури.

Доцільно на державному і на регіональному рівнях розробляти програми, які б включали систему заходів, спрямованих на створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення умов життєдіяльності сільського населення до умов міських жителів, посилення мотивації насе-

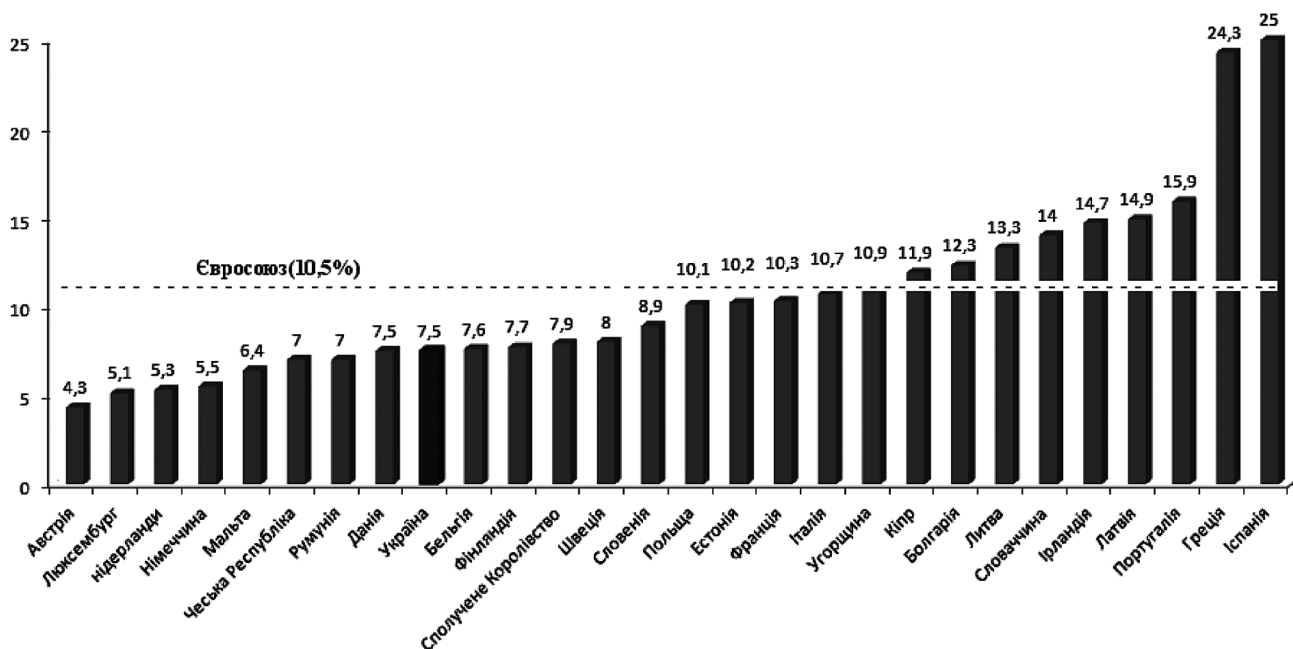
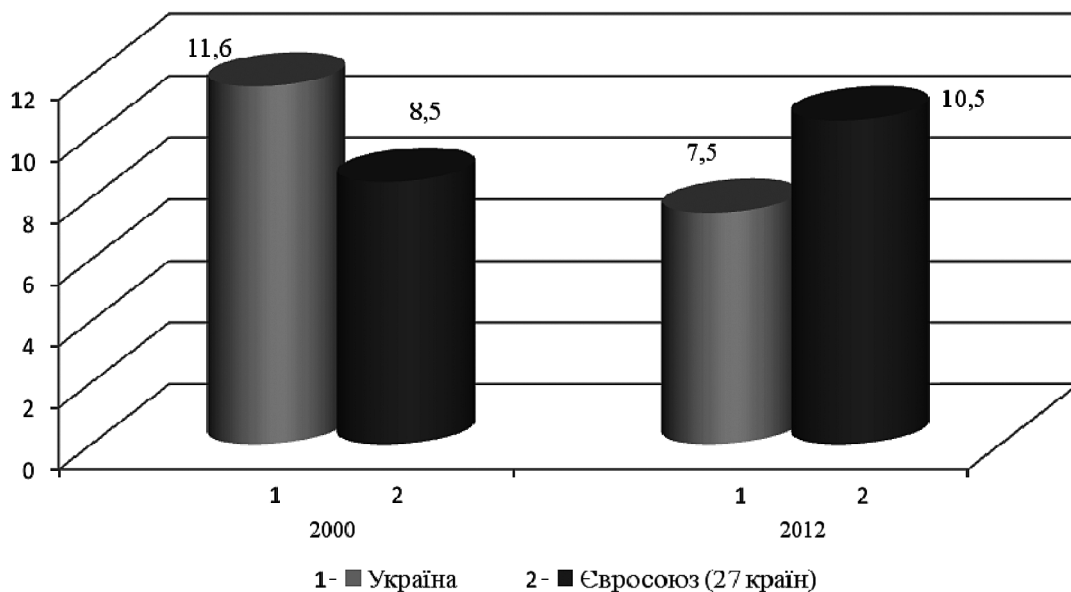

Рис. 8. Рівень безробіття населення в Україні та країнах ЄС у 2012 р., %

Рис. 9. Рівень безробіття населення в Україні та в країнах Євросоюзу в динаміці, %

лення у розвитку підприємництва у сільській місцевості як однієї з основних умов підвищення рівня зайнятості, що, водночас, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції аграрного сектора економіки.

У Стратегії розвитку аграрного сектора економіки України на період до 2020 р. передбачено, що обсяг валової продукції сільськогосподарського виробництва у 2020 р. (у порівняльних цінах) збільшиться порівняно з 2012 р. в 1,3 раза. Водночас Концептуальні засади розв'язання проблем у сфері зайнятості визначені в Програмі сприяння зайнятості населення та стимулювання створення робочих місць на період до 2017 р., яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України 15.10.2012 р. за № 1008. У зазначеній Програмі передбачається підвищення рівня зайнятості сільського населення через такі заходи:

- підвищення ефективності аграрного виробництва та конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції з урахуванням досвіду Європейського Союзу щодо розвитку аграрного ринку та засад спільної аграрної політики;

- розширення можливостей реалізації продукції особистих селянських господарств;

- удосконалення системи сертифікації сільськогосподарської продукції відповідно до вимог європейських стандартів.

У результаті виконання Програми та реалізації послідовної державної економічної і соціальної політики очікується, що у 2017 р. чисельність зайнятих економічною діяльністю осіб віком 15–70 років

зросте до 21,4–21,2 млн осіб, рівень зайнятості — до 64,3–63,7 %, рівень безробіття осіб цієї вікової групи знизиться до 6,3–6,6 %. Прогнозовані показники визначені за методологією Міжнародної організації праці [5].

Очевидно, що нарощення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції сприятиме й поступовому підвищенню рівня зайнятості та зменшенню безробіття на селі.

Використані джерела

1. Економічна активність населення України 2011 рік: стат. зб. — К.: Держкомстат України, 2012. — 207 с.
2. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Моніторинг стану галузі тваринництва та ринків м'ясо-молочної продукції за 2012 рік. — К.: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2013. — 104 с.
4. Про затвердження Програми сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2012 р. № 1008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
5. Праця України 2011: Стат. зб. Держкомстату України. — К.: ІВЦ Держкомстат України, 2012. — 343 с.
6. Соціально-трудова потенціал українського села. Стан, проблеми, шляхи вирішення / [Мельник Ю. Ф., Супіханов Б. К., Лузан Ю. Я. та ін.]. — К.: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2007. — 356 с.
7. Про Національний план дій на 2013 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Указ Президента України від 12.03.2013 р. № 128 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
8. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ЗРОШУВАЛЬНОЇ МЕЛІОРАЦІЇ¹

Розглянуто рівень державної підтримки водно-меліоративної галузі в Україні та в зарубіжних країнах. Обґрунтовано рекомендації щодо посилення ролі держави у відродженні зрошувального землеробства України.

Для продовольчої безпеки в світі виробництво зерна має становити 0,5 т на людину щорічно, проте нині цей показник менший майже у півтора раза. При світовому вирощуванні зерна у 2,4 млрд т щорічно, його дефіцит дорівнює одному млрд т [1, с. 94]. Зважаючи на майже використаний потенціал розширення площі орних земель (через високу розораність світових угідь), всі надії і сподівання слід покласти на підвищення продуктивності агропромисловості, яке без розширення зрошуваних площ видається неможливим. Протягом останніх 20 років площа зрошуваних земель світу зростає на 50 млн га або на 17 %. Водночас зворотна тенденція спостерігається в Україні. Отже, відродження вітчизняної меліоративної галузі без державного регулювання та стимулювання унеможливується. Очевидно, варто звернутися до світового досвіду передових країн, в т. ч. й стосовно реалізації заходів державної підтримки розвитку зрошувальної меліорації.

Дослідження проблем державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників висвітлено у працях В.Я. Амбросова, О.Є. Гудзь, Г.Ф. Мазура, І.Г. Ушачова, О.М. Шпичака та ін. Проблема, що стосується механізму державного регулювання розвитку зрошувального землеробства, приділена увага Л.М. Грановською, В.Я. Гуменюком, Г.Є. Жуйковим, В.М. Мандзиком, В.В. Оскольським, М.І. Ромащенко, Е.П. Ушаковим, М.А. Хвесиком та ін. Однак, сучасний стан зрошувального землеробства свідчить про необхідність розроблення та впровадження дієвих механізмів державної підтримки галузі, що й формує широке поле для подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є визначення рівня державної підтримки зрошувальної меліорації в Україні та в зарубіжних країнах і обґрунтування рекомендацій щодо посилення ролі держави у відродженні зрошувального землеробства України.

Меліоративні заходи регулюються рядом законодавчих актів: Земельним кодексом України, Водним кодексом України, Кодексом України про надра, Законами України «Про меліорацію», «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про

правовий режим земель охоронних зон об'єктів магістральних трубопроводів», «Про трубопровідний транспорт», іншими нормативно-правовими актами, а також міжнародними договорами України. Одним з найдієвіших механізмів державного впливу на розвиток високоефективного та екологічнобезпечного зрошувального землеробства є законодавче стимулювання його інтересів, проте на разі відчувається незавершеність нормативно-правового середовища. Практика формування та виконання державних програм також є недосконалою, оскільки більшість з них не мають достатнього фінансування.

Розроблена науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України *Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року* за мету має підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського та забезпечення продовольчої незалежності країни. Реалізація Стратегії передбачає спрямування дії органів державної влади, місцевого самоврядування та господарюючих суб'єктів на створення передумов формування високоефективного аграрного сектору на основі консолідації трьох складників — економічних, соціальних та екологічних інтересів нації.

У зазначеному документі серед ряду інших пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей виокремлена раціоналізація використання природних ресурсів у аграрній сфері, встановлена першочерговість в отриманні коштів бюджетної підтримки через систему агроекологічних вимог, що сприятиме забезпеченню сталого землекористування. Наголошується також на необхідності формування ефективних фінансових механізмів розвитку агропромисловості, в т. ч. через становлення державно-приватного партнерства [2]. Отже, у Стратегії висвітлені основні напрями формування економічно ефективного та соціо-екологічноорієнтованого аграрного сектору економіки держави, здатного задовольнити потреби як внутрішнього, так і зовнішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства.

Затверджена урядом *Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року* має на меті визначення основних напрямів державної політики у сфері водного господарства для задоволення потреби населення і галузей національної економіки у водних ресурсах, збереження і відтворення водних ресурсів, впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим

¹ Дослідження виконано за підтримки НАН України в рамках відомчої теми «Агропродовольчий розвиток України в контексті забезпечення продовольчої безпеки» (№ 0111U001318).

принципом, відновлення ролі меліорованих земель у продовольчому та ресурсному забезпеченні держави, оптимізацію водоспоживання, запобігання та ліквідацію наслідків шкідливої дії вод. Прогнозний обсяг фінансування протягом 2013–2021 рр. передбачено у розмірі 46,5 млрд грн, з яких 45,2 % – з держбюджету, 20 % – з місцевого бюджету, а решта – з інших джерел. Зокрема, за цей час передбачено провести будівництво та реконструкцію систем краплинного зрошення (СКЗ) на площі 171,5 тис. га², для чого планується виділити 3,4 млрд грн. Високі початкові вкладення у будівництво таких систем, які становлять на багаторічних насадженнях близько 2 тис. дол. США на один га або 16,2 тис. грн/га, а на просапних культурах – 4 тис. дол. США на один га (32,4 тис. грн/га), свідчать, що прогнозний обсяг фінансування відповідає потребі поширення мікрозрошення на зазначеній площі. Залишається сподіватися на отримання передбачених у програмі коштів.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 9 квітня 2008 р. № 345 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки виробництва продукції рослинництва на зрошуваних землях» державна підтримка здійснюється шляхом виплати компенсації (не більш як 50 %) вартості електроенергії (оплаченої, починаючи з квітня поточного року), що використана з метою поливу сільськогосподарських культур на зрошуваних землях та заповнення водою земельних чеків для вирощування рису, без урахування сум податку на додану вартість. Компенсація надається сільгосп підприємствам усіх форм власності та господарювання (крім бюджетних установ), включаючи навчально- і науково-дослідні господарства аграрних вищих навчальних закладів. Компенсація здійснюється пропорційно обсягу витрат сільськогосподарських підприємств на зазначену мету, проте не завжди здійснюється у повному обсязі. До того ж, постійне зростання вартості пально-мастильних, ремонтних матеріалів та електроенергії – це чинники, що суттєво впливають на зростання вартості послуг з подачі води на зрошення. Тому, необхідно запровадити цільове кредитування сільгоспвиробників для оплати послуг з подачі зрошувальної води.

Зважаючи на специфічні особливості зрошувального землеробства та його роль у національній еко-

номії, слід створити відповідні виняткові умови розвитку меліоративної галузі, чільне місце в яких має займати державна підтримка. Проте, обмежене фінансування аграрного сектору в цілому та зрошувального землеробства зокрема, уповільнює цей процес.

У Держбюджеті України на 2013 р. передбачено 363,6 млрд грн витратів із загального фонду, у т. ч. передбачені витатки Міністерству аграрної політики та продовольства у розмірі 8,4 млрд грн, що на 2,3 % менше, ніж у попередньому році. На фінансування заходів у агропромисловому секторі із загального фонду Держбюджету передбачено 91,8 млн грн, що майже у 12 разів менше, ніж у 2012 р. Недофінансування запланованих у 2012 р. витратів становило 65 %, тобто реально було розподілено 421,3 млн грн. Слід відмітити, що бюджет ЄС на 2013 р. передбачає 40,2 % загальних витратів на агропідтримку, що становить 60,3 млрд євро або 625,5 млрд грн [3].

На 2012 р. затверджено виділити Держводагентству України із загального та спеціального фондів Держбюджету 1,6 млрд грн, що на 30 % більше, ніж у попередньому році. Проте близько 9 % від затвердженої суми було відкликано до Держбюджету (табл.).

У 2012 р. за рахунок держфінансування подано в маловодні регіони 2509,7 млн м³ води, підготовлено для зрошення понад 1 млн га земель, (проте фактично поливалось близько 600 тис. га зрошуваних земель), проведено моніторинг гідрогеолого-меліоративного стану на площі понад 5 млн га. Витатки на утримання та експлуатацію державного водогосподарського комплексу за програмою «Експлуатація загальнодержавних і міжгосподарських державних меліоративних систем» становили 80 % від загального обсягу витратів загального фонду державного бюджету за бюджетними програмами, відповідальним виконавцем яких є Держводагентство. Однією з головних цілей зазначеної програми є забезпечення сприятливого водно-повітряного режиму для зрошувального землеробства. Здійснено ремонт та утримання каналів, насосних станцій, гідроспоруд міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем, проте через обмежене фінансування технічне оснащення зрошувальної меліорації не відповідає потребам.

Так, в Україні наявність дощувальних машин на початок 2012 р. становила 6,5 тис. од. (з них 5,4 тис. од. в робочому стані) або більше ніж у 5 разів менше, ніж на

Таблиця

Використання коштів Держбюджету Держводагентством України*

Показник	Рік		2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.	2012 р. до 2009 р., +; -
	млн грн	в т.ч. із спец. фондів	млн грн	в т.ч. із спец. фондів	млн грн	в т.ч. із спец. фондів	млн грн	млн грн		
Затверджено на 2012 р. виділити із загального та спеціального фондів (крім власних надходжень)	1146	360	1354	270	1264	91,5	1640	494		
Касові витатки	1128	343	1326	247	1202	83,7	1500	372		
Відкликано до державного бюджету	млн грн	18	17	28	23	62	7,8	140	122	
	%	1,6	4,7	2,1	8,5	4,9	8,5	8,5	6,9	

* За даними Держводагентства України за відповідні роки.

² Згідно з проектом Комплексної програми розвитку водного господарства Херсонщини на період до 2020 р. у області планується збільшення площі краплинного зрошення втричі – до 75 тис. га.

початку 90-х років. Протягом 2011 р. сільгоспприємствами було придбано 279 машин та пристроїв для поливу, зокрема для дощування: «ДА «Роса» — 8 од., «ДА-100 МА» — 3 од., «ДМ «Фрегат»» — 38 од., дощувач «Дніпро» — 4 од. та ін. Слід зазначити, що потреба у дощувальних машинах нині становить 30 тис. од.

Беззаперечним є факт нестачі бюджетних коштів на підтримку водно-меліоративного комплексу, оскільки основна частка бюджетних асигнувань (70–80 %) витрачається на оплату електроенергії та праці, решта — на ремонтні роботи [4]. Відповідно ефективність стимулюючих і регулюючих функцій державного управління в меліоративній галузі стає сумнівною. Отже, на державному рівні слід приділити особливу увагу розвитку водогосподарсько-меліоративного комплексу, а також визначенню джерел фінансування зазначених заходів.

Як свідчить світовий досвід, лише за активної позиції держави створюються передумови для сталого ведення сільгоспвиробництва. Зокрема, в *Норвегії* середньорічна підтримка агросектору становить 3 тис. дол. США на 1 га сільськогосподарських угідь і вдвічі більше — на сільського мешканця. Тут частка державної допомоги у фермерських доходах становить 77 %. Варто зазначити, що в Норвегії проводиться найжорсткіший (серед західноєвропейських країн) контроль з боку держави за ринком земель, оскільки частка земель, придатних для сільськогосподарського виробництва, є крихітною, а це, водночас, зумовлює необхідність раціонального використання та охорони сільгоспугідь.

Фінляндія — країна із несприятливими природнокліматичними умовами для сільгоспвиробництва. Проте тут існує масштабне державне субсидування агросфери (комплекс захисних заходів правового та економічного спрямування). Також використовуються переваги кооперативної системи. Таким чином країна власноруч забезпечує продовольчу незалежність і крім того експортує вітчизняну сільгосппродукцію [5, с. 119].

У *Австрії* водні асоціації та приватні особи, які розробили цінні природоохоронні проекти, можуть розраховувати на федеральні займи, виділені на водне господарство у розмірі 60–70 % від витрачених коштів. Існують спеціальні фонди з охорони водних ресурсів, джерелом наповнення яких є кошти, сплачені за спеціальне водокористування. Кошти фондів, передусім, використовуються на субсидювання підприємств, які застосовують ресурсозберігаючі технології [6, с. 451–452]. Оптимальною вважається допомога держави у розмірі не менше 10 % витрат сільгоспвиробників на виробництво продукції. За оцінкою Організації економічної співпраці і розвитку, фермери ЄС отримують державну підтримку у розмірі 17–20 % від рівня своїх доходів, тоді як українські товаровиробники — лише 5–6 % [7].

Досвід європейських країн переконує в ефективності розумного поєднання адміністративних заходів і ринкових інструментів у меліоративній галузі. Так,

фермери в Європі, які використовують водні ресурси для проведення зрошувальної меліорації мають певні преференції (державні дотації). Розвиток водного господарства та зрошення земель здійснюється в основному за рахунок державного фінансування, і значно менше — за рахунок коштів місцевих бюджетів і землекористувачів.

Характерним є приклад *Ізраїлю*, де фермери зосереджені на отриманні якісного товару і винагороди за його виробництво, а всі інші проблеми (будівництво теплиць, СКЗ; реалізація сільгосппродукції) є другорядними, оскільки для них здійснюється відчутна підтримка держави.

Наукові розробки у тандемі з активною державною позицією сприяють модернізації ізраїльського агровиробництва та адаптації його до мінливих геополітичних, ринкових та кліматичних умов. Через суттєвий дефіцит водних ресурсів в країні ведуться розробки щодо впровадження ресурсозберігаючих способів зрошення, повторного використання та опріснення води (нині — це понад 360 млн м³/рік, а наприкінці 2013 р. цю цифру планується збільшити майже вдвічі) [8]. За розпорядженням місцевого уряду, для зменшення витрат поливної води і заощадження її для вирощування фруктів та овочів, скорочено площі під вологолюбною бавовною.

Не зайве наголосити про екологізацію свідомості місцевих мешканців, оскільки громадяни Ізраїлю ще в дошкільному закладі привчаються до економного водокористування. Зважаючи на виключну цінність води як у всьому світі, так і у цій країні, в Ізраїлі ведуться розробки щодо ефективного та раціонального водокористування, здійснюється контроль за витратами води в усіх сферах економіки. Планується перехід на електронні лічильники води, завдяки яким окрім обліку витрат, тиску та якості води можливе також фіксування пошкоджень трубопроводів і своєчасне сповіщення про це обслуговуючого персоналу [9].

Важливою є роль держави у меліоративній сфері *Китаю*, де державна позиція спрямовувалася на економічний розвиток, а значимість екологічної складової спрощувалася. Через споживацьке ставлення до природних ресурсів Китаю стан навколишнього середовища став наближуватися до критичного³.

Найбільший обсяг води в Китаї використовується на потреби сільського господарства, що становить 65 % загального обсягу водокористування в країні. Враховуючи те, що зрошення є одним з основних факторів, які сприяють підвищенню продуктивності сільськогосподарських угідь, в Китаї понад 45 % оброблюваних земель — зрошується.

Дощування залишається основним способом зрошення. Частка мікрозрошення становить 7 % від загальної площі зрошуваних угідь. Близько 70 % зрошувальних земель за допомогою СКЗ знаходяться в північно-західних провінціях країни.

Щоб мінімізувати очікуваний дефіцит води, а також задля продовольчої безпеки, уряд розпочав кампа-

³ Поряд із виснаженням природних ресурсів, у Китаї зафіксовано високий рівень викидів парникових газів, оскільки понад 25 % світових викидів припадає саме на Китай.

ню широкого впровадження мікрозрошення. Протягом 2010–2020 рр. планується виділити 1,2 млрд дол. США у спеціальні фонди для підтримки водозберігаючого зрошення, що сприятиме значній економії водних ресурсів.

Висока вартість та складність експлуатації зрошувального обладнання іноземних виробників (*Netafim, Rainbird i Valmont*) стимулювали китайські компанії до власного виробництва цих засобів. Нині на ринку ресурсоощадного зрошувального обладнання близько 5 % належить іноземним компаніям, решта — місцевим (нині зареєстровано 500 компаній, більшість з яких займаються виробництвом та збутом обладнання для краплинного зрошення і мікродощування). У перспективі китайський уряд планує чотириразове збільшення площ (майже 8,4 млн га до 2020 р.) під краплинним зрошенням і мікродощуванням.

Перешкодою масового переходу фермерів до ресурсоощадних способів поливу є помилкове ставлення сільськогосподарських товаровиробників до води як до безмежного і дешевого ресурсу, оскільки ціни на зрошувальну воду у Китаї штучно занижені. Високі витрати на початковому етапі будівництва СКЗ (до 60 % річного доходу фермера), тривалий строк окупності (близько 3-х років) та відсутність комплексної системи гарантійного обслуговування й освічених спеціалістів — також стримуючий чинник поширення мікрозрошення. Відповідно державна фінансова підтримка стає досить потужним стимулом переходу китайських землеробів до ресурсоощадних способів поливу й водночас одним із етапів переходу до екологічного сільського господарства (СЕА). Це нова комплексна програма, що передбачає поєднання сільськогосподарського виробництва, сільського економічного розвитку, охорони навколишнього середовища та ефективного використання ресурсів. Тому китайський уряд надає прямі субсидії для підтримки екологічно безпечного сільгоспвиробництва [10].

Висновки. Існуюча законодавча неврегульованість меліоративних заходів, нестача джерел фінансування, низька інвестиційна привабливість цієї сфери створюють проблеми розвитку зрошувального землеробства в Україні. Нині, чи не єдиним шляхом відродження зрошення є дієва державна підтримка. Водночас удосконалення механізму державного регулювання розвитку зрошувального землеробства сприятиме забезпеченню конкурентоспроможного функціонування агропродовольчого сектору. Проте урядова підтримка має бути спрямована на найуразливіші та проблемні сторони зрошувальної меліорації.

Враховуючи світові тенденції та особливості розвитку вітчизняного зрошувального землеробства, виведення його із «депресивного стану» можливе через розробку і впровадження таких механізмів державної підтримки:

посилення нормативно-правової бази, в якій має бути чітко зазначені механізми держпідтримки та відповідальність за її невиконання;

пряма підтримка (дотації і компенсації) будівництва та утримання меліоративних споруд;

диференційоване оподаткування сільгосп підприємств залежно від якісних показників та природного зволоження ґрунтів;

надання податкових пільг фізичним та юридичним особам, які за власні кошти впроваджують заходи захисту земель, ресурсоощадного водокористування та інші природоохоронні заходи;

впровадження цільового кредитування сільгоспвиробників для оплати послуг з подачі зрошувальної води;

кооперування сільгоспвиробників різних організаційно-правових форм господарювання з метою здійснення спільних інвестицій та мінімізації ризиків [11, с. 54];

збільшення бюджетних асигнувань на технічне переоснащення сфери зрошувального землеробства; державний протекціонізм у зберіганні та поліпшенні умов збуту сільгосппродукції;

впровадження пільгових кредитів для товаровиробників, що вирощують продукцію із залученням меліоративних заходів.

Державна кредитна підтримка першочергово має надаватися сільськогосподарським підприємствам, що вибрали стратегію еколого-економічного розвитку зрошувального землеробства шляхом впровадження новітніх ресурсозберігаючих і ґрунтозахисних технологій. Перспективним вбачається застосування консорціумного кредитування, що передбачає мінімізацію ризику при кредитуванні та гарантує повернення великих кредитів. Особливої актуалізації набуває апробація державно-приватного партнерства у меліоративній галузі.

Використані джерела

1. Черевко Г. В. Консолідація земельних угідь у сільських регіонах як чинник їх розвитку: досвід Польщі / Г. В. Черевко // Економіка АПК. — 2012. — № 11. — С. 92–96.
2. Проект Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/>.
3. Аграрний тиждень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://a7d.com.ua/agropolitika>.
4. Оскольський В. В. Економічні аспекти управління водними ресурсами та водокористування / В. В. Оскольський // Економіка України. — 2012. — № 11. — С. 23–28.
5. Буздалов І. Н. Земельна реформа: взгляд сквозь призму замысла / І. Н. Буздалов // Економіка АПК. — 2012. — № 11. — С. 117–121.
6. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / [Данилишин Б. М., Дорогунцов С. І., Міщенко В. С. та ін.]. — К.: РВПС України, 1999. — 570 с.
7. Лана В. Чому в Україні один га стоить 15 тис. грн [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ianp.com.ua/ru/news/tech/read/26370>.
8. Израиль — всемирный центр инновационных достижений [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.investinisrael.gov>.
9. What Other Nations Can Learn from Israel's Solutions to the Scarce Water Challenge [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kw.wharton.upenn.edu/israel/what-other-nations-can-learn-from-israels-solutions-to-the-scarce-water-challenge>.
10. Market Analysis Report China's Agricultural Technology & Equipment Sector [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.expport.gov.il/uploadfiles/03_2012/chinaagriculturesector.pdf.
11. Кушнір С. Інституціональні аспекти регулювання трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері регіону / С. Кушнір // Економіст. — 2011. — № 11. — С. 52–57.

РОЗВИТОК ОРГАНІЧНОГО АГРОВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Розглянуто сучасний стан і перспективи розвитку органічного агровиробництва. Досліджено канали збуту та визначено середнього споживача органічної продукції. Доведено ефективність органічного напряму ведення сільськогосподарського виробництва в Україні.

В Україні виробництво органічної продукції розпочалося в кінці 90-х років ХХ ст. Великі міжнародні трейдерські організації сертифікували зацікавлені в органічному виробництві господарства та здійснювали експорт виробленої у них продукції. Вся органічна продукція, вироблена в українських сільськогосподарських підприємствах, продавалась за звичайними цінами і вивозилась за кордон, де маркувалась і реалізовувалась за вищими цінами. Український виробник отримував за це лиш незначні фінансові інвестиції на підтримання рівня господарювання.

Поки-що в Україні не існує офіційної статистики з органічного виробництва. Всі дані, якими оперують науковці, беруться з іноземних джерел, сертифікаційних органів, самостійно проведених досліджень.

На початок 2011 р. в Україні функціонувало близько 140 органічних сертифікованих господарств [3]. Площа сільськогосподарських угідь зайнятих під органічним виробництвом у порівнянні з 2000 р. збільшилась майже вдвічі й становила 290 тис. га, а кількість органічних господарств за цей час зросла майже в п'ять раз. Водночас середня площа органічного сільськогосподарського підприємства зменшилась на 40 % і становила 2,1 тис. га (рис. 1).

Для визначення перспектив розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні методом екстраполяції було розроблено прогноз. На основі аналізу розрахунків встановлено, що площа сільськогосподарських угідь під органічним виробництвом у 2015 році має становити 325,1 тис. га й перевищувати цей показник на кінець 2010 р. на 12 %. За нашими розрахунками, кількість сертифікованих органічних підприємств становитиме 218 од., що на 55,7 % більше ніж у 2010 р. (рис. 2).

У 2000 році органічним сільськогосподарським виробництвом займалися в основному великі за розміром господарства, середня площа яких становила 5,3 тис. га. Аналіз даних *Organic-world* та розробле-

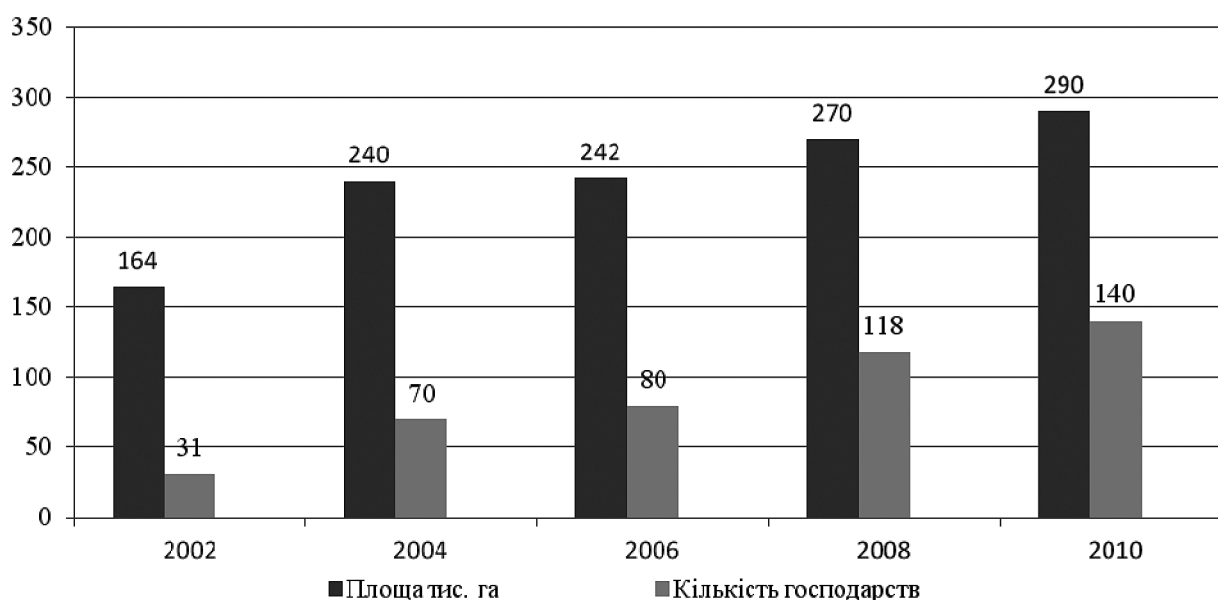
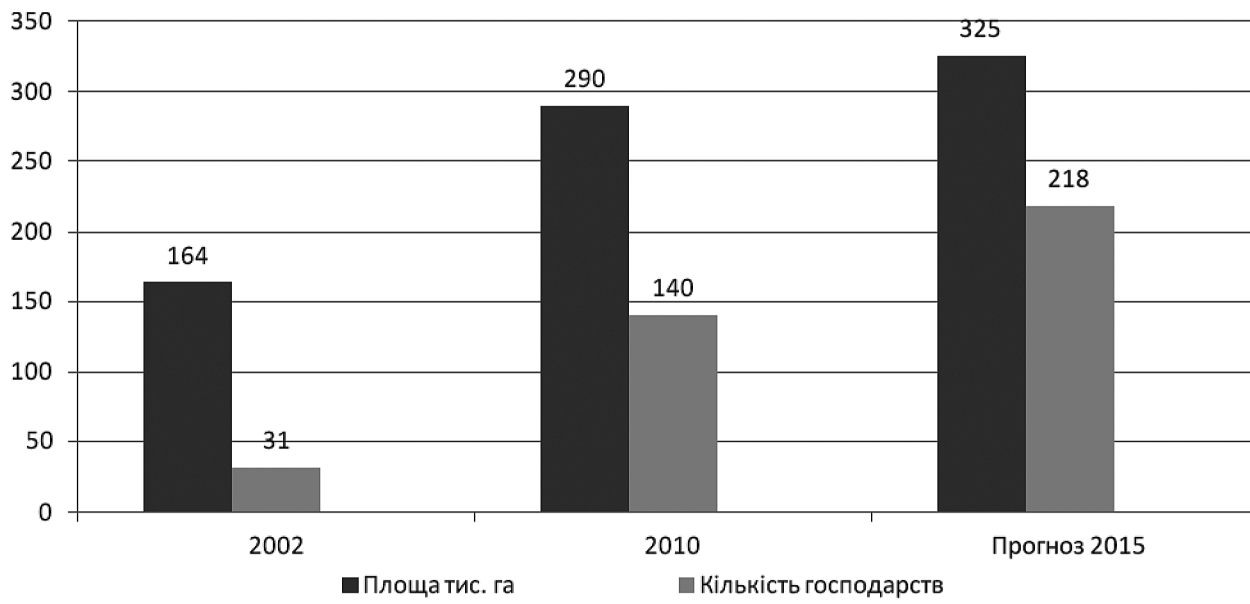

Рис. 1. Динаміка стану органічного виробництва в Україні

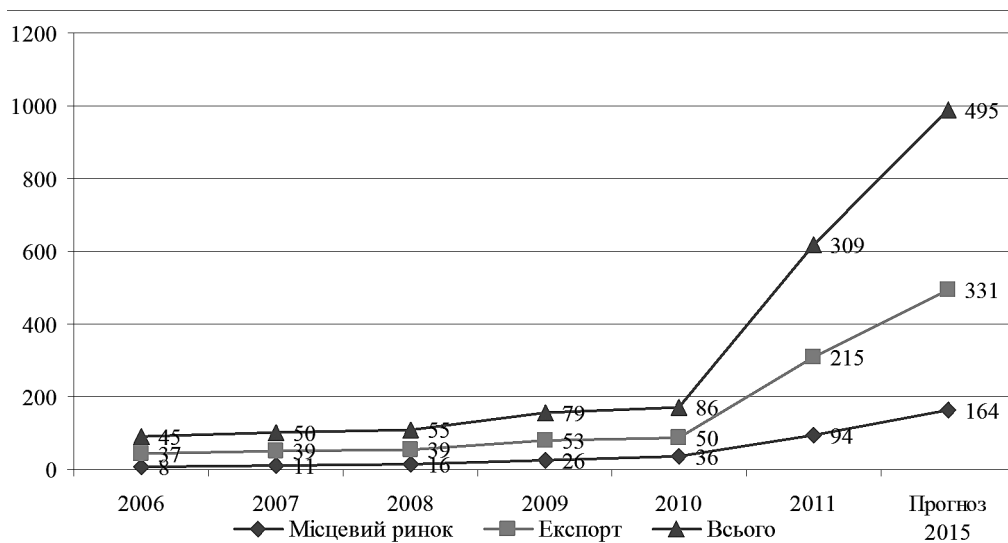

Рис. 2. Прогнозні показники розвитку органічного виробництва в Україні

ного прогнозу свідчать, що кількість органічних господарств зростає. До них приєдналися також невеликі особисті селянські та фермерські господарства, що зумовило зменшення середнього розміру господарства 2011 р. до 1,5 тис. га.

Галузь органічного сільськогосподарського виробництва непинно розвивається у всіх напрямках. За останні 5 років значно зріс асортимент органічних видів продукції в магазинах. Раніше кожен вид продукції представляв один виробник, який не відчував конкуренції в умовах ринкових відносин. Нині кількість товаровиробників значно зростає. Якщо у 2006 р. органічний товаровиробник боровся за просування

свого товару на ринок, то починаючи з 2011 р. він все більшою мірою працює над асортиментом продукції. Ведеться боротьба за покупця. Активізувалася робота маркетингових служб, які раніше лише доносили до споживачів інформацію про органічні продукти харчування та їх корисність. У 2011 р. асортимент органічних товарів становив 309 одиниць, що у 7 разів більше показника 2006 р. Поки що на місцевому ринку розміщено 94 одиниці органічних товарів, або 30,4 % від асортименту. Проте в порівнянні з 2006 р. цей показник збільшився у 8,5 раза. Експорт за цей час зріс у 5,8 раза і становив 215 найменувань органічних продуктів або 69,6 % їх загальної кількості (рис. 3).

Рис. 3. Асортимент органічної продукції в Україні*

*Тут і далі розробка автора за даними Organic-world та «Полтава-органік», 2012 р. [1;2].

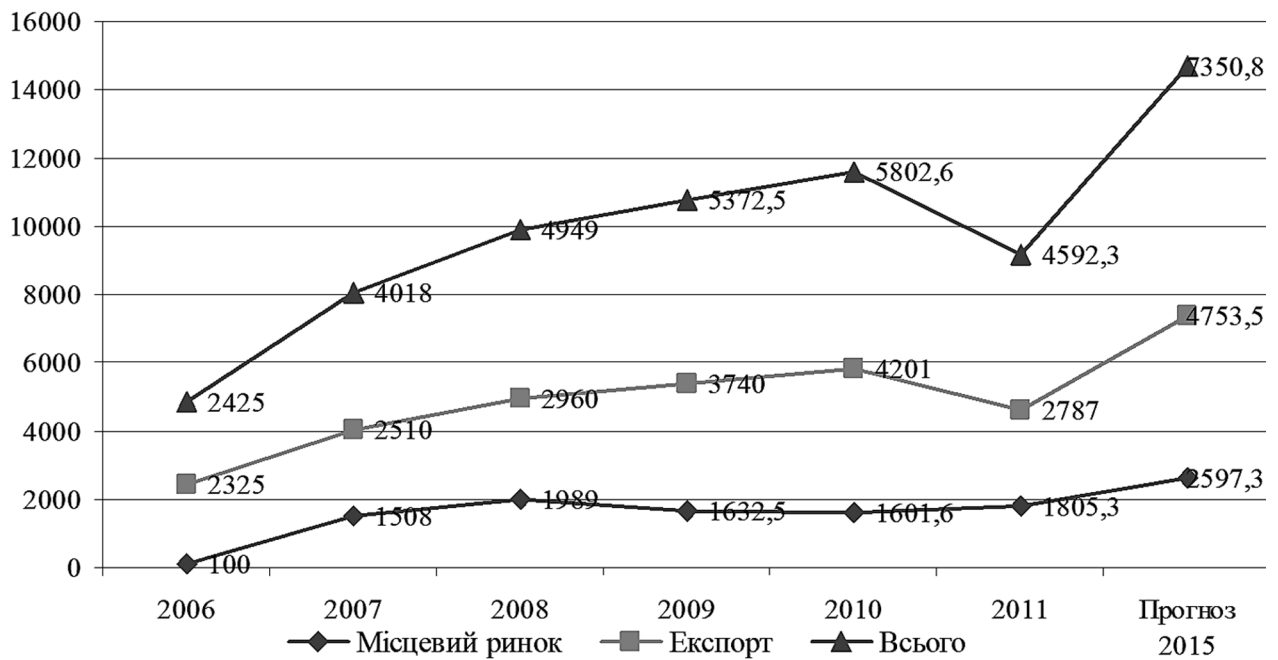

Рис. 4. Обсяг реалізації органічної продукції в Україні, т

На основі розробленого нами прогнозу і проведених розрахунків, у 2015 р. асортимент органічних товарів зросте на 60,2 % і становитиме 495 найменувань продукції, в т. ч. на місцевому ринку – на 74,5 %, і досягне 164 од., експорт збільшиться на 54 %, до 331 найменування продукції.

У 2011 р. загальний обсяг реалізованої органічної продукції в Україні склав 4592,3 т, що на 2167,3 т більше, ніж у 2006 р. На місцевому ринку було реалізовано 39,3 %, а на експорт відправлено 60,7 % продукції (рис. 4).

За дослідженнями FiBL (Дослідний інститут органічного сільського господарства), в Україні сертифіковано 16 видів органічних продуктів, а саме: крупи зернобобових і зернових культур, овочі, олійні, дині, кавуни, гарбузи, фрукти, ягоди, виноград, олійні культури, молоко, м'ясо, гриби, горіхи, мед. До сертифікованих продуктів переробки належать: зерно, пластівці, джеми, си-

ропи, соки, масла, борошно і консервовані овочі та фрукти.

На основі проведеного опитування в різних регіонах України визначено середнього споживача органічної продукції. Його віковий розмах варіації коливається від 25 до 50 років, 60 % покупців становлять жінки. Органічна продукція дуже дорога, тому 70 % споживачів мають середній і вище середнього дохід. Основним лейтмотивом споживання органічної продукції вважається здоровий спосіб харчування. У великих містах люди більшою мірою обізнані з цією продукцією (67 %), орієнтуються у понятті «органічне сільськогосподарське виробництво», розуміють доцільність споживання цих продуктів харчування. У маленьких містах і селах люди з недовірою ставляться до органічної продукції. Лише 17 % (в основному молодь) знають, що це таке.

Якщо у великих містах майже в кожному супермаркеті є полиця з органічними продуктами харчування

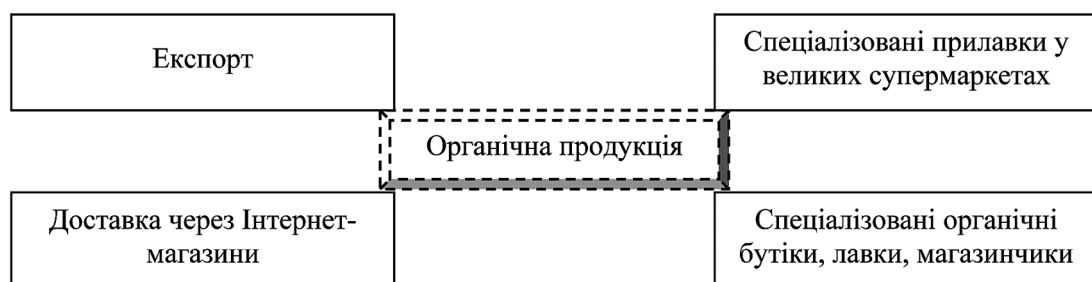
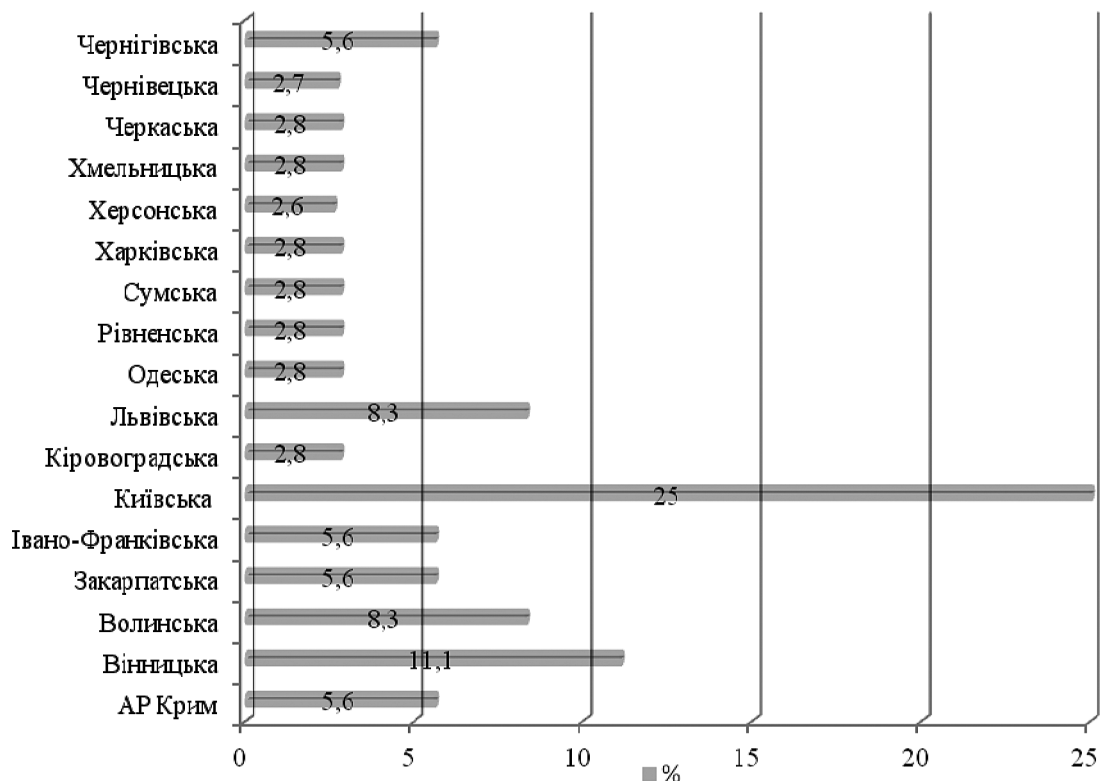

Рис. 5. Канали збуту органічної продукції в Україні

Рис. 6. Розміщення органічних підприємств з переробки продуктів харчування в регіонах України, %

(не враховуючи спеціалізованих магазинів), то в магазинах маленьких міст можна побачити лише декілька товарів разом зі звичайними продуктами вперемішку. Серед загальної кількості опитаних 45 % споживачів органічної продукції проживають у Києві, 31 % – в містах з мільйонним населенням, 14 % – в обласних центрах, решта – в малих населених пунктах.

В Україні існує чотири шляхи збуту органічної продукції (рис. 5).

Для розвитку ринку органічної продукції в Україні необхідно: розвивати сільськогосподарську кооперацію; створювати спеціалізовані місця для цієї продукції на гуртових ринках; сприяти розвитку експорту органічної продукції; організувати спеціалізовані ярмарки та виставки.

Найбільше органічних підприємств з переробки продуктів харчування зосереджено в Київській (25 %), Вінницькій (11,1 %), Львівській (8,3 %) та Волинській (8,3 %) областях. Значно менша їх кількість, або взагалі немає, у Житомирській, Полтавській, Тернопільській, Дніпропетровській, Запорізькій, Миколаївській, Донецькій та Луганській областях (рис. 6).

Потенціал для розвитку органічного сектора в Україні величезний. Це 8 млн га екологічно чистих

земель; низький рівень використання пестицидів та хімічних добрив; забезпеченість аграрної сфери економіки робочою силою; міцні традиції ведення сільськогосподарського виробництва у злагоді з природою; експортна привабливість органічної продукції для країн ЄС.

Висновки. Ринок органічних продуктів в Україні невинно розвивається й розширює інформаційний простір для обізнаності споживачів про корисні властивості цих продуктів харчування. Водночас активно здійснюється формування світового ринку органічної продукції й для того, щоб наша держава зайняла на ньому достойне місце, вона має підтримати вітчизняних товаровиробників дотаціями, забезпечити нормативно-правовими і законодавчими актами, максимально сприяти розвитку цієї сфери.

Використані джерела

1. Органічний світ — Глобальна статистика органічного виробництва та новини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.organic-world.net.
2. Центр органічного землеробства «Полтава-органік» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.poltava-organic.com.
3. Willer H. and Kilcher L. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2012. IFOAM, Bonn.

ОРЕНДНІ ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ ДО ТА ПІСЛЯ СКАСУВАННЯ МОРАТОРІЮ

У статті розглянуто негативні наслідки продовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення та проблеми, що можуть виникнути після його скасування. Розкрито ставлення всіх зацікавлених сторін до запровадження ринку землі в Україні Проаналізовано вірогідний план розвитку орендних земельних відносин у майбутньому.

В сучасних умовах функціонування вітчизняної економіки найціннішим і найперспективнішим ресурсом є земля. Враховуючи продовження мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення до 2016 року, орендні земельні відносини залишатимуться провідною формою використання землі на селі. Свідченням цього виступають такі дані. У 2012 році було здано в оренду 17,4 млн га орних земель і при цьому укладено 4,4 млн договорів оренди.

По суті, земельна реформа в Україні триває ще з далеких 90-х років минулого століття, але повноцінного ринку землі ми так і не маємо. Цим питанням регулярно займаються всі уряди, що приходять до влади, але вирішити його ніяк до кінця ніхто не може або не хоче. Нині формування ринку земель сільськогосподарського призначення перетворилося на одне з найбільш дискусійних і заполітизованих питань аграрної політики в країні.

Основною перешкодою до створення ринку землі в Україні є відсутність повноцінної нормативно-правової бази, в т. ч. й інструментів його регулювання. Хоча певні зрушення вже є. Прийняття Закону України «Про Державний земельний кадастр». Не один рік розглядається законопроект «Про ринок земель», який хоч і розв'язує частину проблем, але залишається доволі спірним і до кінця не продуманим.

Згідно з даними Державного земельного кадастру загальна площа земель України становить 60,35 млн га, з яких 41,8 млн га (69,3 % території) — землі сільськогосподарського призначення (у т. ч. орна земля — близько 33 млн га). Тобто близько 70 %

земель в Україні де-юре лишаються поза ринком. Фактично, ринок землі перетворився на тіньовий сектор економіки.

У відсутності ринку землі зацікавлені, насамперед, самі чиновники та влада на місцях, для яких незаконна (всупереч дії мораторію) зміна цільового призначення такої землі лишається суттєвим джерелом поповнення власного бюджету. Відтак, той, хто розповідає про благородну справу захисту сільгоспвиробника шляхом продовження дії мораторію або не розуміється на ринку землі, або відверто кажучи — лукавить [1].

Існує ряд негативних наслідків, що пов'язані з продовженням дії мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Зокрема, слід звернути увагу на такі з них:

1) стримування оптимізації сільськогосподарського землеволодіння та землекористування, неможливість поліпшити технологічні умови використання сільськогосподарських земель внаслідок нераціональних розмірів землеволодінь, через смужки, вкраплення дрібних ділянок інших власників у масиви земель господарств тощо;

2) концентрація більшої частини земель сільськогосподарського призначення у власності найменш економічно активної частини сільськогосподарського населення, пенсіонерів та осіб перед пенсійного віку, які не мають належних професійних знань, фінансових та фізичних можливостей займатись землеробською працею;

3) отримання земельних ділянок сільськогосподарського призначення у спадщину особами, що проживають в містах, інших країнах, та не мають наміру займатися сільськогосподарським виробництвом і управляти земельними активами, що призводить до невикористання земель сільськогосподарського призначення [2].

Проте скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення теж викличе безліч проблем. Зокрема таких як:

1) труднощі формування ринку землі як такого, адже одразу з'явиться маса продавців і виник-

не дефіцит покупців, що негативно позначиться на формуванні цін на землю;

2) поява дрібних посередників, які в гонитві за прибутками спотворюватимуть ціноутворення, а також перешкоджатимуть формуванню масивів землі;

3) концентрація землі в обмеженого кола землевласників, так званого аграрного лобі, що призведе до руйнування дрібного фермерства;

4) втрата робочих місць в галузі сільськогосподарського виробництва, яких і так не вистачає в сільській місцевості;

5) зuboжіння частини населення, яка неефективно розпорядиться коштами від продажу землі та ін.

Варто зазначити, що скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення не означає відміну їх оренди. Зараз більшість селян здають свої ділянки в оренду. Досить цікавим є ставлення власників землі до можливості купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення, а також фермерів і керівників сільськогосподарських підприємств як таких, що будуть безпосередньо задіяні у процесі. Дані про ставлення до запровадження ринку землі зацікавлених сторін наведено у табл.

Найпоширеніше ставлення до запровадження ринку землі власників земельних паїв — негативне, оскільки загальна кількість противників становить 53,4 %. Водночас 46,6 % власників земельних паїв можна віднести до прихильників ринку земель (як суму всіх тих, хто не вказав на неприйняття ідеї запровадження ринку), хоч вони і мають певні вимоги до його функціонування.

Попри те, що кількість прихильників вільного, без обмежень, ринку землі становить лише 3,7 %, ще майже 43 % власників земельних паїв

хоча й висувають свої умови щодо можливості існування ринку, але все ж таки є його прихильниками. Найпоширеніша вимога прихильників ринку земель — необхідність створення належних умов для його існування або тих чи інших обмежень. Дані досліджень демонструють чітку та однозначну тенденцію: що молодші респонденти, то ліберальнішу позицію вони займають щодо купівлі—продажу земель сільськогосподарського призначення [3].

Нині переважна більшість селян здають свої ділянки в оренду. Більше половини з них не хочуть відмовитись від такої практики навіть тоді, коли б у них з'явилася можливість продати землю.

Подібність спостерігається і з боку користувачів землею. Наприклад, Галина Василик, операційний директор холдингу *UkrLandFarming*, найбільшого українського латифундиста із земельним банком понад 400 тис. га, вже заявила, що компанія після скасування мораторію не планує купувати земельні наділи, віддаючи перевагу формату довгострокової оренди.

До того ж, проект Закону України «Про ринок земель» передбачає надати можливість орендарям брати дешеві кредити, тому що довгострокові договори оренди можуть бути предметом застави. В свою чергу, орендарі за таких умов зможуть вкладати ці кошти в сучасні аграрні технології.

Договори оренди після відміни мораторію діятимуть і надалі. Розірвати їх можна буде лише в судовому порядку. Тому фермери і керівники підприємств, що орендують землю, й надалі можуть спокійно планувати свою роботу, розвивати товарне виробництво. Однак договори оренди, які були укладені під час мораторію з умовою переходу землі до інших осіб в інші руки, тобто

Таблиця

Ставлення до купівлі-продажу сільськогосподарських земель, % опитаних [3]

Варіант відповіді	Власники ділянок	Фермери та керівники підприємств	Представники місцевого самоврядування
Вільні купівля-продаж незалежно від громадянства	3,7	5,9	2,4
Землі можуть продаватися і купуватися лише жителями громади, де ці землі розміщені	12,5	8,1	9,4
Вільні купівля-продаж тільки для громадян України	19,4	17,9	16,6
Я за ринок земель, коли будуть створені належні умови, а вони на сьогодні не створені	11,0	23,6	22,8
Землі с-г. призначення не можуть бути предметом купівлі—продажу	53,4	44,5	48,8

подальшого продажу землі, не є і не будуть визнані дійсними.

Обмежень на оренду земель сільськогосподарського призначення законодавство та законопроект «Про ринок земель» щодо розміру земельних ділянок, термінів та інших чинників не передбачають. Умови оренди визначають у договорі, який укладають орендар та орендодавець. Орендарі мають добрі перспективи для розвитку товарного виробництва.

Запровадження в обіг ринку земель вигідне й орендодавцям, і орендарям, усім, хто зацікавлені у розвитку чесного, ефективного і високопродуктивного товарного виробництва на українській землі [4].

Головне не піти шляхом, який обрала Аргентина. В свій час, вона мала великі зовнішні борги, які вирішила погасити за рахунок оборудок із землею. На початку 90-х років минулого століття уряд країни дозволив купувати землю всім і в необмеженій кількості. В результаті даної реформи землі масово почали переходити у власність іноземцям. Нині близько половини території Аргентини належать чужинцям, які вирощують лише ту сільськогосподарську продукцію, що користується попитом на міжнародному ринку. Водночас національний ринок власною сільськогосподарською продукцією не забезпечений. По суті, країна опинилась на межі голоду, хоча раніше могла прогодувати майже половину Земної кулі. Так, не дивлячись на родючі ґрунти і сприятливі погодні умови, Аргентина в своєму економічному розвитку посунулася з 8-го місця в світі 1910 р. на 62-е місце в 2010 р. Крім цього, ця країна по суті втратила такий стратегічний національний ресурс, як земля, а також можливість контролювати внутрішній ринок виробництва.

Висновки. Основною формою використання землі на селі нині залишаються орендні земельні відносини, які будуть функціонувати і після скасування мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Так, у високорозвинених країнах, де давно вже сформований і ефективно працює ринок землі, домінуюча частка сільськогосподарських угідь знаходиться в обороті саме на ринку оренди землі й лише

3 % купується чи продається. Наразі, орендні земельні відносини в Європі та Північній Америці поступово витісняють приватну власність на землю. Фермери зацікавлені у раціональному використанні капіталів, спрямованих на модернізацію виробництва тому на придбання землі у власність коштів не вистачає.

Оскільки Україна йде шляхом розвитку ринкової економіки, то й від ринку землі нам нікуди не дітись. Рано чи пізно він має запрацювати. Безумовно, для цього необхідно створити такі умови, щоб люди могли довіряти державі, яка має недосконале «діряве» законодавство та занадто розвинену корупцію. Передусім, постала загальна потреба в розробці та прийнятті відповідних законодавчих актів, зокрема Закону України «Про ринок земель», які б змогли вирішити всі спірні питання в цій сфері, а не писалися би для конкретного кола зацікавлених осіб.

Розв'язання проблем на ринку землі та ринку оренди землі сільськогосподарського призначення має забезпечити поступове зростання національної економіки в цілому. З нашими земельними ресурсами, при дбайливому та ефективному їх використанні, Україна з легкістю може стати серйозним експортером сільськогосподарської продукції за кордон. Треба піднімати рівень життя українців, зокрема сільського населення, загнаного в глухий кут. Для цього у нас є все. От тільки чи скористаємось ми цим? Риторичне запитання, на яке сьогодні однозначної відповіді не дасть ніхто...

Використані джерела

1. *Котова Л.В.* Ринок землі в Україні: перспективи та сьогодення [Електронний ресурс] / Л. В. Котова. — Режим доступу: http://yukon.od.ua/consult/article/rinok_zemli.
2. Офіційний сайт Головного управління Держземагенства у Тернопільській області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zem.te.ua/>.
3. *Гончарук О.* Скасування мораторію: земельний бум не намічається [Електронний ресурс] / О. Гончарук. — Режим доступу: <http://racurs.ua/111>.
4. Оренда земель сільськогосподарського призначення [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kosivart.if.ua/2011/09/27/2935/>.
5. Офіційний сайт Державного агентства земельних ресурсів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dkzr.gov.ua>.
6. <http://www.mylanl.org.ua>.

БІОІНДУСТРІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ НАПРЯМ ООНОВЛЕННЯ АПВ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ І ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Узагальнено закономірності технологічного оновлення суспільно-економічних систем. Встановлено пріоритети інноваційного розвитку агропромислового виробництва, що формуються на перетині харчопереробної та енергетичної галузей промисловості. Обґрунтовано сутність і сформульовано визначення категорії «біоіндустрія». На прикладі виробництва біопального висвітлено дискусійні положення розвитку біоіндустрії.

Періодичне інноваційне оновлення суспільства — об'єктивно зумовлений процес, а тому повинен мати свої закономірності. Розкриття їх змісту і механізмів використання — головне завдання інноватики як самостійної галузі наукового знання, що сформувалося у ХХ ст.

Вихідні положення теорії інновацій, розроблені М. Кондратьєвим, розвинені Й. Шумпетером, доповнені С. Кузнецом, П. Друкером, Ф. Броделем, Г. Меншем, Ю. Яковцем [1–3], заклали основи світової наукової школи довгих хвиль економічної динаміки. В Україні проблеми інноваційного розвитку в різних галузях економіки досліджують С. Володін, В. Горбатов, В. Геєць, В. Россоха, П. Саблук, В. Семиноженко, Л. Федулова, М. Янковський [4–8] та інші вчені. Водночас, питання розвитку біоіндустрії — нового напрямку в економіці країни та її зв'язку з теоретичною платформою інноватики наразі вивчені недостатньо, що й зумовило *мету статті*.

Із трясовини криз людство завжди витягувало технологічні інновації. Зміна поколінь техніки і технології, як правило, забезпечується остаточною реалізацією базових інновацій. Застарівають технології — застарівають й інновації, пробуджуючи новий цикл кризових явищ. Важливою нішею технологічного циклу вищого порядку і, водночас, перспективним науково-технічним напрямом нового покоління є біоіндустрія. Конструкція слова «біоіндустрія» побудована з двох складових.

Термін «індустрія» (лат. *industria* — діяльність) словник В. Даля трактує як мистецтво промислів або промисловість. Частина слова «біо-» (від грецького «*bios*») за своїм значенням співпадає з словом «біологічний» й означає життя, а в науковому сенсі — методи промислової переробки живої речовини, здатної до активного перетворення. Загалом категорію «біоіндустрія» (*bioindustry*) великий англо-російський словник тлумачить як промисловість з виробництва біологічних джерел енергії та мікробіологічна промисловість.

Біоіндустрія виникла і продовжує розвиватися на основі біотехнологій, тобто «технологій, які використовують живі організми чи субстанції, виділені із цих організмів, для виготовлення або модифікації продукту, поліпшення рослин і тварин чи створення мікроорганізмів для специфічних цілей» [9]. Сировинна база біоіндустрії величезна й дотепер ще слабо вивчена. Нові покоління біотехнологій і продукцію біоіндустрії застосовують у багатьох галузях: 1) у медицині та ветеринарії для отримання нових лікарських засобів, генній інженерії для корекції кліток організму; 2) у сільському господарстві для підвищення продуктивності сільськогосподарського виробництва шляхом впровадження методів генної інженерії; 3) у харчовій промисловості для розширення асортименту харчових продуктів; 4) в енергетиці для створення альтернативних видів енергетичних ресурсів; 5) у металургії для розробки родовищ кольорових металів; 6) в екології та природокористуванні для захисту навколишнього середовища, зокрема, очищення стічних вод, переробки неутилізованих відходів сфери матеріального виробництва і комунального господарства [10].

На переконання вчених, у найближчі два-три десятиліття в світі розгортатиметься глобальна

енергоекологічна революція, основним підсумком якої стане заміна викопного палива (яке нині забезпечує 85 % споживаної енергії) альтернативними джерелами енергії. Триває змагання — які з цих джерел виявляться найефективнішими — порівняно дешевшими і екологічно чистими [11]. Таке змагання спостерігаємо і в Україні, яка належить до енергодефіцитних країн, оскільки забезпечує свої потреби в паливно-енергетичних ресурсах лише на 53 % (імпортує 75 % потрібного обсягу газу і 85 % сирової нафти і нафтопродуктів). У структурі споживання енергетичних ресурсів в Україні протягом останнього часу найбільший обсяг припадає на природний газ — 41 %; обсяг споживання нафти становить 19 %, вугілля — 19 %, урану — 17 %, гідроресурсів та інших відновлювальних джерел — 4 %. Нині країна споживає в рік 5 млн тонн бензину і 6 млн тонн дизельного пального.

Для повного забезпечення потреби України в паливно-енергетичних ресурсах необхідно майже 300 млн тонн умовного палива в рік [12]. Близько 6 % цієї потреби можна забезпечити за рахунок біомаси, що являє собою продукти, залишки, які повністю або частково становить енергетична сировина біологічного походження, що може перетворюватися у паливо. Біомасою можуть бути будь-які відходи. Однак, за сучасних умов поняття «відходи» — умовне. Якщо раніше відходами вважалися залишки виробництва, які не можна продати, то тепер будь-які залишки фактично є енергетичною сировиною. Нині ж 45 % відходів в Україні, не використовують взагалі. У цьому контексті слід зазначити, що законодавчо закріпленого визначення терміну «біомаса» в Україні донині не існує. Це створює ряд суттєвих проблем для підприємств, які виробляють біопаливо.

За оцінкою Міжнародної фінансової корпорації (IFC) потенціал біомаси лише в сільському господарстві і харчопереробній промисловості України становить 109 млн тонн. Цей обсяг

енергії міг би забезпечити до 20 млн тонн умовного палива в рік. Сукупний потенціал біомаси в Україні у перерахунку на біоенергію оцінюється в 27 млн тонн умовного палива в рік.

Очевидно, що Україна не має іншого вибору, як обрання курсу на енергоджерела майбутнього (шостого технологічного укладу). Біопаливна індустрія країни нині представлена сегментами твердого біопалива (паливні пелети і брикети), біогазу і альтернативного моторного палива (біоетанол, біодизель). Кожний з сегментів розвивається самостійно і кожен з них має свій чималий потенціал.

Загальні рамкові умови розвитку біопаливної індустрії в Україні закріплені у ряді законодавчих актів. Так, норми використання рідкого моторного біопалива регламентуються Законом України від 19.06.2012 р. № 4970-VI «Про внесення змін до деяких законів України щодо виробництва та використання моторних палив з вмістом біокомпонентів», відповідно до якого рекомендована частка біоетанолу в бензині може становити 5 %. З 1 січня 2014 р. вона стає обов'язковою, а з 1 січня 2016 року вона має досягти 6 %.

За прогнозами експертів, у 2014 р. в Україні виробництво рідкого біопалива може становити 300 тис. тонн [13]. Водночас, у порівнянні з ЄС, технологічно Україна ще й дотепер далека від повноцінного використання свого ресурсного потенціалу. Це підтверджують дані щодо кількості інноваційно-активних підприємств з виробництва біоетанолу (табл. 1).

Як свідчать результати обстеження 28 підприємств з виробництва технічного спирту (етанолу і біоетанолу), у 2012 році інноваційною діяльністю в Україні займалися лише 5 підприємств, з них: придбанням машин, обладнання, програмного забезпечення — 3; придбанням зовнішніх знань — одне; навчанням та підготовкою персоналу — одне підприємство. Реалізовували нову продукцію —

Таблиця 1

Кількість підприємств з виробництва біоетанолу, що впроваджували і реалізовували інноваційну продукцію у 2012 р., одиниць*

Показник	Кількість обстежених промислових підприємств	з них кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, у т.ч. за напрямками			кількість підприємств, які реалізовували продукцію		кількість підприємств, які впроваджували	
		придбанням машин, обладнання, програмного забезпечення	придбанням зовнішніх знань	навчанням та підготовкою персоналу	нову для ринку	нову тільки для підприємства	інноваційну продукцію	інноваційні процеси
Виробництво технічного спирту (етанол, біоетанол)	28	3	1	1	2	1	2	4

*Сформовано за даними Державної служби статистики України.

три підприємства; впроваджували інноваційну продукцію і процеси — шість підприємств. Зрозуміло, що за таких умов, прогнози очікування навряд чи стануть реальністю.

Розвиток біоіндустрії гальмує недостатнє фінансування. На думку В. Геєця, сьогодні в Україні 75 % інвестицій вкладаються у підприємства третього технічного укладу, тобто у традиційні галузі, 20 % — у виробництва четвертого рівня, і лише 4,5 % — п'ятого рівня. На відміну від України, в розвинених країнах світу найбільші обсяги фінансових ресурсів інвестуються, насамперед, у підприємства шостого технологічного укладу, зокрема, нано- і біотехнології. Так, основний пріоритет, скажімо в США, — це розвиток біологічних технологій у фармацевтичній промисловості, охороні здоров'я та сільському господарстві. У ці сфери американські інвестори вкладають більше коштів, ніж в оборону і космос [14, с. 23—24].

Виникнення інноваційної ніші та ринку біопаливної індустрії, що формується на перетині харчопереробної й енергетичної галузей промисловості, зумовлене глобальними екологічними та економічними проблемами, підвищенням суспільного інтересу до відновлюваної енергії й характеризується відносно простими технологіями виробництва біопалива та доступною сировиною (крохмало-, цукро-, олієвмістною).

Біодизель (продукт олійного виробництва). Наразі в Україні, за даними Мінагропроду, побудовано 42 біодизельні установки й заводи, які за умови повного завантаження можуть виробляти близько 500 тис. тонн біодизельного пального на рік (зокрема, у м. Калуш Івано-Франківської області побудовано завод потужністю 170 тис. тонн). У фермерських господарствах України виробляється від 50 до 70 тис. тонн сировини для біодизеля на рік. Собівартість 1 літра цього пального становить від 2,2 до 3,0 грн й залежить від низки чинників: врожайності ріпаку, ефективності використання соломки та шроту, вартості хімічних інгредієнтів (метанолу й луку), глибини переробки сировини та ряду інших економічних та техніко-технологічних чинників [15].

Слід відмітити, що в країнах Євросоюзу виробництво біодизельного пального має вагому державну підтримку. Літр цього пального у Європі на 0,10—0,15 євро дешевший, ніж традиційного дизельного.

Біоетанол (спирт етиловий технічний). Потенціал виробничої потужності спиртової галузі України, на яких може виготовлятися біоетанол,

становить близько 70 млн декалітрів спирту в рік. Водночас, вітчизняний ринок спирту, що сформувався протягом останніх 10 років — доволі стабільний і потребує лише 22 млн дал. Очікування виробників, що збільшення виробництва харчового спирту на 95 % забезпечуватиме потреби алкогольного ринку, на практиці не реалізуються, а виробничі потужності фактично не завантажені. Єдиним виходом з цієї кризової ситуації, на переконання уряду, є перепрофілювання діючих спиртзаводів на виробництво альтернативної, інноваційної продукції — біоетанолу.

Досвідом виробництва цього виду технічного спирту володіють чимало країн світу. Так, у 2012 р. світові обсяги виробництва біоетанолу становили 900 млн тонн. Потенціал України у виробництві цього палива, за підрахунками фахівців, становить 250 тис. тонн на рік [16].

За даними Держстату, виробництво біоетанолу в Україні нині покладено на 72 спиртзаводи. У 2012 р. ними було вироблено 4262,7 тис. дал. біоетанолу, що на 57,7 % більше ніж у минулому році. У січні-березні 2013 р. вітчизняні підприємства виробили 1352,7 тис. дал. біоетанолу.

Тверде біопаливо. Перспективним біопаливним напрямом в Україні є також використання біомаси як джерела тепло- і електроенергії. Переобладнання котельних, будівництво ТЕС і ТЕЦ, що працюють на біомасі та твердому біопаливі, — інноваційний напрям, який активно впроваджується в наслідування світових тенденцій. У зв'язку з цим, в Україні досить жваво розвивається ринок паливних пелет з лушпиння соняшнику, що дало змогу державі стати однією з потужніших поставальників цієї продукції до країн Євросоюзу. Виробництво паливних гранул (пелет) та брикетів з макухи у 2012 р. становило 423,4 тис. тонн, що на 114 тис. тонн (37 %) перевищує обсяги виробництва 2011 року.

Водночас виробництво і застосування продукції біопаливної індустрії в Україні не позбавлене низки проблем, протиріч, спірних питань, що створюють серйозні бар'єри на шляху розвитку цього напрямку й потребують професійного осмислення, методологічного обґрунтування та наукової підтримки. Основними з них є такі.

1. Відносно традиційних видів палива, біопаливо наразі має низьку конкурентоспроможність. Важко передбачити, чи стане воно конкурентоспроможним в найближчій перспективі, оскільки неможливо спрогнозувати майбутню динаміку цін на нафту і, відповідно, на сіль-

Вартість біоетанолу та бензину в країнах світу, дол. США за один літр*

Країна	Етанол		Бензин		
	2010 р.	2012 р.	традиційна марка	2010 р.	2012 р.
США	0,55	0,59	<i>Regular</i>	0,74	0,98
Бразилія	0,61	0,71	—	1,63	1,73
Німеччина	0,82	0,85	<i>Super 95</i>	1,94	2,0
Україна	0,85	1,78	<i>A-95</i>	0,97	1,38

**Сформовано за даними: Державної служби статистики України та сайтів: <http://www.biointernational.ru/analytics/>; www.aaa-agro.com/comments/.

ськогосподарську енергетичну сировину. Так, середні світові ціни біоетанолу в 2011–2012 рр. змінювалися в межах 600–700 євро/м³. У національній валюті ціни 2012 р. коливалися від 6 до 19 грн за літр. При різкому зростанні цін на нафту ймовірність того, що біодизель та біоетанол будуть конкурентоспроможними відносно традиційного пального — малоюмовірна, оскільки одночасно зростатиме собівартість рослинної сировини і, відповідно, самого біопалива. Для прикладу наведемо порівняльні ціни на бензин та біоетанол в країнах світу (табл. 2).

За даними табл. 2 найвигідніші позиції з виробництва етанолу займають Німеччина та Бразилія. В Україні ж вартісні показники традиційного і альтернативного пального у 2010 р. знаходилися майже на одному рівні з незначним відставанням у бік етанолу. У 2012 р. ціна біоетанолу перевищила ціну бензину А-95 на 22 %, що ставить під сумнів (чи може зовсім заперечує?) конкурентоспроможність та ефективність виробництва біопаливного етанолу.

2. Зростання популярності технічних культур. Осіння посівна кампанія 2012 р., що заклала основу під урожай нинішнього року, стала дуже показовою ілюстрацією переваг аграріїв. І великі холдинги, і малі підприємства задекларували розширення площ під озимим ріпаком, при цьому залишивши принаймні на минулорічному рівні посіви пшениці. Так, група компаній «Агротрейд» збільшила посівні площі під озимими більше ніж на 21 % — до 9,6 тис. га. Практично вся площа була використана для розширення посівів ріпаку. На ріпак роблять ставку й інші підприємства. Ріпак — одна з найрентабельніших культур в рослинництві, хоча останній рік і не був показовим через високі втрати врожаю, зумовлені природними чинниками. Але за останні три сезони прибутковість цієї культури не опускалася

нижче 20 %. Проте безумовну першість за рентабельністю утримує соняшник. Постійне розширення площ і, відповідно, збільшення пропозиції цієї культури (урожай 2012 року — 7,9 млн тонн) перевищують темпи нарощення виробничих потужностей заводів-переробників, і це створює підтримку цінам. Не менш популярною є кукурудза — насамперед через потужний експортний ринок збуту. У 2013 р. площі під цією культурою розширено до 4,6 млн га [17]. І хоча країна здатна переробити весь обсяг ріпаку на біодизельне пальне, понад 90 % урожаю експортується в ЄС у сирому вигляді, оскільки виготовлення біодизеля в Україні нерентабельне через високу вартість переробки ріпаку на вітчизняному устаткуванні та високі ціни на нафтопродукти.

3. Додавка біоетанолу до бензину має нині як прихильників, так і супротивників. Більшість автомобілістів країн євросони зустріли це впровадження з відвертим протестом. Як відзначає ряд експертів, при використанні біопалива можливі значні проблеми. Не до кінця вивчені експлуатаційні характеристики цього пального, виникає чимало питань стосовно його зберігання і транспортування. За даними Федерального автомобільного агентства Німеччини (КВА), бензин Super E10 (вміст 10 % етанолу) не можна заливати в баки чотирьох мільйонів машин, тобто, кожної десятої з тих, що знаходяться на обліку в Німеччині. Виявилось, що етанол небезпечний для алюмінієвих і гумових деталей машин: Mercedes (2002–2005 рр. випуску), Opel Vectra, Signum, Zafira, Citroen і Nissan (до 2000 р. випуску), Mitsubishi та ін. Автомобільні клуби оприлюднили списки машин, які не можна заправляти бензином Super E10. Гарантій застосування цього пального для інших марок машин також ніхто не дає, оскільки невідомо, які вузли і деталі використовувалися при їх ремонті. Більшість автомо-

більших виробників не рекомендує використання більш ніж 6 % біологічної добавки до традиційного пального [18]. У зв'язку з цим, Єврокомісія переглядає своє ставлення до біопалива. Субсидії на його виробництво скорочуються, цільові показники переглядаються у бік зменшення, сировиною мають слугувати переважно відходи, а не спеціально вирощувані для цього культури. Водночас, Єврокомісія не має наміру остаточно відмовлятися від своїх планів застосування бензину з добавкою біоетанолу, що навряд чи можливе без розширення посівних площ під відповідні технічні культури.

4. Дискусійний характер має екологічний аспект, який можна висловити думкою професора Хьюїтта: «Результати нашого дослідження вказують на те, що при ухваленні рішень щодо масштабних змін ландшафту необхідно ретельніше аналізувати наслідки. Як засіб боротьби проти глобального потепління клімату широкомасштабне виробництво біопалива, може й дати позитивний ефект, а з погляду впливу на здоров'я людини і на врожайність сільгоспкультур — ефект буде явно негативним» [19].

Висновки. Закономірності інноватики дають можливість виявити внутрішню логіку саморозвитку суспільно-економічної системи України, спадковість та мінливість її динаміки, обґрунтовано здійснити відбір корисних змін, що адаптують систему до змін навколишнього середовища.

На підставі здійсненого дослідження дефініцію «біоіндустрія» визначаємо як прогресивну, інтелектуально і технологічно сконцентровану індустрію, що здатна швидко розвиватися та створювати значну додану вартість за умов застосування новітніх Інтернет-, нано-, еколого- та інших технологій, застосовуваних у різних галузях економіки, яка, водночас, покликана створювати нові галузі. Сучасна харчопереробна промисловість є однією з центральних ланок біоіндустрії, яка повинна раціонально і професійно розв'язувати проблеми продовольчого та енергетичного забезпечення суспільства. Лише у системному тандемі зможе відбутися розвиток цього інноваційного напрямку, а технологічні підходи забезпечуватимуть оптимізацію виробничих процесів, отримання екологічно чистої продукції та збереження глобального навколишнього середовища.

Використані джерела

1. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения / Кондратьев Н. Д. — Избр. тр.; [Сост. Ю.В. Яковец; Редкол.: Л.И.Абалкин и др.]. — М.: Экономика, 2002. — 765 с.
2. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: дослідж. прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та екон. циклу / Йо-зеф А. Шумпетер; пер. Василя Старка; передм. Ю.М. Бажала. — К.: Києво-Могилянська акад., 2011. — 241 с.
3. Яковец Ю.В. Эпохальные инновации XXI века / Яковец Ю. В. — М.: Экономика, 2004. — 443 с.
4. Горбатов В.М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса / Горбатов В. М. — Х.: ИНЖЭК, 2006. — 591 с.
5. Россоха В.В. Технологічний розвиток агропромислового виробництва / Россоха В. В. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 115 с.
6. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 706 с.
7. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України: моногр. / [Федулова Л. І., Бажал Ю. М., Отецький В. Л. та ін.]; за ред. Л.І. Федулової. — К.: ІЕП НАН України, 2011. — 656 с.
8. Янковский Н.А. Инновационные и классические теории катастроф и экономических кризисов / [Янковский Н.А., Макогон Ю.В., Рябчин А.М.]; под ред. Ю. В. Макогона. — Донецк: ДонНУ, 2009. — 330 с.
9. Федулова Л.І. Технологічний розвиток економіки України / Федулова Л. І. — К.: Ін-т екон. та прогноз., 2006. — 626 с.
10. Алисов Н.В. Биоиндустрия [Электронный ресурс] / Н. В. Алисов, Л. В. Мазо. — Режим доступа: http://geo.1september.ru/2000/11/no11_2.htm.
11. Кузык Б.Н. Интегральный макропрогноз инновационно-технологической и структурной динамики экономики России на период до 2030 года [Электронный ресурс] / Б. Н. Кузык, Ю. В. Яковец. — М.: ИНЭС, 2006. — Режим доступа: www.kuzyk.ru; www.forecasts.newparadigm.ru.
12. Самойленко А.Г. Сировинна база аграрних підприємств з виробництва біопалива: стан та чинники підвищення ефективності: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня кандидата економ. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / А. Г. Самійленко. — К., 2010. — 19 с.
13. Биотопливо в Украине [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://recentre.com/obzor-rinka/biofuels>.
14. Оценка индустриальной развитости стран мира / [Амоща А. И., Аптекарь С. С., Аль-Хазалех М. М., Череватский Д. Ю.]. — Донецк, Ин-т екон. пром-сти, 2006 — 32 с.
15. Семенов В. Биодизель в Україні чи з України? [Електронний ресурс] / В. Семенов // Дзеркало тижня. — Режим доступу: http://vezha.org/ekonomika/n_16090/biodyzel_v_ukrayini_chy_z_ukrayiny.html.
16. «Укрспирт» ищет около 1 млрд грн на перепрофилирование заводов под производство биоэтанола [Электронный ресурс] // РБК-Україна. — Режим доступу: http://agroua.net/news/news_.
17. Губенко Н. Векторы перемен / Наталия Губенко // ТОП-100. Рейтинг лучших компаний Украины. — 2012. — № 4. — С. 72.
18. [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cleandex.ru/news/>.
19. [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://inosmi.ru/world/20130120/204861863.html#ixzz2TZWixW1k>.

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті розглядається значення малого аграрного підприємництва для забезпечення ефективного функціонування аграрної сфери та добробуту місцевих сільських громад. Обґрунтовано необхідність переведення малих аграрних підприємств на інноваційні засади розвитку. Досліджено регіональні механізми підтримки перебігу інноваційних процесів в малому аграрному бізнесі. Проаналізовано особливості взаємодії науково-дослідних установ регіону з малими аграрними виробниками. Оцінено ступінь задоволення існуючих інноваційних потреб малого аграрного бізнесу в контексті пропозиції перспективних науково-дослідних розробок. Розглянуто питання формування регіональної інформаційної бази щодо здійснення малими аграрними підприємствами інноваційної діяльності. Запропоновано заходи вдосконалення статистичного обліку інноваційних процесів в діяльності малого аграрного бізнесу.

Розробка ефективної державної політики, спрямованої на розвиток та захист вітчизняної аграрної сфери в умовах посилення процесів глобалізації та інтернаціоналізації, її перетворення в межах побудови соціальної економіки вимагає формування чіткого уявлення про сучасного пересічного українського аграрія, його потреби та мотиви, чинники економічної поведінки та особливості діяльності. Зважаючи на те, що визначальними рисами сучасного аграрного виробника є малий або середній розмір підприємства, обмежена ресурсна база, незначний запас фінансової міцності та орієнтація на застосування екстенсивних схем під час здійснення виробництва, постає питання про необхідність системного впровадження в діяльність аграрних підприємств інноваційних розробок як єдиного механізму, спроможного компенсувати недостатність ресурсного та фінансового забезпечення, покращити вихідні умови функціонування, зміцнити стійкість та забезпечити диверсифікацію діяльності у напрямі здійснення соціальних та екологічних перетворень як данини концепції сталого розвитку аграрної сфери.

Переведення аграрного виробництва на інноваційні засади розвитку ускладнюється переважанням стереотипних уявлень про його об'єктивну незмінність та традиційність. Як наслідок, част-

ка аграрної сфери в кількості запропонованих до реалізації інноваційних технологій залишається занадто низькою і не відповідає ні її ролі у забезпеченні продовольчої незалежності країни, ні її частці у створених ВВП та валовій доданій вартості. Таким чином, виникає потреба у розробленні та практичному впровадженні механізмів сприяння поширенню інновацій в аграрній сфері, зокрема орієнтованих на задоволення потреб малого та середнього аграрного бізнесу та реалізації законсервованих резервів його розвитку.

Питаннями інноваційного розвитку аграрної сфери та його основної проблематики, інституційного забезпечення, державної підтримки інновації сільського господарства, впливу інноваційного чинника на конкурентоспроможність аграрних підприємств, особливостей впровадження інновацій в їх діяльність, значення інновацій в активізації підприємницького чинника займалася значна кількість відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників. Високим внеском у розгляд та розв'язання цих проблем зробили, зокрема, М. Бабієнко [4], Є. Бузовський [4], О. Витвицька [4], В. Грановська [1], Т. Ігнатєва [2], М. Кулаєць [4], Л. Курило [3;5;10], О. Мазуренко [10], П. Музика [4], В. Россоха [6;7], П. Саблук [3], С. Сирцева [8], В. Скрипниченко [4], В. Смоленський [9], С. Тивончук [10], О. Шпикуляк [3;10]. Водночас, окремим проблемним моментам, зокрема поширенню інновацій в середовищі малого підприємства, їх статистичному обліку та регіональному забарвленню, приділяється недостатньо уваги.

Метою статті є дослідження регіональних особливостей охоплення інноваційними процесами малого та середнього аграрного підприємництва Житомирської області, оцінка ефективності статистичного обліку впровадження аграрних інновацій та існуючих механізмів поширення інновацій у середовищі малого аграрного підприємства, розробка методів їх удосконалення з огляду на використання незадіяних резервів інноваційної системи регіону.

Мале аграрне підприємство – важливий сектором аграрної сфери, що сприяє задоволенню потреб суспільства в різноманітних видах продовольства

та аграрної продукції, забезпечує зміцнення конкуренції та додаткову зайнятість сільського населення, сприяє економічному та соціальному розвитку сільських територій, має високу мобільність та високі адаптаційні властивості, швидко та ефективно пристосовується до змін ринкової кон'юнктури, допомагає самореалізації та сприяє формуванню середнього класу, що виступає гарантом економічного піднесення, політичної стабільності та соціальної рівноваги в державі.

Аналіз стану та основних показників діяльності малих аграрних підприємств Житомирської області свідчить про їх значний вплив на соціально-економічний розвиток та добробут регіону. За підсумками 2011 р. на малі підприємства припадало 88,3 % від загальної кількості аграрних підприємств. Вони працевлаштували 6,6 тис. працівників (15 % працівників, зайнятих у малому підприємстві області) та забезпечили 8,6 % загального обсягу продукції, реалізованої малими підприємствами. Водночас, незважаючи на позитивні тенденції розвитку малих аграрних підприємств, фінансові результати їх діяльності є досить неоднозначними (табл. 1).

Аналіз даних табл. 1 показує, що діяльність малих аграрних підприємств Житомирської області є переважно збитковою. Це пояснюється високою ресурсо- та енергоємністю виробництва, низькими рівнями його технологічності, механізації, автоматизації та відсутністю систематичного впровадження досягнень аграрної науки. Стабілізація діяльності малих аграрних підприємств та виведення основних маркерів їх результативності з червоної зони можливі лише у випадку переведення виробничої, збутової та сервісної діяльності на інноваційні засади, що, водночас, вимагає розробки та впровадження виважених механізмів регіональної підтримки активізації інноваційної діяльності в аграрній сфері області.

Наразі основним інструментом, який забезпечує стимулювання та розвиток інноваційних процесів у малому аграрному підприємстві області, є Комплексна програма розвитку ма-

лого і середнього підприємництва у Житомирській області на 2013–2014 роки, що проголошує створення сприятливих умов для малого та середнього підприємництва, підвищення його конкурентоспроможності, зростання інвестиційної та інноваційної активності серед своїх головних цілей.

Серед визначальних пріоритетів програми – підтримка інноваційного розвитку малого і середнього бізнесу (у т. ч. й аграрного), впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, що повинно сприяти усуненню диспропорцій у розвитку малого підприємництва в міській та сільській місцевості, а також забезпечити підвищення рівня підприємницької активності сільського населення.

Значний вплив на розвиток малого аграрного підприємництва має розвиненість мережі інфраструктури підтримки підприємництва. Протягом останніх років в області відбулось її значне розширення. За підсумками 2011 р. інфраструктура підтримки малого аграрного підприємництва області представлена такими об'єктами, як громадські організації та об'єднання підприємців (126 од.), страхові компанії та їх відділення (87), аудиторські фірми (75), інформаційно-консультативні установи, що розглядають питання підприємництва (71), громадські приймальні (41), кредитні спілки та їх відділення (33), біржі (15), інвестиційні, інноваційні фонди і компанії (8), бізнес-центри (4), фонди підтримки підприємництва, фермерства (2 од.).

Для забезпечення об'єднання та тісної співпраці бізнесу із наукою, а також поширення знань в інноваційній сфері в області у квітні 2010 р. на базі Житомирського центру науково-технічної та економічної інформації створено Демонстраційний центр інноваційного розвитку, який на сьогодні залишається єдиним в Україні. Основними напрямками діяльності центру є презентація науководослідного, інвестиційного потенціалу регіону, проведення засідань за круглим столом та семінарів на теми інвестиційно-інноваційного розвитку і ділових зустрічей з іноземними інвесторами. При-

Таблиця 1

Фінансові показники діяльності малих аграрних підприємств Житомирської області в динаміці

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р., %
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, тис. грн	-12474,4	-39883,8	-50130,7	-4301,3	40723,5	×
Чистий прибуток (збиток), млн грн	-14465,1	-37616,2	-50832,7	-5304,2	39021,4	×
Частка збиткових підприємств, %	43,0	46,8	48,6	59,4	38,3	-4,7

Джерело: Дані Головного управління статистики в Житомирській області.

Заходи підтримки інноваційної діяльності та розвитку системи трансферу технологій малих аграрних підприємств, що проводились у демонстраційному центрі у 2011–2012 рр.

№ п/п	Назва заходу	Термін проведення
1	Надання інформаційно-консультативної допомоги підприємствам і організаціям області щодо інноваційної діяльності та трансферу технологій	Постійно
2	Нарада-семінар на тему «Інноваційні технології розведення, годівлі та утримання свиней»	Серпень 2011 р.
3	Нарада-семінар з питання «Сучасний стан біобезпеки в Україні при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів»	Серпень 2011 р.
4	Нарада з питання «Інноваційний розвиток хмелярства Житомирської області в 2011–2015 роках». Демонстрація наукових розробок та елементів прогресивних технологій виробництва хмелю	Серпень 2011 р.
5	Презентація розробок науковців Житомирського національного агроєкологічного університету у сфері досліджень по заповіднику «Древлянський»	Вересень 2011 р.
6	Презентація розробок науковців університету у сферах: альтернативної енергетики, електронної реєстрації режимів експлуатації технологічних і транспортних машин, застосування перколяційно-фрактальних середовищ у техніці технологій відновлення сільгоспмашин	Вересень 2011 р.
7	Презентація розробок науковців університету у сферах: ветеринарної медицини; технологій переробки продукції тваринництва	Грудень 2011 р.
8	Організація та проведення науково-практичного семінару з питань виробництва та використання сої у тваринництві та птахівництві	Лютий 2012 р.
9	Організація та проведення науково-практичного семінару «Розвиток органічного сільського господарства в області»	Березень 2012 р.
10	Розробка концепції програми модернізації економіки області на інноваційній основі та визначення в її реалізації місця і ролі малого підприємництва	І квартал 2012 р.
11.	Організація та проведення семінару на тему «Перспективні моделі аграрної обслуговуючої кооперації для умов області»	Квітень 2012 р.
12	Запровадження у виробництво нових сортів сільськогосподарських культур та інноваційних розробок сортової агротехніки	Квітень 2012 р.

Джерело: дані Департаменту економічного розвитку, торгівлі та міжнародного співробітництва Житомирської облдержадміністрації.

клади заходів, спрямованих на підтримку та розвиток інноваційної діяльності малого аграрного підприємництва, наведено в табл. 2.

Основні інноваційні розробки, що пропонуються сьогодні до впровадження малим аграрним підприємствам науково-дослідними установами області, пов'язані з:

- агроєкологічним та радіаційним моніторингом в умовах радіоактивного забруднення, реабілітацією радіоактивно забруднених територій та веденням аграрного виробництва на радіоактивно забруднених територіях;

- розробкою та впровадженням екологічно доцільних та ресурсозберігаючих технологій виробництва аграрної продукції, аналізом ефективності радіологічних контрзаходів, проведених на радіоактивно забруднених територіях, та їх економічною оцінкою;

- селекцією в рослинництві та тваринництві, енергозберігаючими технологіями в аграрній сфері;

- розробкою теоретичних основ підвищення родючості ґрунтів регіону та комплексу заходів по ефективному їх використанню;

- удосконаленням управління виробництвом та спеціалізацією аграрного виробництва в зоні Полісся.

Приклади окремих проектів, що пропонувалися до впровадження малим аграрним підприємствам науково-дослідними установами області протягом 2010–2012 рр. та розміщувались у спеціалізованому регіональному інноваційно-інвестиційному виданні «Житомирщина інноваційна», наведено в табл. 3.

Незважаючи на сформованість регіональної бази інноваційних пропозицій, відстежити впровадження інновацій на малих аграрних підприємствах області практично неможливо, оскільки статистичний облік їх інноваційної діяльності не проводиться. Здійснення статистичного виміру інновацій на малих аграрних підприємствах вимагає впровадження в практику наступного орієнтовного переліку статистичних форм:

- обстеження інноваційної діяльності аграрного підприємства (№ 1с-інновація) – річна;

- звіт про виконання наукових та науково-технічних робіт (№ 3с-наука) – річна;

- звіт про укладання договорів стосовно розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (№ 7-нт (ліцензії) – річна).

Доцільним є також періодичне статистичне обстеження аграрної сфери щодо потенціалу виробництва високотехнологічної аграрної продукції. Якщо

**Інноваційні проекти аграрного спрямування, запропоновані малим аграрним підприємствам НДУ
Житомирської області у 2010–2012 рр.**

№ п/п	Назва проекту	Термін реалізації проекту, років	Вартість реалізації проекту, тис. грн
1	Розробка та впровадження технології отримання екологічно чистого біогумусу та кормової добавки для тварин з різних відходів	1	180
2	Технологія вирощування ріпаку на радіаційно забруднених землях Полісся України	2	550
3	Біотехнологія оптимізації азотного живлення рослин пивоварного ячменю в зоні Полісся і Лісостепу	2	150
4	Розробка теорії й методології реабілітації антропогенно порушених територій на основі їх агроекологічної оцінки	немає даних	немає даних
5	Сортозаміна і сортооновлення насаджень хмелю у зоні Полісся України із використанням новітніх технологій виробництва садивного матеріалу хмелю методом <i>in vitro</i>	немає даних	не має даних
6	Вирощування і переробка ріпаку на території Житомирської області	немає даних	13511 тис. дол. США
7	Хмелезбиральний комбайн КХ-300	немає даних	не має даних
8	Вирощування міскантуса-гігантеуса	немає даних	не має даних

Джерело: [11–13].

у промисловості виробництво високотехнологічної продукції можливе лише за умови застосування передових технологій та сучасного обладнання, що дає змогу об'єднувати показники високотехнологічності виробництва та продукції в одну статистичну форму, особливості агросфери роблять цю схему неефективною. Для аграрної сфери мова може йти або про високотехнологічне виробництво аграрної продукції (виробництво звичайної за споживчими характеристиками продукції за допомогою передового технологічного обладнання, технологічних процесів тощо); виробництво продукції з підвищеними споживчими або іншими властивостями (використання нових гібридів, сортів та порід, виробництво генетично модифікованої продукції або продукції із підвищеними екологічними властивостями тощо); комбінацію двох вищезазначених варіантів. В цьому аспекті структура статистичної форми, обраної для обстеження рівня технологічності аграрної продукції, повинна складатися з таких основних блоків.

1. Блок «Загальна інформація про підприємство»:

- назва статистичної форми та відомості про підприємство-респондента;
- інформація для респондентів про сутність та призначення опитування;
- загальна інформація про підприємство (містить показники, що характеризують загальні умови діяльності підприємства);
- техніко-технологічний рівень виробництва (містить показники, що характеризують загальні умови здійснення підприємством виробничої діяльності, рівень технологічності і наукоємності виробництва);

– рівень кваліфікації працівників (містить показники, які характеризують рівень професійної кваліфікації персоналу та його здатність до використання високих технологій);

– рівень інноваційної діяльності (містить показники, що характеризують витрати на здійснення науково-дослідної та інноваційної діяльності, кількість та якість зайнятих у ній працівників);

– пропозиції до сформованих переліків (містить форми, в яких респонденти можуть зазначати пропозиції щодо покращення методики);

– інформація про осіб, які відповідають за надання статистичної інформації.

2. Блок «Техніко-технологічний рівень виробництва» повинен містити інформацію про нові, високопродуктивні сорти та гібриди рослин, породи тварин, штами мікроорганізмів, хімічні та біологічні препарати тощо, які використовуються на виробництві.

3. Блок «Техніко-технологічний рівень продукції» повинен містити показники, що характеризують продукцію, на виробництві якої спеціалізується підприємство і якій притаманні підвищені споживчі або інші властивості:

- структура такої продукції (частка продукції з підвищеними споживчими властивостями, генетично модифікованої продукції, продукції з підвищеними екологічними властивостями тощо);
- обсяг виручки від реалізації такої продукції, тис. грн;
- коди продукції, що виробляється (вибрати з переліку, наведеного у додатку статистичної форми);
- частка вартості продукції, що припадає на основного споживача, %;

— експорт продукції (вартість та перелік згідно з додатком статистичної форми);

— загальні витрати підприємства на проміжне споживання при виробництві продукції з підвищеними споживчими або іншими властивостями та/або на високотехнологічному виробництві (в т. ч. й іноземного походження);

— виручка від реалізації продукції (продукції з підвищеними споживчими або іншими властивостями та/або продукції, отриманої у результаті високотехнологічного виробництва);

— чи заплановане у наступні три роки освоєння виробництва нової для підприємства продукції з підвищеними споживчими або іншими властивостями або освоєння нових високотехнологічних способів її виробництва; наявність сертифікації виробництва чи продукції.

4. Блок додатки повинен містити три основних переліки: перелік продукції, яка може вважатися продукцією з підвищеними споживчими або іншими властивостями, перелік високих технологій у аграрному виробництві та перелік технологічно орієнтованих професій.

За необхідності можна організувати проведення додаткових обстежень, зокрема щодо виробництва органічної продукції.

Висновки. Мале аграрне підприємство виступає рушійною силою розвитку аграрної сфери області, сприяє зростанню економічного добробуту та соціального благоустрою сільських територій, їх постійного розвитку та реалізації їх потенціалу. Забезпечення високої ефективності малого аграрного бізнесу вимагає його системного переведення на інноваційні засади господарювання, що стає ключовою умовою реалізації концепції сталого розвитку як оптимального шляху розвитку аграрної сфери країни.

Аналіз перебігу процесів забезпечення та підтримки інноваційної діяльності малого аграрного підприємства дає можливість:

— сформулювати вимоги до регіональних механізмів підтримки інноваційної активності малих аграрних підприємств;

— дослідити регіональну базу інноваційних пропозицій для малих аграрних підприємств та визначити ступінь зв'язку між регіональною аграрною наукою та малим аграрним бізнесом регіону;

— діагностувати основні проблеми щодо формування регіональної інформаційної бази про охоплення інноваційними процесами малих аграрних підприємств регіону та розробити пропозиції по їх вирішенню.

В подальшому запропоноване створення демонстраційного центру дасть змогу розробити пропозиції по вдосконаленню регіональної інноваційної інфраструктури та стане основою для створення і розвитку нових її об'єктів, а пропозиції по статистичному обліку інновацій в аграрній сфері буде покладено в основу формування регіональної та загальнодержавної бази інформації про інноваційну діяльність в аграрній сфері.

Використані джерела

1. *Грановська В.Г.* Інноваційний розвиток аграрних підприємств як складова їх конкурентоспроможності / В. Г. Грановська // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — 2012. — Вип. 1(4). — Т. 2. — С. 105—109 (Серія «Економічні науки»).
2. *Ігнат'єва Т.Г.* Особливості впровадження інновацій у аграрних підприємствах України / Т. Г. Ігнат'єва // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. — 2011. — № 12. — С. 41—46 (Р. II. Економіка та управління національним господарством).
3. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 706 с.
4. Інновації у розвитку підприємництва в аграрній сфері / М. М. Кулаєць, М. Ф. Бабієнко, О. Д. Вітвицька [та ін.] // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 55—63.
5. *Курило Л.І.* Державне регулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі / Л. І. Курило // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2011. — № 2. — С. 298—302 (Серія «Фінанси і кредит»).
6. *Росоха В.В.* Інноваційні процеси економічного розвитку в контексті інституційного забезпечення / В. В. Росоха // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 6. — С. 119—129.
7. *Росоха В.В.* Технологічний розвиток агропромислового виробництва / Росоха В. В. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 115 с.
8. *Сирцева С.В.* Інноваційний потенціал як складова економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства / С. В. Сирцева // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2008. — № 4(47). — С. 115—121.
9. *Смоленський В.Б.* Проблеми державного регулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері України / В. Б. Смоленський // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету. — 2011. — Вип. 21.2. — С. 286—290.
10. Формування ефективної системи інноваційного забезпечення сільського господарства [Шпикуляк О. Г., Курило Л. І., Мазуренко О. В., Тивончук С. О.] // Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2012. — 182 с.
11. Житомирщина інноваційна — 2010: інформаційно-довідкове видання. — Житомир: Головне управління економіки Житомирської обласної державної адміністрації, 2010. — 51 с.
12. Житомирщина інноваційна — 2011: інформаційно-довідкове видання. — Житомир: Головне управління економіки Житомирської обласної державної адміністрації; Житомирський державний центр науки, інновацій та інформатизації, 2011. — 86 с.
13. Житомирщина інноваційна — 2012: інформаційно-довідкове видання. — Житомир: Головне управління економіки Житомирської обласної державної адміністрації, 2012. — 88 с.

Б.А. Дадашев,
доктор екон. наук, доцент,
Севастопольського інституту банківської справи
Української академії банківської справи
Національного банку України

ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасний стан інвестиційної діяльності в аграрному секторі економіки України. Висвітлено та конкретизовано основні проблеми стабілізації та подальшого розвитку інвестиційної активності сільського господарства. Узагальнено та обґрунтовано головні індикатори та стратегічні напрями інвестиційної діяльності в сільському господарстві.

Показники обсягів залучених інвестицій без детального обґрунтування можливостей їх максимально ефективного освоєння не можуть бути адекватними критеріями оцінки рівня економічного розвитку регіонів, галузей економіки, держави, їх конкурентоспроможності, можливості розв'язання глобальних проблем забезпечення суспільного добробуту.

На сучасному етапі економіка України, у т. ч. її агропромисловий комплекс, перебувають у стані перманентної кризи. Структурні, міжгалузеві диспропорції, що накопичилися в національному господарстві впродовж десятиліть, негативно впливають на розвиток інвестиційного процесу, передусім у агропромисловому виробництві. Актуальність пошуку інструментів стимулювання притоку інвестиційних ресурсів у агропромисловий комплекс зростає за необхідності усунення впливу фінансової кризи, збереження існуючих темпів економічного зростання й не допущення подальшого зниження життєвого рівня населення.

Проблемам розвитку інвестиційних процесів на макrorівні держави та мезорівні галузевого виробництва присвячені наукові праці В. Алексійчука, О. Гаврилюка, А. Гайдуцького, М. Герасимчука, Б. Губського, С. Гуткевич, М. Дем'яненка, І. Караваєвої, М. Кісіля, П. Лайка, А. Музиченка, Г. Підлісецького, П. Саблука, А. Фукса, А. Холопова та ін. В їх публікаціях досліджуються актуальні складові цієї багатопланової проблеми, яка має визначальний характер для виходу аграрного сектору з кризового стану, відновлення матеріально-ресурсного потенціалу забезпечення розвитку конкурентоспроможного виробництва. Однак, незважаючи на багатоаспектність наукових досліджень, ряд пи-

тань, пов'язаних з особливостями інвестування в АПВ, залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є аналіз динаміки та оцінка перспектив інвестиційного розвитку сільськогосподарського виробництва України.

Нині сільське господарство потребує масштабного й ефективного інвестиційного забезпечення. Проте власні, залучені та позикові інвестиційні джерела товаровиробників недостатні для забезпечення їх потреб. Іноземні інвестиції в аграрний сектор економіки залучаються в обмежених обсягах, а їх частка в загальних вкладеннях поки що незначна [1].

У 2010 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 5986,0 млн дол. США прямих інвестицій. Із країн ЄС надійшло 4605,8 млн дол. США (76,9 % загального обсягу), із країн СНД — 849,2 млн дол. США (14,2 %), з інших країн світу — 531,0 млн дол. США (8,9 %). Водночас капітал нерезидентів зменшився на 809,7 млн дол. США. Інвестування здійснювалось переважно у вигляді грошових внесків, які становили 5684,8 млн дол. США або 95,0 % загального обсягу. Приріст сукупного обсягу іноземного капіталу в економіці країни, з урахуванням його переоцінки, втрат, курсової різниці тощо за 2010 р. становив 4655,0 млн дол. США. Обсяги вкладення капіталу з Кіпру зросли на 909 млн дол. США), Російської федерації — на 836,4, Нідерландів — на 753,3, Франції — на 736,3, Німеччини і Швеції на 475, 0 і 454,1 млн дол. США відповідно. Ці країни забезпечили майже 90 % приросту іноземного капіталу в Україні [2;3].

На підприємствах промисловості зосереджено 31,4 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну, у фінансових установах — 32,5 %, у сільськогосподарських підприємствах — лише 2,0 %, а в підприємствах харчової промисловості — 4,2 %.

Приріст іноземного капіталу на підприємствах, що здійснюють фінансову діяльність становив 2628,5 млн дол. США, операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг і надання послуг підприємцям — 485,6, торгівлю, ремонт автомобілів,

побутових виробів і предметів особистого споживання – 447,9, на промислових підприємствах – 766,2 млн дол. США. У сфері АПВ цей показник мав незначну позитивну динаміку, що становила лише 2,7 %.

Протягом 2010 р. до агропромислового комплексу України було залучено 2692,4 млн дол. США прямих іноземних інвестицій. З них 1792,1 млн дол. США (4,7 %) вкладено у 769 підприємств харчової та переробної промисловості та 836,3 млн дол. США (2,2 %) у 668 сільськогосподарських підприємств. Приріст іноземного капіталу за 2010 р. становив 71 млн дол. США, що в 3,4 раза менше, ніж в докризовий період 2008 року. При цьому інвестиційні вкладення у харчову промисловість досягли 1858,7 млн дол. США. Обсяг залучення іноземних інвестицій у сільське господарство був на рівні 833,7 млн дол. США, що на 30,3 млн дол. США більше рівня 2009 р.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, залучених в Україну, на 1 січня 2011 р. надійшов у сумі 44708,0 млн дол. США, що на 11,6 % більше 2010 р. і з розрахунку на одну особу становив 978,5 дол. США [4].

За рахунок усіх джерел фінансування 2011 р. у сільському господарстві України освоєно інвестицій на суму 2250 млн дол. США, що на 32 % більше порівняно з попереднім роком. Власні кошти товаровиробників у структурі інвестицій в основний капітал сільського господарства становили 70 %, кредити – 23, кошти державного бюджету – 2, інші джерела – 5 %.

Головним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал сільськогосподарського виробництва, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких у I кварталі 2011 р. освоєно 62,4 % капіталовкладень. Частка залучених і запозичених коштів, у т. ч. кредитів банків та інших позик, коштів іноземних інвесторів, у загальних обсягах капіталовкладень становила 16,1 %. За рахунок державного та місцевих бюджетів здійснено 6,8 % інвестицій в основний капітал.

Формування сприятливого інвестиційного клімату, збільшення обсягів інвестицій є передумовою поступового відновлення економічного зростання країни. Тому інвестиційна державна політика має базуватись на комплексному підході, що поєднує механізми розвитку інвестиційного потенціалу країни, її регіонів та галузей, насамперед АПВ. Водночас процес нарощення обсягів інвестицій у національну економіку стримує ряд таких чинників, як:

– непослідовна інвестиційна політика держави в аграрній сфері з переважанням принципів залишко-

вого виділення бюджетних коштів та недосконалість механізмів їх використання;

– нерозвинена інноваційна інфраструктура, надмірний знос і відсутність умов не лише розширеного, а й простого відтворення основних засобів;

– монополізм переробників на ринках сільськогосподарської продукції та посередників, що зумовлює високі трансакційні витрати;

– низький рівень дохідності сільськогосподарських підприємств і несприятливі умови для ведення малого бізнесу на селі;

– низька ліквідність інвестицій та невирішеність проблеми іпотеки;

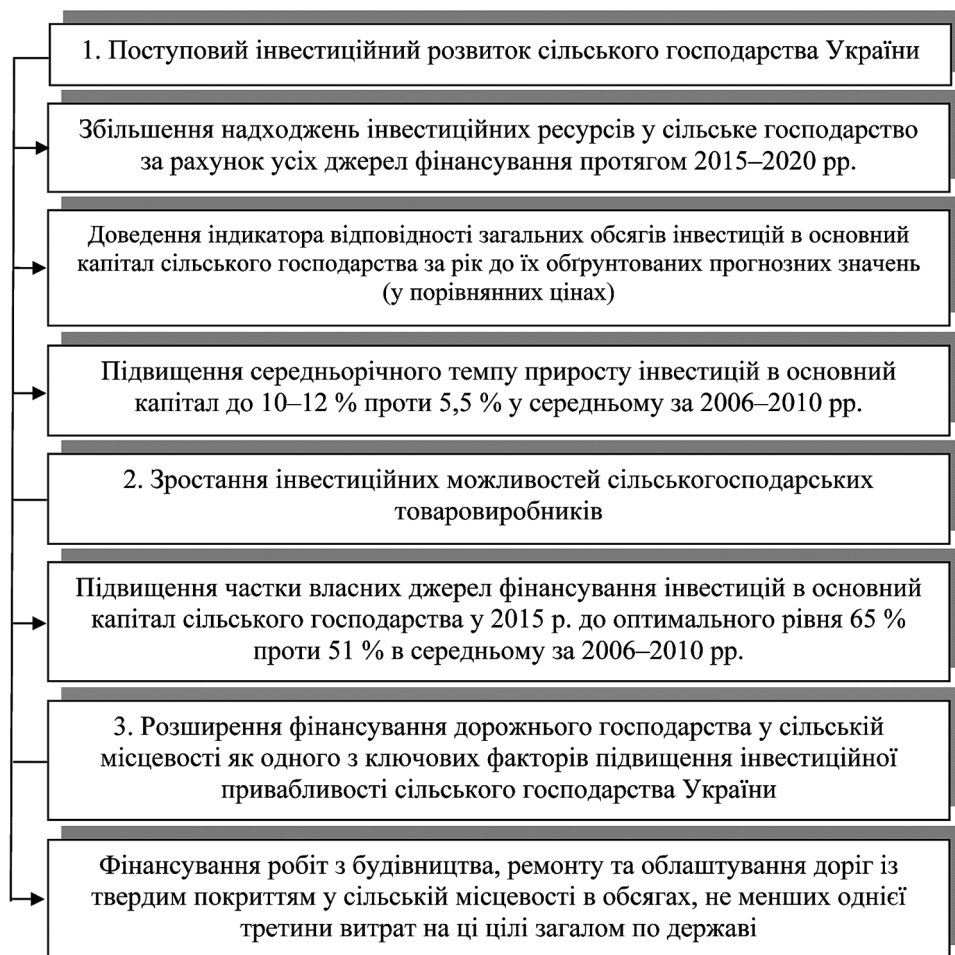
– недосконалий механізм економічних відносин між галузями, що призводить до низької рентабельності капіталу та недостатньої інвестиційної привабливості аграрного сектору, що негативно впливає на формування і розширене відтворення матеріально-технічної бази сільського господарства.

Проблема інвестиційного забезпечення розвитку галузі є найбільш гострою серед малих і середніх сільськогосподарських підприємств та особистих селянських господарств. Досягнення позитивних зрушень у цьому напрямі найбільшою мірою залежить від використання місцевих можливостей інвестиційного забезпечення. Однак такі можливості в більшості регіонів і територій обмежені. Тому проблема інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства і села набуває масштабності. Розв'язання її має національне значення і потребує консолідації зусиль усіх ланок і сфер виробництва, соціуму, органів державної влади та управління економікою. Вченими ННЦ «Інститут аграрної економіки» розроблено стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року, де визначено сукупність індикаторів, що сприятимуть повному забезпеченню потреб розвитку сільського господарства в інвестиційних ресурсах [5]. Найголовніші з них представлено на рис.

Стратегічними напрямами розвитку сільського господарства України на період до 2020 року визначено прогностичні обсяги інвестицій в основний капітал сільського господарства та основні джерела їх фінансування (табл.) [5, с. 178].

На основі проведеного аналізу визначено основні соціально-економічні, економіко-правові та фінансово-економічні проблеми залучення інвестицій у сільське господарство.

Серед соціально-економічних проблем найсуттєвішими є: відсутність основних заходів щодо реалізації стратегічних напрямів залучення інвестицій,

Рис. Головні індикатори інвестиційного розвитку сільського господарства України

механізмів розвитку підприємництва, інфраструктури у сільській місцевості, інформаційного забезпечення, функціонування та регулювання ринку землі, іпотечного кредитування.

Економіко-правові проблеми включають: недосконалість нормативно-правової бази; високу вірогідність політичних ризиків; значний рівень тінізації економіки та корупції; відсутність системи економічної, екологічної, наукової, ринкової, фінансової інформації, налагодженої системи збуту сільськогосподарської продукції; високий рівень ризику для інвесторів; низьку платоспроможність населення.

Фінансово-економічні проблеми охоплюють відсутність ефективних механізмів короткострокового і довгострокового кредитування підприємств галузі та низький рівень розвитку лізингового ринку.

Формування сприятливого інвестиційного клімату в ринковій економіці має відбуватися як на макро-, так і на регіональному та галузевому рівнях шляхом об'єктивного оцінювання існуючих проблем, пошуку шляхів поліпшення ситуації та подальшої

оптимізації сукупності політичних, правових, економічних, соціальних, організаційних, інформаційних факторів.

Для розв'язання проблеми інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства передбачається:

- удосконалення інвестиційної політики держави шляхом переорієнтації її на стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, посилення ролі інвестиційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та удосконалення механізмів її реалізації, покращення умов для залучення зовнішніх інвестицій в агропромислове виробництво та розвиток сільських територій;

- формування інвестиційних ресурсів у сільському господарстві за пропорцією, що характеризується співвідношенням між власними і залученими джерелами як 2:1;

- удосконалення механізмів державної інвестиційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом надання їй на зворотній основі, недопущення випадків необґрунтованого виділення

Прогноз інвестицій в основний капітал сільського господарства та основних джерел їх фінансування на період до 2020 р. (у цінах 2010 р., млрд грн)

Рік	Інвестиції у сільське господарство			
	всього	за рахунок власних коштів с-г. товаровиробників	залучених та інших джерел	
<i>Факт</i>				
2008	16,7	8,2	8,5	
2009	9,3	6,1	3,2	
2010	12,1	8,0	4,1	
2011	18,0	12,6	5,4	
<i>Прогноз</i>				
2015	песимістичний варіант	22,0	14,0	8,0
	оптимістичний варіант	30,0	19,6	10,4
2020	песимістичний варіант	32,0	20,6	11,4
	оптимістичний варіант	45,0	30,0	15,0

і нецільового використання коштів, переорієнтація підтримки на потреби малого і середнього бізнесу, збільшення фінансування інвестицій у розвиток установ бюджетної сфери сільських територій до рівня їх потреб;

— першочергового використання коштів державного бюджету на розвиток сортовипробувальних, сортодослідних, племінних, навчальних закладів, зрошувальної меліорації, заліснення земель, що виводяться із сільськогосподарського обороту, впровадження ґрунтозахисних систем обробітку ґрунту з контурною організацією території;

— формування механізму підтримки інвестицій особистих селянських господарств;

— створення умов для пріоритетного розвитку тваринництва, насамперед м'ясного та молочного скотарства за рахунок коштів державного бюджету, кредитів та капіталу інвесторів;

— забезпечення стабілізації та посилення ролі кредитного механізму при формуванні джерел фінансування інвестицій у сільське господарство;

— усунення перешкод у діяльності іноземних інвесторів у сільському господарстві з дотриманням національних інтересів;

— сприяння процесу створення на обезлюднених сільських територіях відокремлених фермерських і родових садіб та їх автономного ресурсного забезпечення;

— надання депресивним сільським регіонам статусу територій пріоритетного розвитку, що згідно із законодавством передбачає пільги інвесторам;

— посилення рівня захисту прав інвесторів, а також власників земельних ділянок і майнових об'єктів;

— спрямування на будівництво, ремонт та облаштування доріг у сільській місцевості не менше третини надходжень до дорожніх фондів;

— здійснення заходів щодо забезпечення фінансування розвитку матеріально-технічної бази наукових установ агропромислового комплексу на рівні не менше 6 % від вартості їх основних засобів.

Висновки. Виважена державна інвестиційна політика в аграрній сфері має стати одним із найголовніших напрямів виходу з виробничої, фінансової й матеріально-технічної стагнації аграрної сфери економіка. Держава має суттєво впливати на мотивацію розвитку інвестиційної діяльності в АПВ шляхом економічно обґрунтованого використання таких важелів регулювання, як податкова, бюджетна, грошово-кредитна, антимонопольна й цінова політика. Розв'язання проблем інвестиційного розвитку сприятиме раціональному та ефективному використанню залучених коштів, контролю їх руху і своєчасному поверненню.

Використані джерела

1. Гайдучський А.П. Формування аграрного ринку — шлях до фінансової стабілізації та інвестиційної привабливості сільського господарства [Електронний ресурс] / А. П. Гайдучський. — Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua/content/view/92/35/>.
2. Даниленко А.А. Актуальні питання прямих іноземних інвестицій до України з ЄС (у контексті розширення Євросоюзу на Схід) / А. А. Даниленко // Фінанси України. — 2009. — № 1. — С. 127—137.
3. Статистичний щорічник України за 2010 рік. — К.: Держкомстат України, 2011. — 628 с.
4. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. — [2-е вид., перероб. і допов.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2012. — 218 с.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ РОЗ'ЯСНЮВАЛЬНОЇ РОБОТИ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ

Досліджено здійснення податковими органами роз'яснювальної роботи як складової системи адміністрування податків. Встановлено вплив цього напрямку податкового адміністрування на розміри податкових надходжень та ставлення платників податків до необхідності нарахування та сплати податків. Доведено залежність ефективності роботи податкових органів у сфері податкового адміністрування від їх взаємовідносин з платниками податків.

Ефективність діяльності податкових органів у сфері адміністрування податків значною мірою залежить від взаємин органів державної податкової служби із платниками податків. Тому важливим завданням податкових органів стає удосконалення діючих форм і методів масово-роз'яснювальної роботи. У розвинених країнах підвищення рівня обслуговування платників податків у ході модернізації податкової служби вважається одним з найбільш дієвих методів підвищення результативності податкового адміністрування.

Основна мета масово-роз'яснювальної роботи, що проводиться податковими органами, полягає в налагодженні ефективних механізмів партнерства з громадськими інституціями, забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, вдосконалення взаємовідносин платників податків і податківців, запобігання порушенням податкового законодавства, забезпечення повноти і своєчасності сплати податків до бюджетів усіх рівнів, проведення відкритої, прозорої для суспільства податкової політики. Даний напрям податкового адміністрування потенційно може мати значний вплив на розмір податкових надходжень і ставлення платників податків до необхідності нарахування та сплати податків, що й зумовлює актуальність дослідження проблем оцінки та підвищення ефективності роз'яснювальної роботи податкових органів.

Проблемам розвитку і вдосконалення масово-роз'яснювальної роботи, здійснюваної податковими органами в системі податкового адміністрування, знаходження компромісів між органами ДПС України та платниками податків завжди приділялась значна увага серед вітчизняних науковців і практиків. Зокрема, дані проблеми розглядалися в працях В. Андрущенко, З. Варналія, І. Крисоватого, П. Мельника, В. Мельника, В. Онищенко, А. Соколовської, Л. Тарангул, Ф. Ярошенко та ін. [2–4]. Однак, не-

зважаючи на наявність численних пропозицій стосовно зазначеної проблеми, подальше удосконалення напрямів роботи органів ДПС щодо забезпечення роз'яснювальної роботи та партнерських взаємовідносин із платниками податків у сучасних умовах набуває особливого значення.

Метою статті є дослідження особливостей провадження податковими органами роз'яснювальної роботи, оцінка її ефективності та розробка пропозицій щодо її удосконалення.

В межах здійснення масово-роз'яснювальної роботи органами податкової служби передбачається надання певного переліку послуг платникам податків, зокрема:

- надання податкових консультацій за зверненням платників податків;
- надання відповідей на письмові запити;
- надання інформації щодо виконання планів основних питань економічної та контрольної роботи податкової служби (в т. ч. в мережі Internet);
- проведення семінарів, практикумів (тренінгів) для платників податків з питань застосування норм податкового законодавства;

організація зв'язку з платниками податків.

Здійсимо аналітичну оцінку кожного з вищеведених напрямів масово-роз'яснювальної роботи ДПС України за 2005–2011 рр.

Податкова консультація надається за зверненням платників податків і являє собою допомогу контролюючого органу конкретному платнику податків стосовно практичного використання конкретної норми закону або нормативно-правового акта з питань адміністрування податків чи зборів, контроль за справами яких покладено на такий контролюючий орган.

За зверненням платників податків контролюючі органи надають безоплатно консультації з питань практичного використання окремих норм податкового законодавства протягом 30 календарних днів, що настають за днем отримання такого звернення даним контролюючим органом.

Податкова консультація має індивідуальний характер і може використовуватися виключно платником податків, якому надано таку консультацію. Узагальнююча письмова податкова консультація являє собою оприлюднення позиції контролюючого органу,

що склалася за результатами узагальнення податкових консультацій, наданих платникам податків.

За вибором платника податків консультація надається в усній, письмовій або електронній формі. Платника податків, який діяв відповідно до податкової консультації, наданої йому у письмовій або електронній формі, а також узагальнюючої податкової консультації, не може бути притягнуто до відповідальності, зокрема на підставі того, що у майбутньому така податкова консультація або узагальнююча податкова консультація була змінена або скасована.

Платник податків може оскаржити в суді як правовий акт індивідуальної дії податкову консультацію контролюючого органу, викладену в письмовій або електронній формі, яка, на думку такого платника податків, суперечить нормам або змісту відповідного податку чи збору. Визнання судом такої податкової консультації недійсною є підставою для надання нової податкової консультації з урахуванням висновків суду [1].

Проведення індивідуальної роз'яснювальної роботи з платниками податків є важливим напрямом діяльності підрозділів масово-роз'яснювальної роботи та звернень громадян. Аналіз динаміки структури наданих податкових консультацій представлено у табл. 1 та на рис. 1.

Аналіз даних табл. 1 показує, що найбільшу кількість консультацій впродовж досліджуваного періоду податкові органи надали на особистих прийомах громадян та за телефоном. Так, на першому місці за кількістю наданих консультацій — податкові консультації надані за телефоном, їх частка у загальній кількості наданих усних та письмових податкових консультацій становить понад 50 % (2005–2011 рр.), у 2008 р. зафіксовано найбільше значення — 64,7 %, найменше — у 2006 р. — 50,8 %. Частка наданих консультацій на особистих прийомах становить від 34,5 % (2009 р.) до 48,2 % (2011 р.) від загальної кількості наданих письмових та усних податкових консультацій у відповідний період. Решту становлять відповіді на листи — запити з питань застосування податкового

законодавства. З 2006 по 2010 рік їх динаміка була спадною, кількісне зменшення становило 15,4 тис. од. Їх частка у загальній кількості наданих усних та письмових податкових консультацій зменшилася на 1,1 %. Проте 2011 р. їх кількість порівняно з попереднім роком зросла більш ніж утричі — на 22,9 тис. од., а частка в загальній кількості наданих усних та письмових податкових консультацій у становила 1,5 %, що на 0,8 % більше порівняно з минулим роком.

Щодо тематики запитань, то протягом аналізованого періоду найчастіше платники податків зверталися за консультаціями з питань податку з доходів фізичних осіб, ПДВ, податку на прибуток, місцевих податків і зборів, ресурсних платежів, акцизного податку (збору), застосування фінансових санкцій та з інших питань (табл. 2).

Як свідчать результати аналізу даних табл. 1, з 2009 по 2011 рік кількість наданих консультацій з податку на доходи фізичних осіб зросла майже удвічі, кількісний приріст становив 390,2 тис. од. У 2011 р. порівняно з 2010 р. їх частка у загальній кількості наданих консультацій зросла на 5 %. Друге місце за кількістю наданих консультацій посідає податок на додану вартість. Так, у 2011 р. порівняно з попереднім роком надано на 110,7 тис. консультацій більше. Водночас частка консультацій, наданих з податку на прибуток суттєво не змінювалася і коливалася у межах 12–14 % від їх загальної кількості. Кількість порушених питань зі справляння ресурсних платежів, місцевих податків і зборів та отриманих роз'яснень у наданих консультаціях податковими органами зросла у порівнянні з 2009 роком на 58,3 тис. од. (2010 р.) та 77,6 тис. од. (2011 р.), хоча у загальній кількості наданих консультацій їх частка скоротилася у 2011 р. порівняно з попередніми роками на 4 і 3 % відповідно. Стосовно наданих консультацій з акцизного (збору) податку, то спостерігається їх кількісне зменшення на 0,9 тис. од. Проте частка їх у загальній кількості наданих консультацій у 2011 р. зросла порівняно з 2010 р. на 0,3 %. Позитивною динамікою характеризується кількість наданих консультацій з інших питань

Таблиця 1

Аналіз структури наданих органами ДПС України податкових консультацій в динаміці*

Показник	Рік						
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Надано письмових та усних податкових консультацій, всього, тис. од.	1400,0	1300,0	1400,0	1752,9	1304,0	1386,0	2200,0
з них:							
листів-запитів з питань застосування податкового законодавства	25,4	18,4	16,9	13,8	12,4	10,0	32,9
% до загальної кількості наданих письмових та усних податкових консультацій	1,8	1,4	1,2	0,8	0,9	0,7	1,5
на особистих прийомах	624,2	621,7	603,6	604,8	601,3	631,6	1060,0
% до загальної кількості наданих письмових та усних податкових консультацій	44,6	47,8	43,1	34,5	46,1	45,6	48,2
за телефоном	763,0	697,2	816,4	752,9	689,9	745,0	1100,0
% до загальної кількості наданих письмових та усних податкових консультацій	53,6	50,8	55,7	64,7	52,9	53,7	53,6

*Тут і далі складено та розраховано автором на підставі даних ДПСУ.

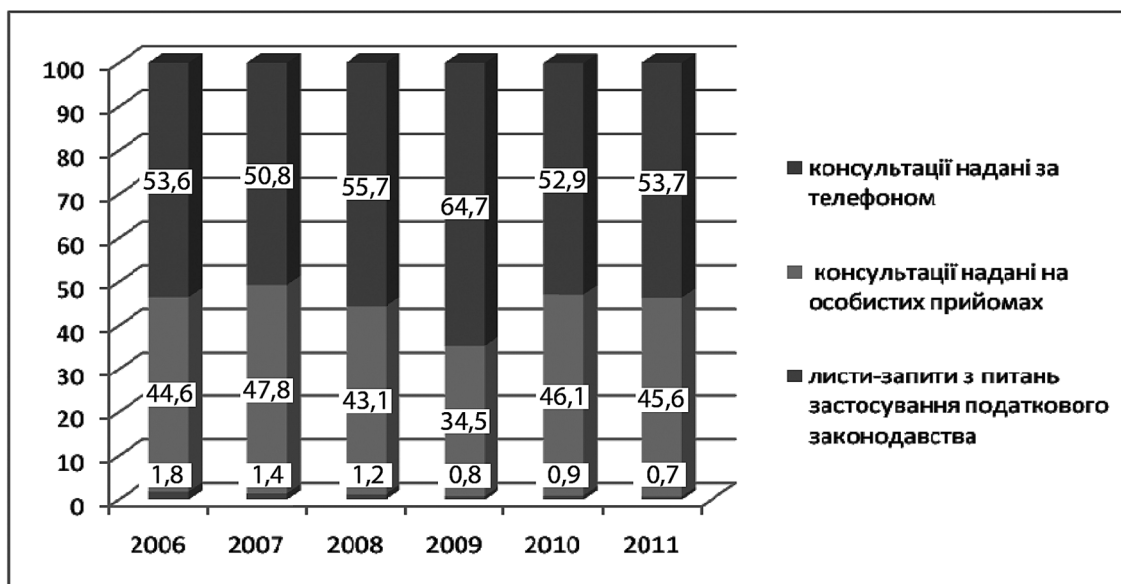

Рис. 1. Динаміка структури наданих консультацій податковими органами, % до загальної кількості наданих усних та письмових податкових консультацій)

оподаткування, збільшення яких з 2009 по 2011 рік становило 130,5 тис. од. (+ 57,0 %).

Для забезпечення кваліфікованого, неупередженого, об'єктивного і своєчасного розгляду звернень громадян, а також постійного контролю за організацією та роботою зі зверненнями громадян ДПС України систематично здійснює заходи організаційного, комунікативного, інформаційно-аналітичного характеру, спрямовані на удосконалення цієї роботи. Усі звернення громадян, що надходять по податкових органах класифікуються за формою, за змістом, залежно від кількісного складу громадян, за специфічними ознаками.

Звернення громадян, що надходять до податкових органів за формою можуть бути в усній або письмовій формі. Письмове звернення — це пропозиція (зауваження), заява (клопотання) чи скарга громадян, викладена в письмовій формі та надіслана поштою чи передана громадянином особисто (або через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до законодавства) до органу ДПС. Усне звернення — це пропозиція (зауваження), заява (клопотання) чи скарга громадян, викладена в усній формі та записана посадовою осо-

бою органу ДПС під час особистого прийому. За змістом звернення можуть надходити до податкових органів у вигляді пропозицій, заяв, скарг, інформаційних запитів.

Пропозиція — це звернення громадян, що висловлює пораду, рекомендацію стосовно діяльності органів ДПС, інших органів державної влади і місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб, де також висловлюються думки щодо врегулювання суспільних відносин і умов життя громадян, удосконалення правової основи державного й громадського життя, соціально-культурної та інших сфер діяльності держави і суспільства.

Заява являє собою звернення громадян з проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення законодавства чи недоліки в діяльності органів ДПС, інших органів державної влади чи місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності.

Таблиця 2

Динаміка тематики звернень платників податків за консультаціями до органів ДПС України

Показник	2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	Всього надано консультацій, тис. од.	%	Всього надано консультацій, тис. од.	%	Всього надано консультацій, тис. од.	%
Податок на доходи фізичних осіб	430,6	33,0	456,1	33,0	820,8	38,0
ПДВ	261,9	20,0	249,5	18,0	360,2	16,0
Податок на прибуток	173,7	13,0	165,7	12,0	313,9	14,0
Акцизний податок (збір)	6,3	0,2	9,7	1,0	8,8	0,4
Ресурсні платежі	75,8	6,0	40,5	9,0	98,8	5,0
Місцеві податки і збори	93,3	7,0	126,6	9,0	170,9	8,0
Застосування фінансових санкцій	32,8	3,0	77,2	3,0	56,6	3,0
Інші питання	229,0	18,0	261,4	19,0	359,5	16,0

Скарга — звернення громадян з вимогою про поновлення їх прав і захист законних інтересів, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями органів ДПС, інших органів державної влади чи місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Серед звернень громадян, що подаються до податкових органів, за специфічними ознаками розрізняють: первинні, анонімні, повторні і дублетні звернення.

Первинне звернення — звернення громадянина, викладене в письмовій формі та надіслане поштою чи передане ним особисто (або через уповноважену ним особу, якщо ці повноваження оформлені відповідно до чинного законодавства) до податкового органу вперше з відповідного питання.

Анонімне звернення — це письмове звернення без зазначення місця проживання заявника (заявників), яке не підписано автором (авторами), а також з якого неможливо встановити авторство.

Повторними вважаються звернення, у яких оскаржується рішення, прийняте за попереднім зверненням, що надійшло до податкового органу; повідомляється про несвоєчасний розгляд попереднього звернення, якщо з часу надходження останнього минув установлений законодавством термін розгляду і відповідь громадянину не надавалась; не вирішено по суті або вирішено не в повному обсязі питання, порушене в першому зверненні; звертається увага на інші недоліки, допущені при вирішенні питання, порушеного в попередньому зверненні; звернення від одного і того самого громадянина з одного і того ж питання, якщо воно вирішене не по суті.

Дублетні звернення — це письмові звернення одного і того ж громадянина (громадян) з одного і того самого питання, надіслані різним адресатам та направлені за належністю на розгляд до податкового органу.

За джерелами звернень, що надходять до органів ДПС, розрізняють звернення безпосередньо від громадян, через органи державної влади вищого рівня (Адміністрація Президента України, Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України), міністерства, правоохоронні органи, депутатів різних рівнів, інші організації та установи, через уповноважену особу, на особистому прийомі, через засоби масової інформації тощо.

Найбільша кількість звернень до податкових органів надходить безпосередньо від громадян. Їх частка у загальній кількості звернень становить від 86,7 % (2007 р.) до 74 % (2010 р.) та 74,8 % у 2011 р. Друге місце посідає кількість звернень через органи державної влади вищого рівня. У загальній кількості звернень їх частка коливається від 9 до 20 %. Звернення через міністерства становлять 2–4 %, правоохоронні органи — 0,6–1,3 %, депутатів різних рівнів — близько 1,2 %, інші організації та установи, уповноважену особу, на особистому прийомі, засоби масової інформації та інші джерела — менше 1 % від загальної кількості звернень по податкових органах впродовж аналізованого періоду (рис. 2).

Результати аналізу (рис. 2) свідчать, що протягом досліджуваного періоду, результативність розгляду звернень громадян податковими органами невинно зростає. Так, у 2011 р. на 82,8 % звернень надано відповідні роз'яснення, тобто їх частка у загальній кількості розглянутих звернень за 2006–2011 рр. зросла на 28,8 %. Позитивне рішення у 2011 р. отримали 5,4 % звернень. Максимальна кількість таких рішень була прийнята у 2009 р., що становило 10,3 %, а мінімальна — у 2010 р. — 2,9 % від загальної кількості розглянутих звернень у цей період.

Значно більшу частку у загальній кількості розглянутих звернень порівняно зі зверненнями, які вирішені позитивно, займають звернення, по яких відмовлено у задоволенні. Так, у 2009 р. порівняно з 2006 р. ця частка зменшилася на 21,3 %, у 2010 р. зросла на 5,7 % відповідно до минулого року, а у 2011 р. становила 9,2 % проти 11,1 % у 2010 р. Звернення, які направлені податковими органами до правоохоронних органів, надіслані за належністю, не підлягають розгляду, повернуті авторам та інші в середньому за аналізований період не перевищують 1,0 % у загальній кількості розглянутих звернень.

До регіональних органів державної податкової служби в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі надходять письмові звернення громадян, які розподіляються за ознакою надходження, за суб'єктами, за джерелом надходження, тощо. Динаміку рівня розгляду письмових звернень громадян до регіональних органів державної податкової служби в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі представлено на рис. 3.

У структурі письмових звернень громадян до органів ДПС України особливе місце належить скаргам. За фактами їх перевірок можуть бути отримані такі результати: у разі не підтвердження фактів — відмовлено у задоволенні; вирішено позитивно; надано роз'яснення; визначено чи підлягає скарга розгляду взагалі; надіслано за належністю; повернено авторам з відповідними роз'ясненнями тощо.

Найбільшу частку у загальній кількості скарг, що надійшли до податкових органів протягом аналізованого періоду, займають скарги на неправомірні дії працівників органів ДПС — 76,1 % у 2011 р. проти 75,3 % у 2010 р. Скарги на недоліки в роботі податкових органів хоча й зростають кількісно, але зменшується їх частка у загальній кількості скарг за відповідні періоди. Так, у 2011 р. порівняно з 2009 р. вона скоротилася на 5,4 %.

Слід відзначити, що у 2006 та 2009 роках скарг на корупційні дії працівників ДПС не зафіксовано. Проте у 2010–2011 рр. їх кількість зменшилася у 10 разів порівняно з 2007–2008 рр. При цьому, рівень результативності опрацювання скарг, що надійшли до податкових органів, починаючи з 2009 р. постійно знижується. У 2009 р. було розглянуто майже 100 % скарг (99,5 %), а в 2011 р. — 80,1 % або на 19,4 % менше.

Динаміка рівня результативності розгляду скарг, що надійшли до податкових органів України у 2006–2011 рр. подано на рис. 4.

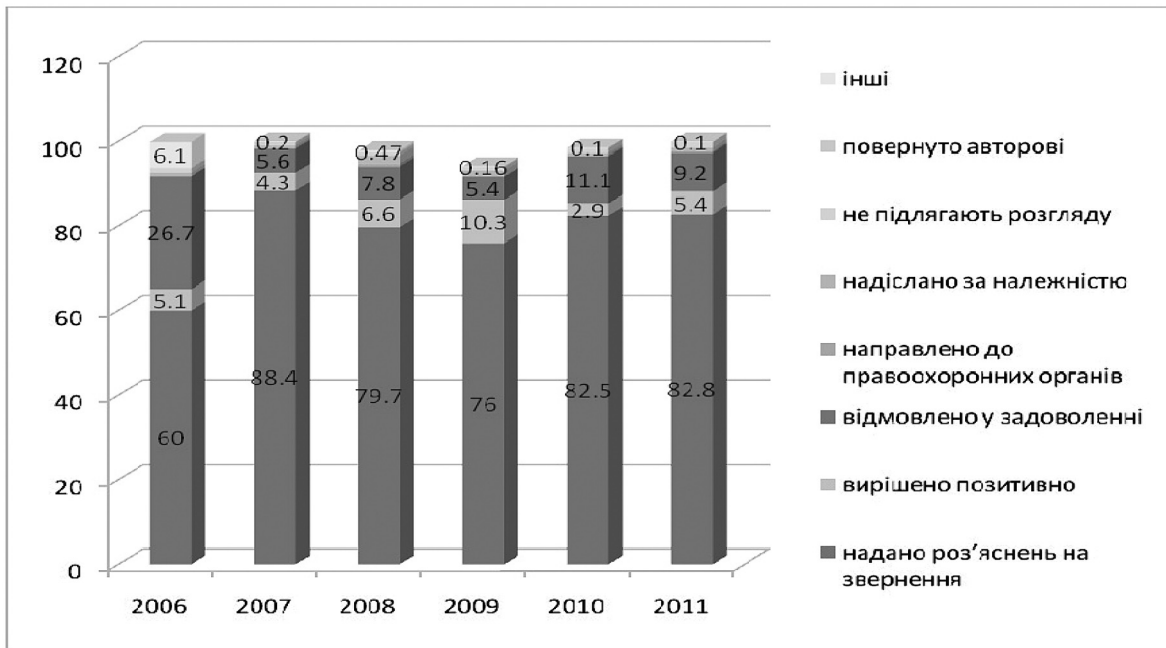

Рис. 2. Результативність розгляду звернень громадян органами ДПС України, % до загальної кількості розглянутих звернень

Одним з напрямів масово-роз'яснювальної роботи є організація та проведення семінарів як найсприйнятніша та доступна форма роз'яснювальної роботи для платників податків, кількісний аналіз якої представлено у табл. 3.

Аналіз динаміки проведених семінарів і практикумів (тренінгів) у 2006–2011 рр. (табл. 3) свідчить, що підрозділами масово-роз'яснювальної роботи перевищено встановлені показники, необхідна кількість яких затверджується відповідними нормативними актами [5].

Окрім проведення семінарів з метою інформування населення про зміст державної податкової політики, чинне законодавство, актуальні питан-

ня діяльності податкових органів, зміцнення і гармонізацію відносин з платниками податків, підвищення прозорості діяльності податкових органів та створення атмосфери взаємодовіри, підрозділами масово-роз'яснювальної роботи здійснюється взаємодія з громадськими організаціями та засобами масової інформації в регіонах і на місцях шляхом виступів на радіо, телебаченні, що висвітлюють роботу податкових органів, розміщення публікацій у пресі, проведення прес-конференцій, брифінгів, «круглих столів», «гарячих ліній», випуску власної друкованої продукції.

Висновки. Підсумовуючи висвітлене, слід зазначити, що системна і продуктивна масово-

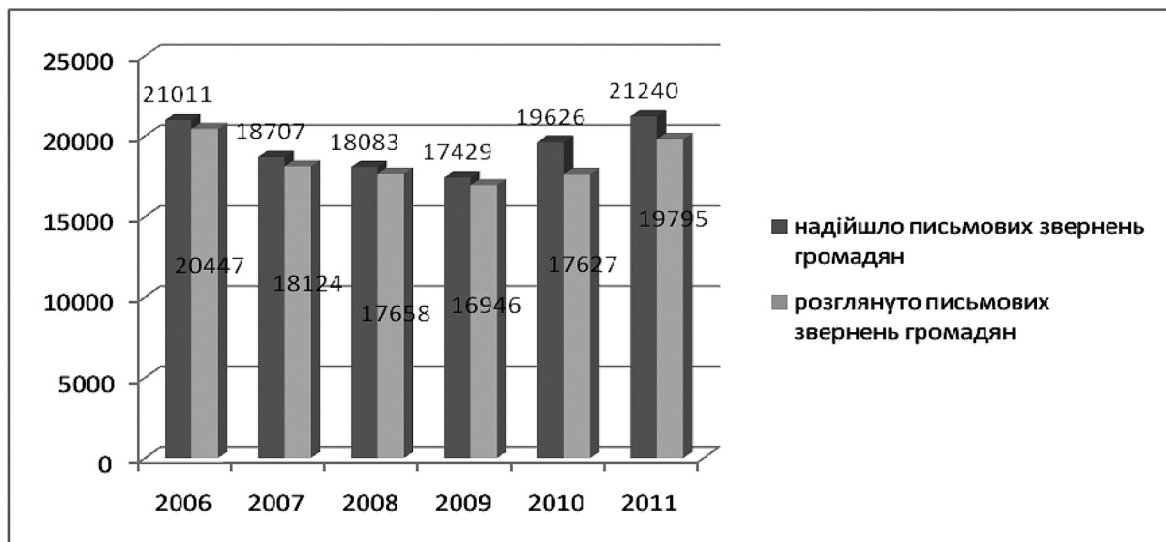

Рис. 3. Рівень результативності розгляду письмових звернень громадян до регіональних органів державної податкової служби в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі в динаміці, од.

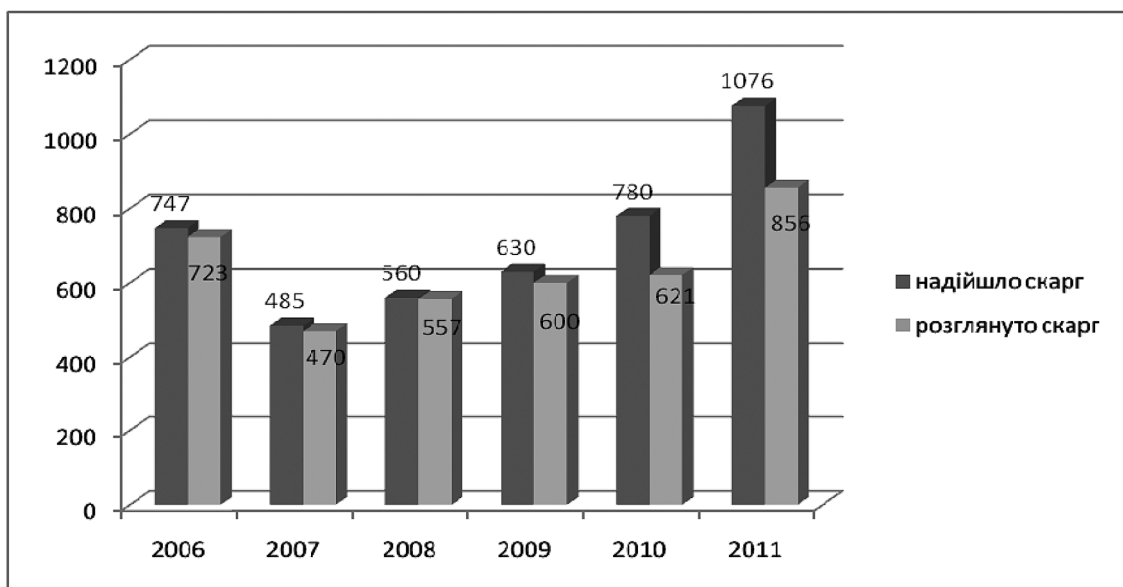

Рис. 4. Динаміка результативності розгляду скарг податковими органами України, од.

Таблиця 3

Кількісний аналіз проведених семінарів ДПС України в динаміці

Показник	Рік					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Проведено семінарів та практикумів (тренінгів) з питань оподаткування, всього, тис. од.	14,7	15,3	26,1	24,6	24,4	25,6
з них:						
загальних	2,3	2,5	4,1	3,9	4,1	4,4
тематичних	2,1	2,0	4,3	4,2	4,8	5,3
кущових	-	-	0,152	0,144	0,178	0,197
практикумів (тренінгів)	10,3	10,8	17,6	16,4	15,3	15,4
Інтернет-семінарів	-	-	0,123	0,145	0,186	0,226
Темп росту кількості проведених семінарів з актуальних питань оподаткування, %	+6,8	+4,0	+70,9	-5,7	-0,8	+4,9
Охоплення семінарами платників податків, % від кількості зареєстрованих платників податків	79,9	70,0	90,4	78,3	85,5	88,4

роз'яснювальна просвітницька робота є не лише необхідною, а й помітною і результативною. Тому й надалі необхідно проводити всебічну освітню та правороз'яснювальну роботу серед населення з актуальних питань податкового законодавства й податкової культури. Водночас слід відмітити ряд існуючих проблем. Зокрема, низький ступінь довіри до органів державної податкової служби, що спричинено як особливостями менталітету вітчизняних платників податків, так і часто незаконними діями посадових осіб податкових органів в процесі податкових перевірок, порушень законодавства при складанні актів перевірок та неправомірне застосування фінансових санкцій. До того ж, фактами свідомого затягування прийняття судових рішень в податкових спорах на користь платників податків не вичерпується перелік проблем. Отже, роз'яснювальна робота податкових органів не буде достатньо ефективною, до тих пір, поки не будуть усунені як мінімум ті з вказаних недоліків, які за-

лежать від рішень та дій посадових осіб контролюючих органів.

Використані джерела

1. Податковий кодекс України // Вісник податкової служби України. — 2013. — № 2—3. — 416 с.
2. Тарангул В.О. Масово-роз'яснювальна та просвітницька робота науково-дослідного центру з проблем оподаткування з актуальних питань податкового законодавства та податкової культури / В. О. Тарангул // Наукове життя. — 2012. — № 2. — С. 268—273.
3. Онищенко В.А. Податковий контроль (основи організації) / Онищенко В. А. — К.: Вісник податкової служби України, 2002. — 432 с.
4. Соколовська А.М. Основи теорії податків: навч. посіб. / Соколовська А. М. — К.: Кондор, 2010 — 326 с.
5. Про затвердження регламенту проведення роботи фахівцями органів державної податкової служби України з платниками податків щодо роз'яснення податкового законодавства та формування податкової культури населення: Наказ ДПА України від 23.08.2007 р. № 503 [Електронний ресурс].: Режим доступу: <http://www.obljust.dp.ua/legal.php>.

Ю.В. Рощина,
канд. екон. наук,
ПФ Національного університету
біоресурсів і природокористування України
«Кримський агротехнологічний університет».

АГРАРНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Розглянуто економічну сутність і наукові здобутки в розвитку теорії ціноутворення на землі сільськогосподарського природокористування. Встановлено, що земля як об'єкт бухгалтерського обліку в сільськогосподарстві відображається на балансах підприємств лише в натуральному вимірі без вартісної її оцінки. Доведена необхідність повного обліку основних засобів виробництва й підвищення рівня достовірності визначення показника рентабельності (норми прибутку).

Земля є природним ресурсом, що характеризується просторовими ознаками, рельєфом, ґрунтами, водами, надрами, рослинним і тваринним світом. У міру розвитку продуктивних сил земля перетворюється на ресурс, об'єкт соціально-економічних зв'язків, головний засіб виробництва в сільському господарстві і просторовий базис розвитку і розміщення всіх галузей національного господарства, територіальну основу буття в цілому. У складі земельних ресурсів аграрного природокористування є особлива категорія земель — сільськогосподарські угіддя, де земля є одночасно засобом і предметом праці.

У більшості країн поняття «*land*» (земля) включає всі типи нерухомості, зокрема, будівлі і зелені насадження. Як правило, на Заході роздільне володіння землею і будовами, що є на ній, неможливе. В Україні ці два складники нерухомості розділено і використовується термін «*Haf estate*» (нерухомість) стосовно як до землі, так і до будівель.

П.П. Руснак відзначає: «Залучення в процес суспільного виробництва природних ресурсів означає перетворення їх в складовий елемент продуктивних сил суспільства. У зв'язку з цим природні ресурси слід розглядати як економічну категорію, яка відображує безпосередній зв'язок природи з діяльністю людини.

Найважливішою складовою природних ресурсів є земля — хранителька природних багатств, основа рослинного і тваринного світу, операцій-

ний базис промисловості, населених пунктів і доріг, основний засіб виробництва в сільському господарстві. Тому раціональне землекористування є обов'язковою частиною комплексної системи експлуатації і охорони природних ресурсів» [1].

В економічній літературі з'явилися публікації про ціноутворення щодо земель сільськогосподарського призначення в умовах функціонування ринку земель. Ці публікації свідчать про бажання авторів бачити розвиток цивілізованого ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Питанням, що стосуються особливостей оцінки і обліку біологічних активів, присвятили свої наукові праці Ф. Бутинець, Л. Горецький, С. Голов, А. Шестопаль, Б. Кругляк, С. Кучеркова, В. Моссаковський, О. Остапчук, Л. Годорова, а методичні основи грошової оцінки земель в Україні висвітлюють Ю. Дехтяренко, М. Лихогруд, Ю. Манцевич, Ю. Палеха.

Основна увага у працях дослідників приділена дискусійним аспектам обліку довгострокових і поточних активів, групуванню витрат і визначенню собівартості продукції тощо. Водночас автори не приділяють уваги розробленню науково обґрунтованих ознак класифікації біологічних активів, земельних ресурсів, надто поверхово розглядають методи їх оцінювання, що й зумовило необхідність проведення дослідження.

Метою статті є розгляд економічної сутності та особливостей земель сільськогосподарського призначення в аграрному природокористуванні як об'єкту бухгалтерського обліку для розгляду питань їх ціноутворення на ринку земель.

Земля завжди мала вартість. Споживча вартість землі визначається попитом. Земельні ресурси обмежені й більшість проблем, для розв'язання яких необхідне встановлення прав власності на землю, пов'язана з перевищенням попиту над пропозицією. Суперечки на цьому підґрунті рідко виникають тоді, коли є вільні і родючі землі. Проте, з Бі-

блїї вїдомо, що пастухи Аврама і Лота сперечалися за право випасу худоби ще в 2100 р. до н. е., хоча вільної землі довкола було вдосталь.

Істотним і актуальним у всі часи для цілей бухгалтерського обліку земель були й залишаються питання ціноутворення. Надїлені особливими властивостями земельні ресурси з прадавніх часів цікавили людство в частині їх оцінки (рис. 1).

Перша концепція ціноутворення земель була сформульована А. Смітом у XVIII ст. На основі аналізу різних за якістю ділянок вчений кількісно визначив специфічний дохід, що виникає за рахунок більшого виходу продукції при однакових витратах [2, с. 123]. Продовжуючи дослідження, А. Сміт встановив, що рівень витрат зумовлений станом суспільства, його купівельною спроможністю. Це був засадничий для теорії ціноутворення висновок – суспільно-необхідні витрати збігаються з ціною продажу отриманих продуктів, в даному випадку зерна.

Процес розвитку теорії ціноутворення в першій половині 19 ст. продовжив Б. фон Тьонер. Він досліджував вплив віддаленості земельних ділянок

від ринків збуту (транспортних витрат) на величину ренти, додав до чисто економічних викладень картографічну прив'язку, що нині перетворилася на зонування, виділення типових ділянок, складання кадастрових карт.

Наступний глобальний вклад в теорію ціноутворення вніс К. Маркс. Вчений прирівняв земельні ділянки до капіталу, що авансується у виробництво. Відповідно до цього, земельний капітал за умови простого відтворення повинен забезпечувати одну із форм додаткового продукту.

Так, в цілому схема простого відтворення складається з трьох елементів – земельного, основного (грошового) і змінного (трудового) капіталів, кожному з яких відповідає своя величина додаткового продукту. Земельний капітал приносить ренти, грошовий – норму відсотка, трудовий – додаткову вартість. Співвідношення частин додаткового продукту об'єктивно відрізняється в різних галузях, оскільки воно зумовлено органічною будовою капіталу, відзначає В.С. Болдирев [3, с. 105].

К. Марксом була виявлена й така, дуже важлива в теорії ціноутворення функція, як забезпечення

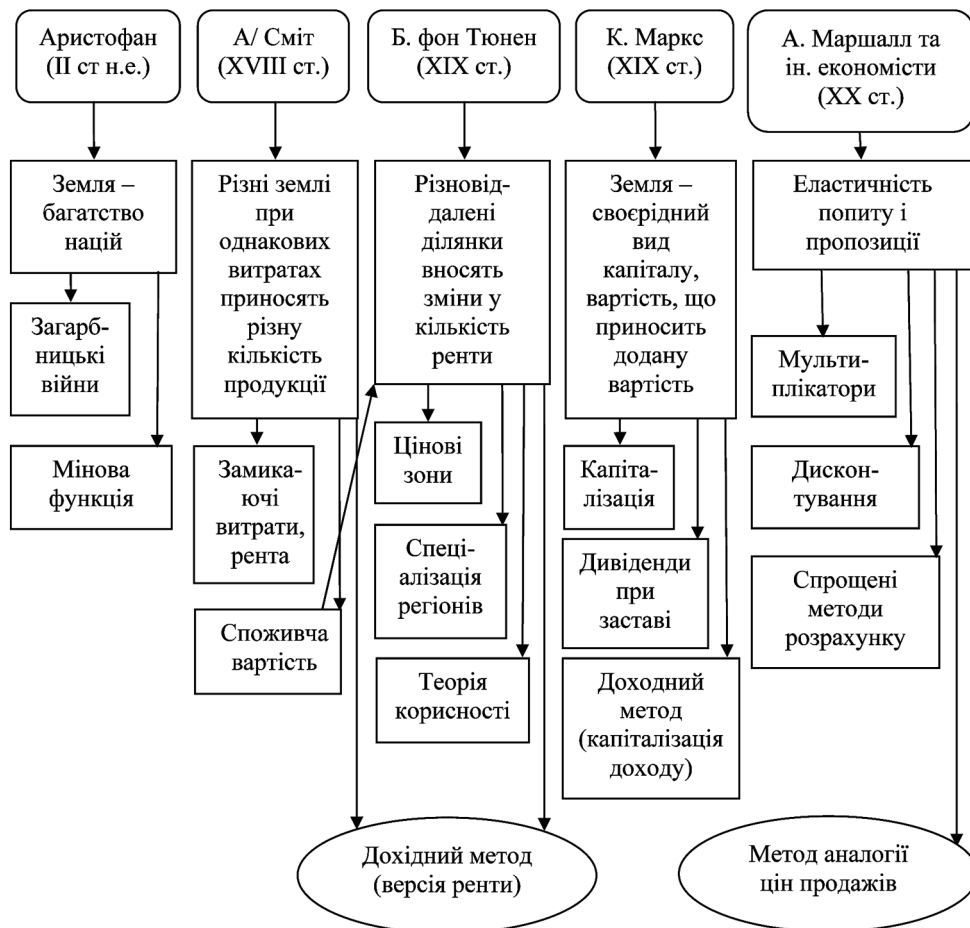

Рис. 1. Розвиток теорії ціноутворення на землі сільськогосподарського призначення

руху інших видів капіталу. Цей умовивід є засадничим при організації іпотеки і застави. У ХХ ст. А. Маршалл та інші економетристи, прийшли до висновку, що всяка вартість формується на стику споживчих властивостей товару і його корисності. Вони привнесли в класичну теорію ціноутворення поняття попиту і пропозиції, можливість прогнозування їх еластичності з метою уточнення в прогнозуванні вартості [3, с. 145]. Оскільки ця новизна ідеально відображала ситуацію з товарами-предметами праці і не вписувалося в ринок нерухомості, дослідження були продовжені. У 40-х роках ХХ ст. на базі балансового методу, розробленого М. Контаровичем, були проаналізовані споживчий і грошовий ринки провідних країн світу. Отримані результати і висновки призначалися, насамперед, для ухвалення глобальних за масштабами рішень про регулювання цін продажів продуктів використання земель, масштабів вирубок лісу, планування міст залежно від приросту народонаселення.

Інформація рис. 1 свідчить про еволюцію теорії ціноутворення і методів, які впливають з окремих етапів її розвитку. Можливо до даної теорії буде внесено ще один блок і виникнуть нові методи. В основу схеми покладено рівень цін продажу земельних ділянок, продуктів їх використання або іншої нерухомості, віднесеної до них, який зумовлений, у т. ч. й процесами економічного регулювання в країнах світу або їх співтовариствах.

З поглибленням ринкових відносин земля поступово стає специфічним товаром і об'єктом бухгалтерського обліку. Як будь-який товар, земля має споживчу і ринкову вартість. Земля як товар — це об'єкт купівлі-продажу, що задовольняє різні реальні або потенційні потреби і має певні якісні й кількісні характеристики і властивості. Для правильного відображення операцій із земельними ресурсами в бухгалтерському обліку необхідне вивчення особливих характеристик і властивостей землі як товару.

У бухгалтерському обліку сільськогосподарських земель необхідно мати на увазі, що ціна на землю виступає як капіталізована рента. Поняття «рента» відіграє найважливішу роль в оцінці земель. У енциклопедичному словнику Ф. Брокгауза і І. Ефрона 1899 року, дуже вдало сформульовано це поняття: «Рента — так називається, взагалі, той вид народного доходу, який отримується через будь-які особливі переваги або сприятливі умови. Подібними перевагами можуть бути для землероба — родючість ґрунту або вигідні умови місця

розташування, для промисловця — володіння сектором виробництва або привілеїв...» [4, с. 25].

Попит на земельні ділянки в кожному регіоні формується під впливом багатьох чинників — економічних, соціальних, демографічних, природно-кліматичних та ін. Характерною особливістю землі як товару є абсолютна нееластичність пропозиції на ринку. Будь-який землевласник, зацікавлений в отриманні доходів, надаватиме землю бізнесу за будь-яку плату. Основна заслуга в розвитку теорії земельної ренти відносно сільськогосподарських земель належить, на нашу думку, Д. Рікардо і І.Г. Тюнену, які детально дослідили залежність ренти від родючості ґрунтів і місця розташування ділянки по відношенню до ринку [5, с. 438—439].

Земля — специфічний об'єкт ринкових відносин. В ідеалі, земельний ринок створює і підтримує ставлення до землі як до особливої цінності, спонукаючи до ефективного використання її чисельних властивостей.

При використанні земельних ділянок для підприємницької діяльності передусім враховують такі характеристики, як місце розташування, розмір, форма, контури і топографія, під'їзні шляхи, способи використання прилягаючих територій. Для сільськогосподарського виробництва і лісового господарства вирішальними є фізичні властивості землі, що формують родючість його верхнього шару: різновид ґрунту, вміст гумусу, водний і тепловий режим, наявність просіки, сінокосів, пасовищ.

Здійснення операцій із земельними ділянками регулюється цивільним законодавством з урахуванням земельного, лісового, природоохоронного, іншого спеціального законодавства. В Україні розроблені основи земельного законодавства, умови ведення земельного кадастру та ін. правові акти, які визначають характер операцій, пов'язаних з купівлею—продажем і використанням земельних ресурсів.

У найзагальнішому вигляді під операціями із землею розуміють сукупність різних економічних операцій із земельними ділянками, в результаті яких відбувається перерозподіл прав власності на земельні ресурси. Періодична зміна землевласників і землекористувачів або перерозподіл їх прав і функцій відбувається на основі здійснення операцій купівлі—продажу земельних ділянок, передачі їх в оренду, дарування, відчуження як пайовий внесок до статутного фонду спільних підприємств, примусового вилучення.

Операції із землею в ринковій економіці слугують своєрідним індикатором стану економічної системи, міри зрілості, стійкості й ефективності її механізмів функціонування. «Гарячкові» об'єми попиту і пропозиції, що «скакають» з року в рік на земельному ринку, вказують на неблагополуччя в економіці в цілому і в конкретних галузях виробництва зокрема. Позбавлені економічного сенсу цінові параметри земельного ринку, коли одні категорії земель взагалі не мають ціни, а ціна інших виходить за всі розумні межі, свідчать про глибоку системну економічну кризу, значні проблеми в бюджетній і фінансово-кредитній сферах, наявні прорахунки в оподаткуванні.

У країнах зі стійкою економічною системою, що історично склалася в період стабільності, операції із землею здійснюються на природній конкурентній основі, без активного втручання держави в процеси руху земельних ресурсів й перерозподілу прав і функцій землевласників та землекористувачів.

У країнах, які після багаторічної штучної перерви відновлюють нормальні ринкові відносини, ситуація дуже схожа з українською. Болюча руйнація старих і повільне, часто непослідовне, становлення нових механізмів функціонування системи створюють специфічну ситуацію, при якій форсований відхід держави від управління економічними процесами супроводжується значними економічними і соціальними втратами, перешкоджає проведенню реформ, знижує ефективність ринкових трансформацій загалом. В умовах перехідної економіки це повною мірою відноситься й до організації раціонального земельного обороту як дієвого інструменту здійснення земельної реформи і найефективнішого землеволодіння. На нашу думку, необхідне диференційоване державне регулювання масштабів і структури земельних операцій по кількості, площі й категоріях залучених в різні ринкові операції земельних ділянок, змісту цих операцій, їх пропорцій, пріоритетів і меж. Навіть у кризових економічних ситуаціях втручання держави в процес становлення ефективного ринкового земельного обігу має базуватися на ринкових механізмах і методах стимулювання його учасників.

Інструментами впливу держави на масштаб, структуру і пріоритети ринку землі виступає податкова, фінансово-кредитна, інвестиційна політика, гарантія підприємницького ризику при виконанні конкретних ринкових операцій із зе-

мельними ділянками, підтримка страхової, консалтингової та інших видів інфраструктурної діяльності на земельному ринку. Завдяки цим заходам має розвиватися ринок земельних ресурсів в країні, відроджуватися культура бухгалтерського обліку земельних відносин.

Здійснення операцій із земельними ділянками й відображення їх в бухгалтерському обліку потребує глибоких і систематичних знань особливостей формування і стану земельного ринку.

У системі бухгалтерського обліку всі господарські засоби поділяються за видами, розміщенням та економічним змістом. За їх ознаками земельні угіддя в галузях сільського господарства виступають як засоби виробництва, а в цій класифікаційній групі — як засіб праці. Щодо економічного змісту, то земельні угіддя — це основні засоби.

Тому основою для формування методики бухгалтерського обліку земель є їх класифікація. На підставі термінів та їх визначень стосовно класифікації земельних угідь нами складена схема їх класифікації як об'єкту бухгалтерського обліку (рис. 2). На нашу думку, класифікація земель за категоріями залежно від цільового призначення дає змогу забезпечити диференційований підхід до здійснення операцій із землею, правильної їх оцінки і достовірного обліку.

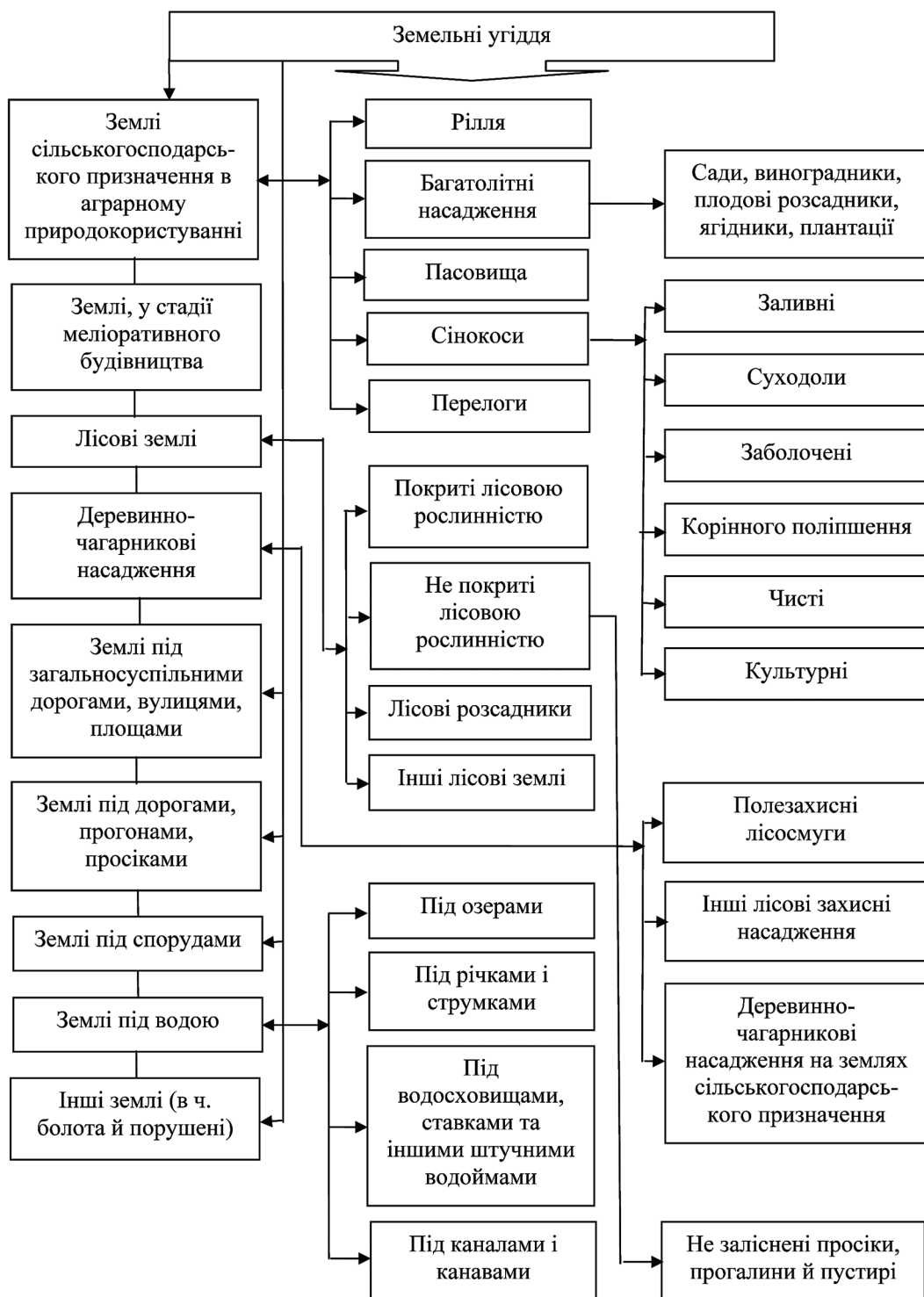
У системі бухгалтерського обліку, в його фінансовій, управлінській і податковій підсистемах облік земельних угідь займає певне місце. Метою обліку земель у підсистемі фінансового обліку є формування інформації в кількісному, якісному і вартісному вимірниках про землі у власності, користуванні і оренді на підставі даних первинних документів і реєстрів аналітичного і синтетичного обліку.

У бухгалтерській звітності — метою є надання інформації зовнішнім користувачам. Дані в звітність переносять з реєстрів синтетичного і аналітичного обліку. Таким чином, у фінансовому обліку інформація має бути своєчасно сформована, перенесена в звітність і надана для розгляду зовнішніми і внутрішніми користувачами.

У системі податкової звітності формування звітності по земельному податку здійснюється відповідно до «Податкової декларації з плати за землю (земельний податок та/або орендна плата за земельні ділянки державної або комунальної власності)» [6].

Водночас Податковим кодексом України передбачені різні підходи для нарахування земельного

Рис. 2. Класифікація земель як об'єкта бухгалтерського обліку

податку юридичними і фізичними особами. Так, відповідно до пунктів 286.2 і 286.5 Кодексу самостійно нараховувати земельний податок повинні лише юридичні особи, а фізичним особам, у т. ч. підприємцям, податкове зобов'язання нараховують податкові органи і присилають повідомлення-рішення з сумою, належною до сплати [7]. Тому фізичні особи-підприємці повинні надавати По-

даткову декларацію лише для нарахування орендної плати, тобто якщо орендують земельні ділянки державної або комунальної власності.

Податкові повідомлення по земельному податку формуються на підставі інформації, отриманої податковими інспекціями з органів, які забезпечують ведення державного земельного кадастру, здійснюють державну реєстрацію прав на нерухо-

ме майно і операцій з ним (пункти 11–13 ст. 396 Кодексу). Податкова база земельного податку визначається як кадастрова вартість земельних ділянок, визнаних об'єктом оподаткування відповідно до статті 389 Кодексу і встановлюється відносно кожної земельної ділянки як його кадастрова вартість за станом на 1 січня року, тобто податкового періоду.

Таким чином, при збільшенні кадастрової вартості земельної ділянки, збільшується сума обчисленого земельного податку.

Враховуючи, що в компетенцію податкових органів не входить визначення вартості земельних ділянок, податкові органи здійснюють нарахування податку, виходячи з вартості (змінити яку не мають права), що надається органами, які здійснюють кадастровий облік. Проте вартість земельних ділянок визначають за методикою Кабінету Міністрів України, затвердженою 1995 р., яка нині не відображає реальної вартості земель сільськогосподарського призначення. Тому методичних підхід до визначення вартості земель сільськогосподарського призначення необхідно уточнити.

Інформація для управлінського персоналу й інших внутрішніх користувачів по центрах відповідальності для прийняття ними рішень з планування, регулювання, підвищення ефективності виробництва, здійснення контролю за виробничим процесом узагальнюється в управлінському обліку. При обліку земель сільськогосподарського призначення і права користування й оренди земельними ділянками, на нашу думку, головною метою управлінського обліку є формування відомостей для розрахунку показників ефективності використання земельних угідь. Тому, якщо в системі фінансового обліку земель важливо показати земельні угіддя, права користування в грошовому вимірнику, то в системі управлінського обліку значне місце займають кількісні і якісні характеристики земель.

Згідно з цим, в управлінні земельними ресурсами виникли нові завдання. Вони полягають у ставленні до землі, переданої власниками в статутні фонди організацій. Від цього залежить не лише ефективність ведення сільськогосподарського виробництва, але й вартість і стан земельної ділянки. Кожен власник повинен знати трансформацію кількісних, якісних і вартісних показників його земельної ділянки, переданої як внесок у статутний фонд конкретної сільськогосподарської організації. Таким чином, у зв'язку з впровадженням

в практику ринкових відносин сутність господарського обліку земельних ресурсів певною мірою змінилася.

Основними завданнями фінансового обліку в частині обліку земель, прав користування і оренди земельних ділянок є правильне документальне оформлення їх надходження, вибуття і відображення цих операцій в облікових реєстрах, точне визначення результатів при списанні й при вибутті земель; правильне документальне оформлення виконаних меліоративних робіт і нарахування по них амортизації.

В управлінському обліку в частині земель сільськогосподарського призначення вважаємо за доцільне виділити наступні завдання: контроль за правильністю списання на витрати виробництва вартості внесених мінеральних добрив з урахуванням їх наслідків і за правильністю нарахування й списання на витрати виробництва амортизації по виконаних меліоративних роботах; формування в реєстрах аналітичного обліку інформації в кількісному, якісному і грошовому вимірниках для характеристики ефективності і контролю за цільовим використанням землі.

Висновки. Земельні ресурси є специфічною економічною категорією і об'єктом обліку. Операції з ними вимагають виняткових підходів в економічних, бухгалтерських і правових питаннях. В управлінні земельними ресурсами виникли нові завдання, пов'язані зі ставленням до землі, переданої власниками в статутні фонди організацій. Вони також потребують невідкладного й результативного вирішення.

Використані джерела

1. *Руснак П.П.* Економіка природокористування: навч. посіб. / Руснак П. П. — К.: Вища шк., 1992. — 318 с.
2. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит А.; в 2-х т. — М.: Наука, 1993. — 570 с.
3. *Болдырев В.С.* Введение в теорию оценки недвижимости / В. С. Болдарев, А. Е. Федоров. — М.: ЮНИТИ, 1997. — 230 с.
4. *Брокгауз Ф.А.* Энциклопедический словарь, книга 52, статья «Рента» / Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. — С.Пб., 1897. — Т. 20. — 480 с.
5. *Риккардо Д.* Антология экономической классики / Риккардо Д. — М.: Эконом, 1993. — Т. 1. — С. 438–439.
6. Про затвердження форми Податкової декларації з плати за землю (земельний податок та/або орендна плата за земельні ділянки державної або комунальної власності) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0042-11>.
7. Податковий Кодекс України (зі змінами і доповненнями) від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.47.54&nobreak=1>.

БІОЛОГІЧНІ АКТИВИ У БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ ЯК РЕСУРС ДЛЯ КАПІТАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

Проаналізовано практику відображення в обліку трансформації біологічних активів. Встановлено недоліки діючих нормативних актів, призначених для ведення обліку та відображення у фінансовій звітності біологічних активів. Доведена необхідність удосконалення процесу відображення в обліку операцій поповнення довгострокових біологічних активів продуктами власного виробництва. Запропоновано розмежувати операційну та інвестиційну діяльність у процесі обліку біологічних активів як засобів здійснення інвестиційної діяльності.

Процеси неолібералізму вимагають гармонізації обліку на основі адаптації до міжнародних стандартів фінансової звітності, що породжує ряд невідповідностей, виникнення проблемних питань та суперечностей у системі бухгалтерського обліку та фінансовій звітності, особливо щодо функціонування біологічних активів. На них покладаються функції не лише як на засоби, що беруть участь в операційній діяльності, а і як на засіб здійснення інвестиційної діяльності. Тому варто дослідити відображення цих процесів у бухгалтерському обліку, їх вплив на результати діяльності підприємства, якою мірою вони відображаються у фінансовій звітності.

Дослідженню проблем бухгалтерського обліку взагалі та їх відмінностей в аграрній сфері, особливо щодо результатів діяльності, присвятили свої роботи Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, В.М. Жук, О.О. Канцуров, В.Б. Моссаковський, М.Ф. Огійчук, М.А. Проданчук та ін. Проте ряд питань потребують подальшого вивчення з метою виявлення шляхів удосконалення обліку та фінансової звітності.

Метою статті є дослідження стану практики обліку для виявлення у ньому недоліків і внесення пропозицій стосовно змін до законодавчо-нормативних актів про трансформацію біологічних активів та її вплив на результати діяльності сільськогосподарських підприємств.

При формуванні основного стада за рахунок придбані дозрослі продуктивної та робочої худоби до його витрат включають вартість худоби та витрати на її доставку у господарство. Ці витрати являють собою витрати на формування основного стада, що слугує підставою для зарахування тварин до основного стада. Ситуація доволі прозора, але доцільно

розглянути порядок відображення в обліку операцій, пов'язаних з рухом поголів'я, вирощеного у власному господарстві. З цією метою необхідно з'ясувати порядок фіксації господарських операцій з руху цього поголів'я.

Отриманий приплід оцінюється за справедливою вартістю біологічних активів при їх первісному визнанні і відображається на дебеті рахунку 21 «Поточні біологічні активи» та кредиті рахунку 23 «Виробництво». При цьому по кредиту рахунку 23 відображають цю операцію за справедливою вартістю, а не на підставі витрат, понесених у попередньому періоді, тобто не за плановою собівартістю та доведення її до фактичних витрат в кінці звітного періоду.

У подальшому, дооцінку продуктивної худоби за справедливою вартістю, що надійшла у звітному періоді, відображають на дебеті 163 «Довгострокові біологічні активи тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю», та кредиті рахунку 719 «Інші доходи від операційної діяльності», а уцінку на дебеті рахунку 940 «Витрати від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю», і кредиті рахунку 163 «Довгострокові біологічні активи тваринництва, які оцінені за справедливою вартістю» [3, с. 90]. Це свідчить, що дооцінка даного активу до справедливої вартості фіксується на рахунку 71, а його початкова вартість взагалі не відображається у складі доходів.

О.А. Кисла [4] та В.М. Жук [3, с. 42] пропонують внести зміни, доповнивши в робочому плані рахунків, згідно до П(С)БО 30 «Біологічні активи», рахунок 71 субрахунком 710 «Дохід від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю», в складі якого в свою чергу виділити щонайменше два аналітичних рахунки: 7101 «Дохід від первісного визнання сільськогосподарської продукції та біологічних активів, які обліковуються за справедливою вартістю»; 7102 «Дохід від зміни вартості біологічних активів, які обліковуються за справедливою вартістю».

На нашу думку, використання методики записів по дебету рахунку 21 «Поточні біологічні активи», та кредиту зазначених аналітичних рахунків до субра-

хунку 710 дає можливість відображати доходи підприємства від операційної діяльності, використовуючи записи по рахунку 23 «Виробництво», в процесі їх біологічних перетворень.

В.М. Жук пропонує також доповнити рахунок 94 «Інші витрати операційної діяльності», ввести субрахунок 940 «Витрати від первісного визнання та від зміни вартості активів, які обліковуються за справедливою вартістю», з двома аналітичними рахунками: 9401 «Витрати від первісного визнання сільськогосподарської продукції та біологічних активів, які обліковуються за справедливою вартістю»; 9402 «Дохід від зміни вартості біологічних активів, які обліковуються за справедливою вартістю» [3, с. 43]. Виникає недоречність щодо введення субрахунку з обліку доходів у складі рахунку з обліку витрат.

О.В. Остапчук [8] звертає увагу на те, що у методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку біологічних активів увага зосереджується на проблемі та наслідках стосовно визначення фінансових результатів діяльності підприємства, що ставить під сумнів обґрунтованість фіксації витрат, тому заслуговує на увагу. Думка Н.В. Тлущевича [12], що управлінський облік вимагає розрахунку фінансових результатів на основі фактичної собівартості, а не справедливої, як це пропонується у фінансовому обліку, оскільки наслідками виявляються маніпуляції фінансовими результатами, що може впливати на сплату податку на прибуток протягом року і подальшого коригування подібних сум при зміні справедливої вартості.

Недостатньо обґрунтованим є те, що у положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» та МСБО 41 «Сільське господарство», справедлива вартість — це сума, за якою можна обміняти актив або погасити заборгованість в операції між обізнаними, зацікавленими та незалежними сторонами [6]. Чи означає даний факт, що справедлива вартість має місце виключно при реалізації біологічного активу, враховуючи що в п. 13 П(С)БО 30 «Біологічні активи» визнається справедлива вартість біологічних активів і сільськогосподарської продукції, як така, що ґрунтується на цінах активного ринку? Тоді виникає наступне запитання: для кого саме з суб'єктів ринкових відносин вартість є справедливою?

Цікавим фактом є те, що при придбанні поголів'я тварин підприємство-покупець понесе витрати, а підприємство-виробник, яке реалізувало тварин, отримає дохід від реалізації продукції. Водночас підприємство, яке вирощує поголів'я власними силами, несе при цьому витрати операційної діяльності, які фіксуються на рахунку 84 «Інші операційні витрати» та на рахунку 23 «Виробництво», відображає лише надходження продукції сільськогосподарського виробництва, яка в подальшому перетворюється в по-

точний біологічний актив, а потім у довгостроковий. Нетелів спаровують та переводять у основне стадо, що відображається по дебету рахунку 155 «Придбання (вирощування) довгостроково біологічних активів» і по кредиту рахунку 21 «Поточні біологічні активи».

Тобто, даний процес фіксується на рахунку 15 «Капітальні інвестиції», засвідчуючи тим самим здійснення капітальних вкладень, адже переведені в основне стадо чи придбані для його поповнення тварини, оприбутковують у складі основних засобів [13, с. 325]. Таким чином, після переведення нетелів до основного стада закінчується операційна діяльність, як наслідок, відбувається перехід активів у форму капітальних інвестицій [2; с. 18], що дає змогу одержувати прибуток від нового обороту капіталу.

Результатом цього є отримання активу для здійснення капітальних вкладень, але від операційної діяльності підприємство не отримало доходу. Якщо розглядати внесок підприємства у капітальні інвестиції у вигляді продукції сільськогосподарського виробництва чи довгострокових біологічних активів, то, очевидно, має існувати і дохід, який повинен виступати як джерело інвестиційного капіталу. Виникає резонне питання, чому ж реалізоване підприємством поголів'я забезпечує йому отримання доходу, а тварини та подібна продукція, вирощені у власному господарстві і використані на капітальні вкладення, визнаються лише як витрати?

Пункт 5 П(С)БО 15 «Дохід» [10] трактує, що дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює зростання власного капіталу (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства) за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена. Враховуючи думку П.Я. Хомина, що витрати закриваються лише по закінчених капітальних вкладеннях та здійснені на формування основного стада [13, с. 325], можемо констатувати збільшення капіталу, і, відповідно, попередньо отриманий дохід від вирощеного власними силами біологічного активу в процесі експлуатації такого ж активу, який далі використаний при формуванні основного стада.

В.Б. Моссаковський [5, с. 40] пропонує визнавати дохід, використовуючи п. 8 П(С)БО 16, адже при введенні в експлуатацію об'єкта підприємство має спершу отримувати дохід від його використання, а не від здійснених вкладень.

Пунктом 7 П(С)БО 15 доходи класифікуються за такими групами: а) дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); б) інші операційні доходи; в) фінансові доходи; г) інші доходи.

Визнані доходи відповідають П(С)БО 30, згідно якого фінансовий результат сільськогосподарської

діяльності складається з трьох частин: 1) різниці між доходами та витратами від первісного визнання додаткових біоактивів і сільськогосподарської продукції; 2) від реалізації запасів (сільськогосподарської продукції та біоактивів); 3) від зміни справедливої вартості біологічних активів [9].

Але, потрібно прийняти до уваги, що склад доходів, які відносять до відповідної групи, раніше встановлювався Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 3 «Звіт про фінансові результати» [10], тому важливо знати, як саме та якими нормативними актами на даний час трактується поділ витрат на групи, якщо зазначене П(С)БО втратило чинність згідно наказу Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73 «Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

У п. 2 названого положення визначено, що ці норми застосовуються до фінансової звітності підприємств усіх форм власності, які зобов'язані подавати фінансову звітність згідно із законодавством [7]. Цікаво, яке саме законодавство мається на увазі — діюче в Україні чи міжнародні стандарти фінансової звітності, і яким чином з ними взаємодіють діючі П(С)БО, враховуючи що в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи», в такому ж п. 2 Загальних положень зазначається його використання для підприємств усіх форм власності щодо сільськогосподарської діяльності, крім тих, що відповідно до законодавства становлять фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності [9].

Враховуючи зазначений факт, виникає запитання, як правильно формувати фінансову звітність таким державним підприємствам як «Дослідне господарство» Національної академії аграрних наук, яке здійснює сільськогосподарську діяльність та паралельно з цим є розпорядником бюджетних коштів, які відповідно ст. 1 п. 47, ст. 22 п. 1 та ст. 1 п. 12 Бюджетного кодексу [1] є бюджетними установами, що зафіксовано їх установчими документами.

Висновки. Порядок ведення обліку біологічних активів потребує уточнення ряду законодавчо-нормативних актів, трактування та деталізації окремих положень та методик відображення у бухгалтерському обліку окремих господарських операцій з метою забезпечення відповідності реальній картині господарських процесів на підприємстві. Необхідне чітке розмежування та удосконалення класифікації видів діяльності, зокрема операційної, приймаючи до уваги можливість одержання доходу від використання біологічного активу на цілі, пов'язані зі зростанням власного капіталу підприємства.

Слід також ліквідувати невідповідність та врівноважити умови поширення діючих нормативних актів стосовно підприємств, які займаються сільськогосподарською діяльністю та подають фінансову звітність, аналогічну підприємствам агропромислового виробництва, зокрема на «Державних підприємствах — Дослідних господарствах вищих навчальних закладів України».

Потребує удосконалення процес відображення в обліку операцій з поповнення довгострокових біологічних активів за рахунок продуктів власного виробництва.

Використані джерела

1. Бюджетний кодекс Верховна Рада України; Кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI зі змінами і доповненнями станом на 01.07.2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go.
2. Гуткевич С.О. Інвестування: теорія і практика: [навч. посіб.] / Гуткевич С. О. — [вид. 2-ге доп.]. — Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. — 258 с.
3. Облік сільськогосподарської діяльності: [навч. посіб.] / За ред. В.М. Жука. — К.: ТОВ «Юр-Агро-Веста», 2007. — 368 с.
4. Кисла О.А. Визначення та облік фінансових результатів від первісного визнання та реалізації біологічних активів і сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] / О. А. Кисла // Облік і фінанси АПК. — 2007. — № 1—12. — Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua>.
5. Моссаковский В.Б. Особенности учета в сельскохозяйственных предприятиях / В. Б. Моссаковский // Бухгалтерский учет и аудит — 2012. — № 1 — С. 37—41.
6. МСБО 41 «Сільське господарство» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: Наказ Міністерства фінансів України 7.02.2013 р. № 73 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.
8. Остапчук О.В. Проблеми застосування аналітичного обліку біологічних активів [Електронний ресурс] / О. В. Остапчук // Облік і фінанси АПК — 2007. — № 1—12. — Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua>.
9. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: Наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2005 р. № 790 зі змінами і доповненнями станом на 10.01.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://search.ligazakon.ua>.
10. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 «Дохід»: Наказ Міністерства Фінансів України від 29.11.1999 р. № 290 зі змінами та доповненнями від 10.01.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
11. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 р. № 1560-XII зі змінами і доповненнями станом на 06.12.2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
12. Тлущкевич Н.В. Відображення на рахунках управлінського обліку процесів виробництва і реалізації біологічних активів та сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс] / Н. В. Тлущкевич // Облік і фінанси АПК. — 2007. — № 1—12. — Режим доступу: <http://magazine.faaf.org.ua>.
13. Хомин П.Я. Облікове забезпечення звітності сільськогосподарських підприємств (методологія і методика) / Хомин П. Я. — Терн.: Економічна думка, 2001 — 453 с.

О.І. Гуроров,

доктор екон. наук, професор,

Т.О. Степаненко,

канд. екон. наук,

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНО ТА ЕКОЛОГІЧНО ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Визначено напрями підвищення ефективності відтворення земельних ресурсів і стратегії формування моделі екологічнозбалансованої системи заходів ефективного їх використання. Обґрунтовано теоретико-методичні заходи формування та розвитку екологічнобезпечного та ефективного використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах.

З переходом до ринкових відносин, упровадженням приватної власності на землю умови ведення землекористування змінилися. Земельна реформа періоду незалежності України не привела до оновлення економіки земледогосподарювання, раціонального використання та охорони земельних ресурсів, відтворення продуктивного потенціалу сільськогосподарських угідь. Загострення екологічних, економічних та соціальних проблем функціонування сільськогосподарських підприємств зумовлюють необхідність вирішення питань економічної та екологічної ефективності використання земельних ресурсів. Світовий досвід переконує, що економіко-екологічна проблема у поєднанні з раціональним використанням та охороною сільськогосподарських земель є однією з найважливіших у процесі переходу до сталого розвитку агросфери.

Вагомий внесок у наукове обґрунтування сталого розвитку, ефективного, екологічнобезпечного використання та охорони земельних ресурсів зробили Д.І. Бабміндра, В.М. Будзьяк, І.М. Буздапов, А.С. Даниленко, Д.С. Добряк, С.І. Дорогунцов, Л.Я. Новаковський, А.Я. Сохнич, А.М. Третяк, М.А. Хвесик та ін. [1–10]. Водночас зі значними здобутками вчених стосовно розвитку земельних відносин та ефективності використання земель-

них ресурсів як основного засобу виробництва, в ринкових умовах господарювання слід більше надати уваги дослідженням проблеми запровадження екологічнобезпечного землекористування. Подальшого вивчення потребують питання підвищення ефективності землекористування, оптимізації структури посівних площ, управління земельними ресурсами, збереження й відтворення земельних ресурсів відповідно до задекларованих принципів сталого розвитку.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних і методичних основ та практичних рекомендацій щодо забезпечення економічно- та екологічно ефективного використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах на сучасному етапі реформування земельних відносин в Україні.

Земельні відносини є найскладнішим об'єктом реформування в економіці, оскільки земля – це найцінніший природний ресурс планети. В основі проблеми використання землі лежить оборот сільськогосподарських угідь, якому притаманний рентний характер, тобто землекористування перебуває в прямій залежності від здатності суб'єктів сільськогосподарської діяльності до ефективного господарювання. Необхідною умовою раціонального землекористування є вдосконалення земельних відносин шляхом створення умов для рівноправного розвитку різних форм власності й господарювання на землі, формування багатуокладної економіки, ефективного використання й охорона земель.

Підвищення економічної ефективності використання земельних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах має забезпечуватися науково обґрун-

тованою структурою земельних угідь, яка водночас створить передумови екологічної стабільності території й нарощення продуктивності природних кормових угідь.

Перерозподіл земельних ресурсів між власниками і землекористувачами має супроводжуватися принциповими змінами в системі ціноутворення на засоби виробництва, сільськогосподарську продукцію, формуванням фінансово-кредитної та податкової політики, вдосконаленням зовнішньоекономічної діяльності. На основі використання зарубіжного досвіду в Україні доцільно розробити й запровадити комплексний підхід до використання земельних ресурсів, який забезпечить прискорення науково-технологічного прогресу в аграрній сфері.

Раціонального й ефективного використання землі в сільськогосподарському виробництві можна досягти за умови послідовного здійснення заходів з підвищення родючості ґрунту і його охорони від ерозії та інших руйнівних процесів. До розв'язання економічних і соціальних проблем у сільському господарстві слід підходити через екологічнобезпечне використання земель.

Організація сучасного сільськогосподарського землекористування потребує врахування об'єктивних законів природи і суспільства та відповідних економічних механізмів, здатних реалізувати її в господарській практиці для найефективнішого використання земельних ресурсів, підвищення родючості ґрунтів, розвитку різних форм господарювання. Основними напрямками ефективного використання земельних ресурсів є застосування ґрунтозахисної системи землеробства, раціональної організації угідь, науково обґрунтованих сівозмін, удосконалення технологій вирощування сільськогосподарських культур.

У 2011 р. господарства всіх категорій Харківської області виробили валової продукції (в постійних цінах 2010 р.) на суму 13270,6 млн грн, у т. ч. 75,3 % – продукції рослинництва, 24,7 % – продукції тваринництва. Проти 1990 р. обсяг валової продукції зменшився на 15,1 %. Слід зазначити, що 2009–2011 рр. характеризуються нарощенням виробництва продукції тваринництва. Ланцюгові темпи його зростання у 2010 р. становили 108,1 %, у 2011 р. – 101,1 %.

Аналіз показників інтенсивності розвитку сільськогосподарських підприємств показав, що за період 2009–2011 рр. вартість необоротних активів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь збільшилася на 18,7 %, оборотних активів – на 33,4 %.

Ефективність використання землі в сільськогосподарських підприємствах Харківської області за 2009–2011 рр. за показником виходу валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь зросла на 35 % і становила 301,6 тис. грн. Продуктивність одного га посівної площі також мала тенденцію до збільшення. Урожайність зернових культур за досліджуваній період зросла на 38,9 %, сояшнику на зерно – на 35 %, цукрових буряків – на 34 %. Економічна оцінка основних сільськогосподарських культур свідчить, що в середньому по сукупності досліджуваних підприємств найвищу суму прибутку з розрахунку на один га посівної площі мали господарства від реалізації насіння сояшнику – 3421,28 грн, цукрових буряків – 1707,18 грн та кукурудзи на зерно – 1638,32 грн.

За показниками виходу валової продукції та виручки від реалізації продукції сільського господарства найефективнішими за досліджуваній період були підприємства I групи з площею сільськогосподарських угідь до 249 га (в групу, крім інших, ввійшли спеціалізовані тваринницькі комплекси). Проте за рівнем рентабельності ці господарства виявилися найменш ефективними. Найприбутковіше здійснювали виробничо-комерційну діяльність підприємства з площею сільськогосподарського землекористування 1000–1499 га. Водночас за виходом валової продукції та виручки на одиницю земельної площі ці організаційно-правові структури перебували на середньому рівні (табл. 1).

У процесі економічного регулювання земельних відносин важливе місце посідає нормативна грошова оцінка земель. Вона дає змогу створити необхідну фінансову базу місцевого самоврядування, економічно впливати на регулювання ринку землі. Нині грошова оцінка землі визначена об'єктивним критерієм обчислення розміру орендної плати за землю. За базовий показник нормативної грошової оцінки прийнято урожайність зернових та зернобобових культур, яка водночас є одним із показників якості сільськогосподарських земель.

Лінійна багатофакторна економетрична модель залежності урожайності зернових та зернобобових культур від ряду факторів формалізовано описується рівнянням

$$y_x = 37,67136 + 0,07489x_1 + 0,00644x_2 - 0,12151x_3 + 0,00506x_4 - 0,03161x_5. \quad (1)$$

Результати дослідження представлено в табл. 2.

Обчислені результати дають підстави стверджувати, що за впливом на урожайність зернових

Вплив розміру землекористування на ефективність виробництва та ресурсозабезпеченість у сільськогосподарських підприємствах Харківської області, 2011 р.

Групи підприємств за розміром с-г. угідь, га	Кількість підприємств у групі	У середньому на одне підприємство:					валова продукція сільського господарства у постійних цінах 2010 р. на 100 га с-г. угідь, тис. грн	чистий дохід (виручка) від реалізації продукції на 100 га с-г. угідь, тис. грн	Рівень рентабельності (збитковості) реалізованої продукції сільського господарства і послуг, %
		площа с-г. угідь, га	у т. ч. рілля, га	середньо-облікова кількість працівників, зайнятих у с-г. виробництві	з них зайняті у рослинництві, %				
I — до 250	35	127	119	37	71,5	762,7	4148,3	-2,8	
II — від 250 до 500	57	351	329	11	71,7	296,5	500,5	23,5	
III — від 500 до 1000	73	700	671	10	91,1	259,9	279,3	40,0	
IV — від 1000 до 1500	90	1229	1176	16	87,1	287,8	329,9	49,4	
V — від 1500 до 3000	140	2099	2000	35	78,4	317,1	370,3	40,1	
VI — від 3000 до 6000	99	4098	3901	92	62,0	439,0	483,6	27,4	
VII — 6000 і більше	32	8838	8473	184	68,8	434,2	478,7	16,5	
У середньому по сукупності	526	2192	2120	46	70,2	383,8	444,7	26,9	

Джерело: Розраховано за даними статистичного бюлетеня «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств у 2011 році» [Електронний ресурс] / за ред. О.М. Ракітіної. — Х.: ТОВ «Золоті сторінки», 2012 р. — Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>.

та зернобобових культур досліджувані фактори можна розмістити в такій послідовності: 1) кількість внесених органічних добрив на один га посівної площі; 2) частка ріллі, що піддана водній ерозії; 3) кількість внесених мінеральних добрив у перерахунку на 100 % поживних речовин на один га посівної площі; 4) частка ріллі з вмістом гумусу 4,1–6,0 %; 5) частка ріллі з крутістю схилів 2–3°. Множинний коефіцієнт кореляції (0,572) свідчить про наявність лінійного зв'язку середнього ступеня між урожайністю зернових та зернобобових культур і досліджуваними факторами.

Для підтвердження фактичних даних про вплив зазначених факторів на урожайність зернових і зернобобових культур нами здійснено

кореляційний аналіз впливу фактичної і теоретично очікуваної урожайності зернових та зернобобових культур на грошову оцінку одного га ріллі по адміністративних районах Харківської області. В результаті проведених розрахунків, з'ясовано, що лінійна економетрична модель грошової оцінки одного га ріллі в залежності від теоретично очікуваної урожайності зернових та зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах по районах Харківської області у 2011 р. мала вигляд

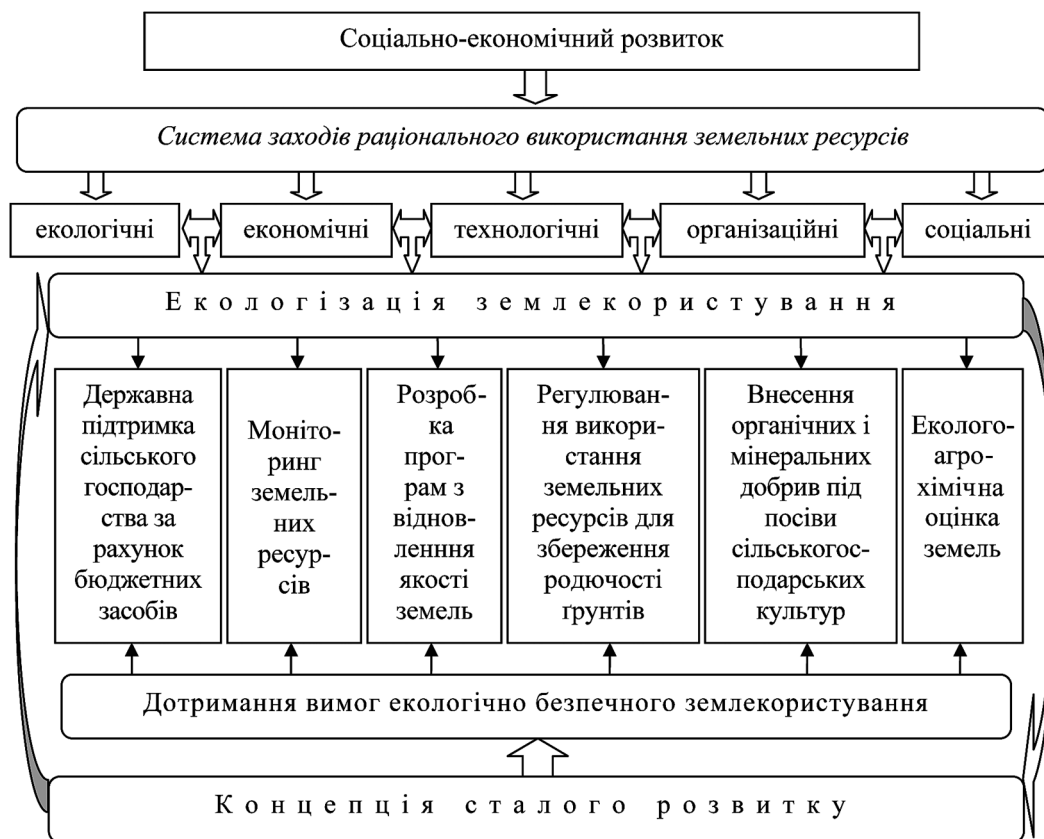
$$y_i = 11950,10 + 256,28x_i \quad (2)$$

Встановлено, що при зростанні урожайності зернових та зернобобових культур на один ц/га грошова оцінка одного га ріллі підвищується на 256,28 грн.

Результати побудови багатфакторної лінійної моделі урожайності зернових та зернобобових культур у сільськогосподарських підприємствах, 2011 р.

Факторна ознака	β — коефіцієнти	Коефіцієнти регресії	Модуль фактичного значення t -критерію ($t_{0,10} = 1,7207$)
Початок відліку	—	37,67136	6,14562
Внесено мінеральних добрив у перерахунку на 100 % поживних речовин на один га посівної площі, кг (x_1)	0,223074	0,07489	1,80007
Внесено органічних добрив на один га посівної площі, кг (x_2)	0,443573	0,00644	2,40565
Частка ріллі, що піддана водній ерозії, % (x_3)	-0,246893	-0,12151	2,22889
Частка ріллі з вмістом гумусу 4,1–6,0, % (x_4)	0,013653	0,00506	2,07154
Частка ріллі з крутизною схилів 2–3°, % (x_5)	-0,031893	-0,03161	2,16099

Рис. Модель екологізації землекористування та охорони земельних ресурсів з урахуванням чинників сталого розвитку

Окремі землекористування характеризуються різною землепродатністю, яка, водночас, залежить від якісного стану земель, структури посівних площ, природнокліматичних умов тощо. Параметри родючості ґрунтів Харківської області за їх якісним станом свідчать про найвищий відсоток у складі ріллі кислих ґрунтів (662837 га, або 35,8 %). Значно менші площі займають солонцюваті (28612 га або 1,5 %), засолені (21698 га або 1,2 %), перезволожені (13534 га, або 0,7 %) та заболочені (1113 га або 0,1 %) ґрунти. Екологічний стан сільськогосподарських земель в області в цілому погіршується. Це відбувається, насамперед, внаслідок високої їх розораності (61,3 %).

Одним з провідних підприємств у Богодухівському районі Харківської області є СВК ім. В.Н. Каразіна. Протягом 2008–2011 рр. показник розораності в підприємстві зменшився на 0,7 % і становив у 2011 р. 85,4 %. Підприємство у 2011 р. виробило валової продукції сільськогосподарства (в постійних цінах 2010 р.) на суму 10141,7 тис. грн, що на 0,3 % більше порівняно з 2008 р. та на 48 % більше проти 2010 р. Після збільшення рівня освоєння землі на 9,3 % за 2008–2011 рр. показник ефективності її використання залишився на низькому рівні (виняток становить лише 2011 р.). Так, у 2008 р. з роз-

рахунку на один га ріллі було отримано лише 5,46 грн чистого прибутку, у 2009 р. – 502 грн.

Для ТОВ «Агро-Інвест» Дергачівського району Харківської області показник рівня освоєння землі у 2011 р. становив 98,6 %, показник розораності – 76,6 %. У 2011 р. підприємство виробило валової продукції сільськогосподарства на суму 6498,8 тис. грн, що на 10,8 % менше проти 2008 р. Ефективність сільськогосподарського виробництва зростає. Продуктивність праці підвищилась на 64 %, фондівдачі – на 47,2 %, сума чистого прибутку з розрахунку на один га ріллі збільшилась у 8,1 раза, а з розрахунку на одного середньооблікового працівника – в 17 разів.

Досліджувані підприємства характеризуються різними масштабами і результатами діяльності, проте обидва мають резерви для підвищення ефективності та екологобезпечності землекористування.

Складні деградаційні процеси, що відбуваються в сільському господарстві області, зумовлюють необхідність обґрунтованого розроблення основних концептуальних напрямів сталого розвитку, спрямованого, насамперед, на екологізацію землекористування та охорону земельних ресурсів (рис.).

Екологізація землекористування являє собою цілеспрямований процес впровадження взаємоузгоджених економічних, технологічних, організаційних та інших заходів, що запобігають порушенню екологічної рівноваги у землекористуванні, погіршенню екологічного стану земель, забезпечують відтворення та підвищення родючості ґрунтів.

Параметри моделі оптимізації структури посівних площ з урахуванням підвищення еколого-економічної ефективності ґрунтозахисних заходів визначені за даними складу і характеристики орних земель СВК ім. В.Н. Каразіна Богодухівського району Харківської області. Оптиміальний варіант обрано з урахуванням обмежень нижнього порогу безбиткового обсягу виробництва і реалізації продукції. Згідно з постановкою задачі оптимізації структури посівних площ, за умов проведення протиерозійних заходів оптимальним варіантом має бути визнано такий, який забезпечує вищий прибуток від реалізації

продукції. За оптимальним варіантом господарство має можливість для збільшення чистого доходу (виручки) від реалізації продукції до 14132,6 тис. грн, або майже на 56,0 % проти 2011 р. (табл. 3).

Частку технічних культур, що недостатньо забезпечують захист ґрунтів від ерозії, доцільно зменшити до 23,5 %, у т. ч. частку посівів соняшнику до 9,0 %. Для проведення заходів з охорони ґрунтів господарство може використовувати щорічно післязбиральні залишки подрібненої соломи озимих культур – 2597,7 т; соломи ярих культур – 1155,6 т; кукурудзяних стебел – 310,8 т та гички цукрових буряків – 3085 т. На проведення ґрунтозахисних заходів необхідно щорічно виділяти 366,2 тис. грн.

Основні напрями підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва визначено на основі вдосконалення структури посівних площ з урахуванням проведення протиерозійних заходів, що

Таблиця 3

Порівняльні показники оптимізації структури посівних площ для вирощування сільськогосподарських культур у СВК ім. В.Н. Каразіна

Показник	Фактичні дані			За варіантом проекту	
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	чистий дохід	прибуток
<i>Частка сільськогосподарських культур у структурі посівних площ, %</i>					
Зернові і зернобобові культури	53,1	50,2	54,1	56,3	58,3
з них: озима пшениця	31,8	23,8	25,4	29,5	31,4
кукурудза на зерно	—	3,9	7,0	5,7	5,3
ячмінь	14,8	19,0	13,5	17,1	17,6
Технічні культури, всього	37,3	41,0	39,1	23,5	23,5
з них: соняшник на зерно	32,4	35,5	24,7	9,0	9,0
соя	4,9	3,1	11,8	9,5	9,5
цукрові буряки (фабричні)	—	2,4	2,6	5,0	5,0
Кормові культури, всього	3,3	3,5	2,6	10,7	9,1
Пари (чисті)	6,3	5,3	3,0	9,5	9,1
Природні сінокоси на сіно, га	—	—	—	240	262
Природні сінокоси на сінаж, га	—	—	—	86	64
Природні сінокоси на з/к, га	326	326	326	—	—
<i>Виробництво основних видів продукції, ц</i>					
Зерно	30623	19762	40929	46789	45444
Насіння соняшнику	13836	10775	12374	4063	4063
Молоко	3870	3638	2679	8235	6750
Приріст ВРХ	191	269	299	470	385
<i>Урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин, ц/га; кг на одну голову</i>					
Зернові і зернобобові, всього	25,6	17,4	33,5	36,7	36,7
озима пшениця	29,5	20,6	36,2	40,0	40,0
кукурудза	—	35,0	60,4	43,0	43,0
Соняшник на зерно	22,4	15,0	25,0	20,0	20,0
Надій молока на 1 корову	2977	2798	2291	4500	4500
<i>Основні еколого-економічні показники, тис. грн</i>					
Виробництво продукції в цінах 2010 р.	6920,08	6949,9	8212,0	12032,4	11587,9
Чистий дохід (виручка) від реалізації	5840,3	6639,7	9187,0	14335,2	14132,6
Повна собівартість реалізованої продукції	4496,5	4566,8	5563,5	9151,6	8537,9
Вартість витрат на ґрунтозахисні заходи	—	—	—	398,4	366,2

включають організацію диференційованого проведення протиерозійних заходів за еколого-технологічними групами ґрунтів та за придатністю ґрунтів для вирощування певних сільськогосподарських культур. Обґрунтовано необхідність збереження орієнтації на беззбитковий обсяг реалізації продукції і використання ґрунтозахисних технологій, внесення подрібнених післязбиральних залишків для збереження гумусу і підвищення родючості ґрунтів, оптимізацію структури посівних площ з урахуванням протиерозійних заходів та використання сидеральних і зайнятих парів. Відповідно до зазначеного, розроблена економіко-математична модель оптимізації структури посівних площ з урахуванням ґрунтозахисних заходів, яка, на відміну від традиційних підходів, враховує можливість диференціації структури посівних площ за еколого-технологічними групами ґрунтів і дає змогу підвищити ефективність ґрунтозахисних заходів.

Розрахунками прогнозного рівня врожайності сільськогосподарських культур по польовій сівоzmіні № 1 з урахуванням наявної організації території землекористування СВК ім. В.Н. Каразіна та агроландшафтної організації території встановлено, що при сталому співвідношенні культур у сівоzmіні урожайність у перспективі має тенденцію до зростання. Це зумовлено зменшенням площ деградованих орних земель, їх трансформацією під пасовища та сіножаті. Затрати на виробництво основної продукції рослинництва за умов агроландшафтної організації території зменшуються на 63,0 тис. грн, при цьому склад сільськогосподарських культур у польовій сівоzmіні залишається сталим.

Рівень виробництва продукції в умовах агроландшафтної організації території проти наявної організації території землекористування може бути досягнутий на менших посівних площах і з меншими витратами. Втрати гумусу під час вирощування сільськогосподарських культур на основі агроландшафтної організації території зменшуються на 0,26 т на один га за рік ротації сівоzmіни.

Середньозважений коефіцієнт відносної екологічної стійкості рельєфу ($K_{с.сеп.}$), який доцільно використовувати під час оцінки просторових умов землекористування, запропоновано визначати за формулою

$$K_{с.сеп.} = \frac{Kc_1 P_1 + Kc_{II} P_{II} + \dots + Kc_{IX} P_{IX}}{P}, \quad (3)$$

де: $Kc_1, Kc_{II}, \dots, Kc_{IX}$ — коефіцієнт екологічної стійкості рельєфу за певним класом ерозійної небезпеки;

$P_1, P_{II}, \dots, P_{IX}$ — площа орних земель за крутизною схилів.

Показник $K_{с.сеп.}$ по досліджуваному підприємству становить 0,76, що свідчить про допустиму стабільність стійкості орних земель. Стабільно стійкою буде територія тоді, коли значення показника $K_{с.сеп.}$ буде наближеним до 1.

Коефіцієнт екологічної стійкості в умовах наявної організації території становить 0,2, в умовах агроландшафтної організації території — 0,24. Встановлені значення коефіцієнтів свідчать про низьку екологічну стійкість агроландшафту на площі польової сівоzmіни. Попри те, що в умовах агроландшафтної організації території значення коефіцієнта зросло на 0,04, за абсолютною величиною він ще залишається низьким. Прийнято вважати, що середню стабільність агроландшафту характеризує значення коефіцієнта більше 0,5. Підвищення стійкості агроландшафту базується на подальшому вдосконаленні структури угідь і посівної площі. З освоєнням агроландшафтної організації території коефіцієнт різноманітності агроландшафту зростає і становить 1,53. Значення наведених коефіцієнтів свідчить про підвищення стійкості агроландшафту, стабільнішу і кращу екологічну ситуацію в умовах агроландшафтної організації території землекористування.

Висновки. У результаті реформування земельних відносин та рівноправного розвитку різних форм господарювання сформувалася тенденція підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь. Проте, як свідчать результати господарської діяльності в аграрній сфері, завдання земельної реформи — радикально змінити ставлення до землі як до національного багатства, забезпечити раціональне та екологічнобезпечне використання сільськогосподарських угідь — залишається не вирішеним. Урахування принципу економічної суті й екологічної доцільності в умовах сучасного аграрного землекористування сприяє поєднанню високоєфективного виробництва з раціональним використанням земельних ресурсів, становленню екологічно збалансованого виробництва.

У сучасних умовах відтворення родючості ґрунтів набуло особливого значення. За умов внесення науково обґрунтованих доз добрив та дотримання агротехнічних заходів вирощування сільськогосподарських культур потенційна родючість ґрунту актуалізується й дає змогу істотно підвищити урожайність останніх.

Досвід використання земельних ресурсів у європейських країнах свідчить, що в процесі розвитку

земельних відносин чільне місце відводиться приватній власності на землю. Приватна власність імплементує довгострокову систему раціонального використання та охорони земель з уведенням науково обґрунтованих сівозмін, захистом ґрунтів від деградації, а відтак і отримання вищих урожаїв сільськогосподарських культур.

Однією з причин нестабільного розвитку сільськогосподарських підприємств є недооцінка значення в економічному обороті одного з найголовніших чинників сільськогосподарського виробництва — землі та її грошової оцінки. Проведений кореляційний аналіз впливу фактичної й очікуваної урожайності зернових та зернобобових культур на грошову оцінку одного га ріллі по адміністративних районах Харківської області дає можливість виявити, що у разі збільшення урожайності зернових та зернобобових культур на один ц/га грошова оцінка одного га ріллі збільшується на 256,28 грн.

За допомогою проведеного багатофакторного кореляційного аналізу урожайності зернових та зернобобових культур визначено основні чинники впливу на урожайність зернових та зернобобових культур в адміністративних районах Харківської області, що включають кількість внесених органічних добрив на один га посівної площі, частку ріллі, що піддана водній ерозії; кількість внесених мінеральних добрив у перерахунку на 100 % поживних речовин на один га посівної площі, частку ріллі з вмістом гумусу 4,1–6,0 % та частку ріллі з крутизною схилів 2–3°.

Запропонована модель екологізації землекористування та охорони земельних ресурсів базується на принципах системності та міжгалузевої паритетності використання земельних ресурсів й ураховує пріоритетність забезпечення населення країни екологічно чистими продуктами харчування за рахунок дотримання вимог екологобезпечного використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення; враховує економічні, технологічні, організаційні та правові заходи раціонального землекористування, спрямовані на збереження та відтворення природних властивостей, насамперед, орних земель. Формування стратегії сталого розвитку сільськогосподарського землекористування передбачає розв'язання соціальних, економіко-господарських та природно-екологічних проблем.

Встановлено, що подолання проблем сучасного землекористування тісно пов'язане з формуванням оптимальної структури посівних площ для кожного підприємства на засадах ресурсозбереження, харак-

теристик ґрунтів, науково обґрунтованих сівозмін, придатності земель до їх екологобезпечного використання.

Застосування економіко-математичного моделювання для формування оптимальної структури посівних площ з урахуванням витрат на проведення ґрунтозахисних заходів дає змогу послідовно приймати управлінські рішення щодо прогнозування та здійснення протиерозійних заходів. Так, у результаті вирішення задачі оптимального поєднання галузей у господарстві СВК ім. В.Н. Каразіна Богодухівського району Харківської області виявлено резерви для збільшення доходу (виручки) від реалізації продукції до 14132,6 тис. грн, або майже на 56,0 % в порівнянні з 2011 р., доцільність зменшення частки технічних культур у структурі посівів до 23,5 %, в т. ч. соняшнику від 24,7 до 9,0 %.

Співвідношення галузей рослинництва і тваринництва та спеціалізації підприємств має базуватись на застосуванні агроландшафтного підходу. При агроландшафтній організації території затрати на виробництво продукції рослинництва в СВК ім. В.Н. Каразіна зменшуються на 63,0 тис. грн.

Використані джерела

1. *Бабміндра Д.І.* Трансформація землекористування існуючих підприємств аграрного господарювання у ринкових умовах / Д. І. Бабміндра. // Землеустрій і кадастр. — 2011. — № 4. — С. 12–14.
2. *Будзьяк В.М.* Формування ринку земель сільськогосподарського призначення / В. М. Будзьяк // Економіка АПК. — 2008. — № 8. — С. 118–122.
3. *Будзалов И.* Механизм рентных отношений и проблемы его реализации в сельском хозяйстве / И. Будзалов // АПК: экономика, управление. — 1997. — № 11. — С. 41–48.
4. *Даниленко А.С.* Актуальні проблеми та перспективи розвитку земельних відносин / А. С. Даниленко, І. П. Манько // Економіка та держава. — 2006. — № 1. — С. 12–15.
5. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологобезпечного використання / [Добряк Д. С., Канаш О. П., Бабміндра Д. І., Розумний І. А.]. — К.: Урожай, 2007. — 464 с.
6. Екологія: навч.-метод. посіб. / [Дорогунцов С. І., Коценко К. Ф., Аблова О. К. та ін.]. — К.: КНЕУ, 1999. — 371 с.
7. *Новаковський Л.Я.* Соціально-економічні проблеми сучасного землекористування / Л. Я. Новаковський, М. А. Олещенко. — К.: Урожай, 2007. — 276 с.
8. *Сохнич А.Я.* Екологізація землекористування / А. Я. Сохнич, Л. М. Тібілова // Землевпорядний вісник. — 2005. — № 2. — С. 19–23.
9. Землевпорядне проектування: еколого-ландшафтне землевпорядкування сільськогосподарських підприємств / [Третяк А. М., Другак В. М., Третяк Р. А., Гунько Л. А.]. — К.: Аграрна наука, 2007. — 120 с.
10. *Хвесик М.А.* Сільськогосподарський комплекс України: соціально-економічні пріоритети розвитку / А. М. Хвесик, А. С. Лисецький. — К.: РВПС України НАН України, 2009. — 216 с.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ СТРАХОВОЇ ПОСЛУГИ ТА ФОРМУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО РІШЕННЯ ЩОДО ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

Запропоновано використання методики ідентифікації оптимального рішення на основі структурних характеристик конкурентоспроможності та рейтингового аналізу страхової послуги. Висвітлено результати апробації цієї методики.

В умовах постійних змін ринкової кон'юнктури необхідно приймати раціональні управлінські рішення, що генерують відповідні зміни внутрішнього середовища страхової організації, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності страхової послуги і страхової компанії, що є виробником такої послуги.

Проблемі формування управлінських рішень для підвищення конкурентоспроможності продукції присвятили свої наукові праці С.М. Іляшенко, М.І. Данько, Т. Сааті, К. Кернс, Л.С. Кобиляцький та ін.

Метою статті є формування управлінського рішення, спрямованого на підвищення конкурентоспроможності страхової послуги завдяки запропонованій методиці ідентифікації управлінського рішення на основі структурних характеристик конкурентоспроможності страхової послуги та результатів рейтингового аналізу на прикладі провідних страхових компаній.

Управління страховими компаніями на основі рейтингу базується на можливості прийняття управлінських рішень та їх оцінювання щодо підвищення конкурентоспроможності страхової послуги. Управлінське рішення являє собою свідомий вибір найкращої (оптимальної, переважаючої) альтернативи (чи декількох кращих з безлічі всіх початкових альтернатив) або впорядкування вибраних кращих (чи всіх) альтернатив, що здійснює (або затверджує після вироблення фахівцями проекту-рішення) особа, яка ухвалює рішення (ОПР) в результаті аналізу цих альтернатив, ви-

ходячи з поставлених цілей та урахування обмеженості ресурсів у процесі здійснення нею функцій управління для вирішення конкретних завдань організації. Це вибір курсу дій, що забезпечують отримання необхідних результатів [1, с. 1].

Для прийняття управлінських рішень пропонується використовувати розроблену нами методику ідентифікації оптимального рішення на основі структурних характеристик конкурентоспроможності страхової послуги та рейтингового аналізу. Ця методика базується на дослідженнях відомих американських економістів та математиків Т. Сааті та К. Кернса [3, с. 2; 4, с. 23].

Першим етапом застосування запропонованої методики є структуризація проблеми вибору з ієрархії (рейтингу) серед таких критеріїв конкурентоспроможності страхової послуги, як економічні (A_1), маркетингові (A_2), зовнішнє формування (A_3), якість (A_4), асортимент (A_5). У найзручнішому вигляді рекомендовано будувати ієрархію з вершини (цілі) через запропоновані проміжні рівні-критерії до самого нижнього рівня, який у загальному випадку є набором альтернативних стратегій з можливістю наступного уточнення за рахунок додавання необхідних ознак.

Після ієрархічного відтворення проблеми вибору стратегій підвищення конкурентоспроможності страхової послуги встановлено пріоритети критеріїв і оцінена кожна з альтернатив за вказаними критеріями. Елементи завдання порівняні попарно по відношенню до їх впливу на загальну для них характеристику конкурентоспроможності. Система парних відомостей приводить до результату, який представлений у вигляді зворотної симетричної матриці. Елементом матриці a_{ij} є інтенсивність прояву елемента ієрархії i відносно елемента ієрархії j , що оцінюється за шкалою інтенсивності від 1 до 9 (табл. 1).

Якщо при порівнянні одного чинника i з іншим j отримано $a_{ij} = b$, то при порівнянні другого чинника з першим отримуємо $a_{ji} = 1/b$.

Практичне застосуванні даної методики показало, що проведення попарних порівнянь базується на визначеннях більшої важливості (дієвості), вищої вірогідності та переважання елемента серед порівнюваних.

Нехай $A_1, A_2, A_3, A_4, A_5, A_1$ – критерії конкурентоспроможності страхової послуги; $W_2 \dots W_n$ – їх співвідношення представлене в табл. 2–3 по ПрАТ «УТСК», ПрАТ «Аліко Україна».

Аналогічно проводимо попарні порівняння критеріїв конкурентоспроможності страхової послуги на ПрАТ «Аліко Україна» (табл. 3).

Таблиця 1

Шкала інтенсивності*

Інтенсивність відносної важливості	Визначення
1	рівна важливість
3	помірна перевага одного над іншим
5	істотна перевага одного над іншим
7	значна перевага одного над іншим
9	дуже сильна перевага одного над іншим
2,4,6,8	відповідні проміжні значення

*Розробка автора з використанням [4, с. 32].

Таблиця 2

Попарні порівняння критеріїв конкурентоспроможності страхової компанії ПрАТ «УТСК»*

Критерії	Економічні	Маркетингові	Зовнішнє формування	Якість	Асортимент	Оцінка компонент вектора для кожного критерію	Нормоване значення контент вектора
Економічні	1	3	1/5	1/6	1/8	0,416276604	0,053067297
Маркетингові	1/3	1	1/6	1/5	1/9	0,262001029	0,033400115
Зовнішнє формування	1/3	6	1	1/3	1/5	0,668325062	0,085198649
Якість	4	5	3	1	1/9	1,461442552	0,186305944
Асортимент	8	9	5	9	1	5,036269965	0,642027995
Сума	13,667	24	9,38	10,7	1,55	7,844315211	

*Розрахунок автора.

Примітка: випадкова узгодженість (ВУ) 6,96 %.

Таблиця 3

Попарні порівняння критеріїв конкурентоспроможності страхової ПрАТ «Аліко Україна»*

Критерії	Економічні	Маркетингові	Зовнішнє формування	Якість	Асортимент	Оцінка компонент вектора для кожного критерію	Нормоване значення контент вектора
Економічні	1	3	1/5	1/6	1/7	0,427543583	0,064162835
Маркетингові	9	1	1/6	1/5	1/7	0,532604269	0,079929628
Зовнішнє формування	1/3	1/6	1	1/3	1/5	0,326382787	0,04898131
Якість	1/9	5	3	1	1/9	0,713709123	0,107108614
Асортимент	7	7	5	9	1	4,663175051	0,699817613
Сума	17,444	16,17	9,367	10,7	1,6	6,663414813	

*Розрахунок автора.

Оцінка компонент вектора пріоритетів проводиться за формулою середньої геометричної із наступною нормалізацією

$$\bar{X}_j = \sqrt[5]{\prod_{i=1}^5 X_i}, \quad (1)$$

де: $\bar{X}_j$ – оцінка компонент вектора для кожного критерію; X_i – компоненти вектора пріоритетів.

$$X_{j\text{нор}} = \bar{X}_j / \sum_{j=1}^5 \bar{X}_j, \quad (2)$$

де $X_{j\text{нор}}$ – нормоване значення компонент вектора.

Пріоритети синтезуються, починаючи з другого рівня вниз. Локальні пріоритети перемножуються на пріоритет відповідного критерію на вищому рівні і підсумовуються по кожному елементу відповідно до критеріїв, на які впливає елемент.

Корисним результатом застосування цієї методики є можливість визначення індексу узгодженості (ІУ), який надає інформацію про ступінь порушення узгодженості. Разом з матрицею парних порівнянь маємо міру оцінки ступеня відхилення від узгодженості. Якщо такі відхилення перевищують встановлені межі, то тому, хто проводить

аналіз, слід перевірити ще раз їх в матриці. ІУ, що розраховується за формулою [4, с. 39]

$$IY = (\lambda_{\text{max}} - n) / (n - 1), \quad (3)$$

де: n – розмір матриці; λ – випадкова узгодженість; $\lambda_{\text{max}} = 1.12, n = 5$.

Порівнюємо встановлену величину з тією, яку можна отримати при випадковому виборі кількості думок зі шкали, створеної симетричної матриці. Середні узгодженості для випадкових матриць різного порядку наведено в табл. 4 [4, с. 39].

Якщо розділити ІУ на число, відповідне випадковій узгодженості матриці того ж порядку, отримаємо відношення узгодженості (ВУ). Величина ВУ має бути 10 % або менша, щоб воно було прийнятним. В деяких випадках допускається ВУ до 20 %, але не більше, інакше слід перевірити судження.

Результат отримуємо таким чином:

1) у верхній рядок переносимо із табл. 2–3 значення вектора пріоритету для кожного критерію;

2) для кожної з альтернатив заповнюємо стовпці критеріїв значеннями локальних векторів пріоритету (напрями стратегій – диверсифікація виробництва і збуту; використання швидкої реакції

Таблиця 4

Середня узгодженість для випадкових матриць

Розмір матриці	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Випадкова узгодженість	0	0	0.58	0.9	1.12	1.24	1.32	1.41	1.45	1.49

Таблиця 5

Ідентифікація оптимального рішення на основі структурних характеристик конкурентоспроможності страхової послуги на ПрАТ «УТСК»*

Альтернатива	Критерії					Глобальні пріоритети
	Економічні	Маркетингові	Зовнішнє формування	Якість	Асортимент	
	Числове значення вектору пріоритету					
	0,053067	0,033400	0,085199	0,186306	0,642028	
Диверсифікація виробництва і збуту	0,107618	0,023768	0,685529	0,246472	0,039565	0,136232
Використання швидкої реакції на інновації (як частини гнучкої корпоративної культури) для розвитку страхових продуктів	0,107618	0,062074	0,073857	0,088452	0,406739	0,291693
Розвитку технологій для збереження конкурентної переваги	0,145387	0,254846	0,025390	0,232692	0,073330	0,108822
Розширення меж ринку	0,121043	0,102034	0,082604	0,031179	0,073627	0,069949
Орієнтації на клієнта: стратегія якості та розширення асортименту для вдосконалення страхової послуги	0,518335	0,557278	0,132619	0,401205	0,406739	0,393303

*Розрахунок автора

Ідентифікація оптимального рішення на основі структурних характеристик конкурентоспроможності страхової послуги на ПрАТ «Аліко Україна»*

Альтернатива	Критерії					Глобальні пріоритети
	Економічні	Маркетингові	Зовнішнє формування	Якість	Асортимент	
	Числове значення вектору пріоритету					
	0,064163	0,079930	0,048981	0,107109	0,699818	
Диверсифікація виробництва і збуту	0,076923	0,038950	0,121237	0,244138	0,158835	0,151292
Використання швидкої реакції на інновації (як частини гнучкої корпоративної культури) для розвитку страхових продуктів	0,076923	0,053741	0,121237	0,087614	0,363760	0,279119
Розвитку технологій для збереження конкурентної переваги	0,076923	0,196163	0,045198	0,230487	0,075334	0,100236
Розширення меж ринку	0,076923	0,095798	0,071812	0,030884	0,038311	0,046229
Орієнтації на клієнта: стратегія якості та розширення асортименту для вдосконалення страхової послуги	0,692308	0,615348	0,640516	0,406878	0,363760	0,423124

*Розрахунок автора

на інновації як частини гнучкої корпоративної культури для розвитку страхових продуктів; розвиток технологій для збереження конкурентної переваги; розширення меж ринку; орієнтації на клієнта — стратегія якості та розширення асортименту для вдосконалення страхової послуги);

3) підраховуємо значення глобального пріоритету для кожної з альтернатив як суму добуток значення вектора пріоритету для критерію і значення вектора локального пріоритету цієї альтернативи відносно даного критерію по ПрАТ «УТСК», ПрАТ «Аліко Україна» (табл. 5–6).

Отже, на ПрАТ «УТСК», варто зупинити свій вибір на стратегії — «орієнтації на клієнта: стратегія якості та розширення асортименту для вдосконалення страхової послуги», оскільки вона має максимальне значення глобального пріоритету, що становить 0,393303.

Відповідно визначимо й отримаємо результат оптимального рішення на ПрАТ «Аліко Україна» табл. 6.

На ПрАТ «Аліко Україна» значення глобального пріоритету дорівнює 0,423124, що також відповідає стратегії — «орієнтації на клієнта: стратегія якості та розширення асортименту для вдосконалення страхової послуги».

Висновки. Для вироблення і прийняття раціонального управлінського рішення нами запропоновано використовувати методику ідентифікації оптимального рішення з урахуванням структурних характеристик конкурентоспроможності страхової послуги і рейтинг

гового аналізу, яка базується на методі аналізу ієрархій. Такий підхід дає змогу обґрунтувати управлінське рішення для підвищення конкурентоспроможності страхової послуги будь-якого виду страхового продукту.

Використані джерела

1. «Ассистент-Словарь Проф» — система электронных словарей [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://uas.yuipa.ru/>.
2. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи: [навч. посіб.] / Ілляшенко С. М. — Суми: Університетська книга, 2003. — 278 с.
3. Саати Т. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Саати Т. — М.: Радио и связь, 1993. — 274 с.
4. Саати Т. Аналитическое планирование. Организация систем. / Т. Саати, К. Кернс; [пер. с англ.]. — М.: Радио и связь, 1991. — 224 с.
5. Данько М.І. Вдосконалення організаційно-управлінської роботи на підприємствах залізничного транспорту в сучасних умовах (загальнопрофесійна підготовка): [навч. посіб. для студ. та слухачів курсів підвищ. кваліфікації ВНЗ залізничного транспорту] / Данько М. І. — Х.: УкрДАЗТ, 2007. — 178 с.
6. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / [Федулова Л. І., Александрова В. П., Бажал Ю. М. та ін.]; під ред. Л. І. Федулової. — К.: Основа, 2005. — 550 с.
7. Кривошочков В.І. Управління якістю: [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Кривошочков В. І. — [2-ге вид., переробл. і доп.]. — Д.: Наука і освіта, 2008. — 309 с.
8. Ткачук В.І. Формування конкурентоспроможності продукції льонярства / Ткачук В. І. — К.: Фенікс, 2008. — 188 с.
9. Кобиляцький Л.С. Управління конкурентоспроможністю: навч. посіб. / Кобиляцький Л. С. — К.: Зовнішня торгівля, 2003. — 304 с.
10. Березівський П.С. Конкурентоспроможність молокоперобних підприємств: теорія, методика, практика: моногр. / П. С. Березівський, А. М. Железняк. — Л.: Львівський держ. аграрний ун-т., 2008. — 198 с.

ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ, РЕСТРУКТУРИЗАЦІЇ, ТРАНСФОРМАЦІЇ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА КОМПЛІМЕНТАРНІСТЬ

Визначено сутність понять «реформа», «реструктуризація», «трансформація», «інституційна пастка» та їх роль у розвитку соціально-економічних систем. Проаналізовано інституційний вплив на реформування економіки. Встановлено причини виникнення «інституційних пасток» в перехідних економіках, можливості їх уникнення та виходу з них. Обґрунтовано взаємозв'язок між еволюційними і революційними перетвореннями в соціально-економічних системах.

Розвиток суспільно-економічних систем протікає під впливом таких агрегованих факторів, як реформи, реструктуризації й трансформації. Часто ці терміни розглядаються під одним кутом зору і вживаються як синоніми, що породжує помилкове уявлення про процеси здійснюваних і запланованих змін. Хоча зазначені терміни доповнюють один одного, вони мають характерні динамічні особливості, які й зумовили *мету* і заклали підвалини ідеї *статті*.

Реформа (лат. *reforto*) являє собою перетворення існуючої економічної системи, кожного з її найважливіших елементів (продуктивних сил, технологічних, організаційно-економічних відносин, відносин економічної власності та господарського механізму), в об'єктах управління та формі держави, що здійснюється законодавчим шляхом. Реформування включає програму дій для розв'язання системних проблем та унеможливлення їхнього виникнення у майбутньому, запровадження ефективної системи управління соціально-економічними процесами в країні на основі інтегрального поєднання економічної ефективності, ресурсної збалансованості та екологічної безпеки. Кінцева мета будь-якої реформи — зміцнення та оновлення державних засад, що не завжди забезпечує підвищення рівня життя, скорочення державних витрат і збільшення доходів. Результатом реформування мають стати якісні зміни існуючого соціально-політичного устрою [1;2, с. 210].

Реформування держави неминує передбачає зміну економічних і соціальних інститутів, як одного

з найважливіших чинників економічного зростання, та перебудову методологічної матриці державного управління.

Найважливішим методологічним принципом реформування державного управління є критично-конструктивний аналіз його досягнень і прорахунків та створення досконалішої теоретико-методологічної основи для побудови управління таким чином, щоб воно забезпечувало санацію, оздоровлення і формування деякого ідеалу успішної держави [3]. Складниками такої теоретико-методологічної основи мають стати: об'єктивність та історизм; ціннісний, системно-структурний і фундаментальний підходи; органічна єдність теорії й практики; поєднання критичного, раціонального, конструктивного, історичного та інших підходів

Теорія реформ — відносно новий напрям науки, що формується на засадах основних розділів економічної теорії, включаючи розробки з теорії приватизації, зародження фінансових ринків, дослідження рентоорієнтованої поведінки і корупції. В аналіз залучають й такі неекономічні фактори, як «кредит довіри уряду» і «репутація фірми» [4]. У відповідних емпіричних працях розробляють і використовують індекси лібералізації, корупції, політичної свободи, що характеризують інституціональну структуру економічної системи [5;6].

Оскільки цілеспрямовані заходи щодо різного масштабу реформування проводять за певним планом дій і вони генерують потік інституціональних інновацій, то теорію реформ вважають важливим напрямом інституціональної економіки. Цей напрям науки покликаний створити певний регламент для управління проведенням змін у суспільстві. Показовим прикладом створення такого регламенту стали приписи «Вашингтонського консенсусу», що включають набір з десяти рекомендацій для переходу країн планово-розподільчої економіки до ринкової. Метою його стало схвалення

загальних для більшості розвинених країн принципів економічної політики, які відображали загальну позицію адміністрації США, головних міжнародних фінансових організацій Міжнародного валютного фонду (МВФ) та провідних американських аналітичних центрів [7]. В результаті діяльності Світового банку і МВФ виникла і майже масово поширилась професія експерта по реформах, що є вагомим аргументом на користь необхідності подальшого розвитку загальної теорії реформ.

Таким чином можна стверджувати, що між макроекономічною політикою, формування якої здійснюється на рівні державного управління, та економічними інститутами існує взаємозв'язок. Макроекономічні впливи, спрямовані на посилення ролі ринкових сил і зниження ролі державного сектора економіки, спричинили суттєві зміни інституціональної структури. Водночас основоположні принципи західної економіки виявилися нежиттєздатними і навіть небезпечними. У квітні 2011 р. глава МВФ Домінік Стросс-Кан виступив із заявою, що «Вашингтонський консенсус» з його спрощеною економічною уявою і рецептами не виправдав сподівань і під час світової кризи зазнав руйнації. «У конструюванні нової макроекономічної системи для нового світу маятник відхилиться — принаймні хоча б незначно — від ринку до держави і від порівняно простих речей до речей складніших», — запевнив Стросс-Кан [8].

Проте формування нових інститутів надзвичайно складна справа, а численні спроби запозичення економіками, що розвиваються, західних інститутів, як правило, закінчуються невдачею. Водночас, в процесі реформ, спрямованих на підвищення ефективності економічної системи з'являються стійкі неефективні інститути (норми поведінки, «правила гри» за Т. Вебленом) або *інституціональні пастки*, що сформувалися на основі бартеру, неплатежів, ухилення від податків, корупції [9]. У англійській літературі «інституційна пастка» використовується найчастішим не як «*Institutional trap*», а як ефект блокування (*lock-in effect*). За Норттом, це означає, що одного разу ухвалені рішення важко відмінити [10].

Однією з новацій в теорії реформ є ідея про необхідність цілеспрямованої побудови інституціональних траєкторій, що являють собою опис сукупності інститутів у часі, введення поняття «проміжних інститутів». Стратегія проміжних інститутів включає керуване «вирощування» інститутів, їх *конструювання і трансплантацію*, а також інституційний *експеримент*. Всі чотири елементи можна комбінувати для побудови ланцюжка інститутів, що ведуть до наміченої мети. Проміжні інститути «поєднують»

діючі інститути з найраціональнішими [11, с. 424]. Окремим випадком проміжних інститутів є *допоміжні інститути*, що спеціально створюються для проведення реформ.

Доведено, що водночас з трансакційними витратами, важливу роль для інституціональної динаміки відіграють витрати на проведення інституціональних змін і перехідна рента (дохід), що виникає в приватному секторі у результаті руху до рівноваги після лібералізації реформ.

Успіх реформ значною мірою залежить також від початкового стану економічної системи, тобто від її підготовленості до реформ. Такий висновок зроблено на основі агрегованих індексів. Аналіз інституціональних пасток пояснює цей механізм. Так, у будь-який момент часу можливе існування багатьох альтернативних норм поведінки, яких дотримуються, можуть дотримуватись або повинні дотримуватись значні групи членів суспільства. Різноманітні чинники, що впливають на процес формування інституціональних норм і правил, умовно поділяють на *фундаментальні* — ресурсно-технологічні можливості і макроекономічні характеристики системи; *організаційні* — чинні закони, постанови та інструкції, способи ведення справ і управління трансакціями; *соціетальні*, прикладами яких можуть слугувати очікування, звички, стереотипи мислення і соціальної взаємодії, що склалися у суспільстві й характеризують взаємодії у процесі створення таких «правил гри», норм або обмежень організації взаємин між людьми.

Перехід від однієї норми до іншої пов'язаний з витратами інституціональних змін. При проведенні широкомасштабних змін такі витрати властиві як державному бюджету, так і окремим фірмам. До основних витрат інституціональних змін відносять витрати, пов'язані зі складанням проекту змін, «лобюванням» проекту, створенням і підтриманням проміжних інститутів для реалізації проекту, з реалізацією проекту, адаптацією системи до нового інституту. Будь-які зміни, особливо широкомасштабні, призводять до дезорганізації системи і збільшують витрати адаптації [12]. Між існуючими і впроваджуваними нормами можливе виникнення інституціонального конфлікту, зумовленого появою нежиттєздатних інститутів або появу стійких, але неефективних інститутів, які являють собою одну із форм інституціональних пасток.

Щоб норма поведінки була стійкою, індивідам має бути «невигідно» або «недоцільно» від неї відступати. Така стійкість повинна забезпечуватись механізмом стабілізації — механізмом з негативним

зворотним зв'язком, що спирається безпосередньо на структуру індивідуальних переваг, передбачених законом або звичаєм застосування санкції за відступ від норм, або на ефект координації. Чим послідовніше дотримання норми поведінки у суспільстві, тим більший збиток понесе кожний окремий індивід при відхиленні від цієї норми. Координація дій агентів зменшує трансакційні витрати тих, хто дотримується прийнятої ними норми поведінки, а тому відхилення від неї стає не вигідним.

Важливе значення має також явище *ефекту поєднання* норм поведінки, які лише виникли, з вбудованими в систему іншими нормами. Відмова від дотримання норми тягне за собою ланцюг інших змін і, відповідно, високі (сукупні) витрати інституціональних змін, з підвищенням яких механізм ефекту поєднання сприяє закріпленню норм поведінки.

Ефекти координації й поєднання зменшують трансакційні витрати діючої норми і збільшують витрати її інституціональної зміни. Очевидно, необхідна масштабна заміна фундаментальних чи організаційних чинників, наприклад, радикальне збільшення покарання за відхилення від суспільно ефективної норми. Така стратегія не лише пов'язана з великими витратами. Вона може породжувати несприятливі кумулятивні ефекти.

Механізм *культурної інерції* базується на небажанні індивідів змінювати стереотипи поведінки, які довели свою життєздатність у минулому, що також сприяє закріпленню цих норм. Історія свідчить про безліч невдалих спроб перенесення інститутів від одного культурного середовища до іншого. Не випадково економічні механізми країн, що були відсталими, а нині демонструють стрімке зростання — Японія, Південна Корея, Китай, — принципово відрізняються від своїх американських і європейських прототипів. На протигагу зазначеному, в процесі проведення реформ в Україні, питання про сумісність іноземних інститутів, які пробували емітувати, з українською культурною традицією на державному рівні практично не ставилось. Безумовно, що культурна інерція не могла не вплинути на долю насильно впроваджуваних інституціональних інновацій.

Таким чином, в процесі закріплення норм поведінки зменшення трансакційних витрат супроводжується зростанням витрат інституціональних змін. Ці види витрат змінюються в протилежних напрямках. При зміні норми поведінки відповідні витрати інституціональних змін нерівномірно розподіляються між агентами. Така обставина, а також культурна інерція і невизначеність обсягу витрат інституціональних змін призводять до виникнення груп тиску, які перешкоджають змінам діючих норм.

Головну небезпеку при проведенні реформ становлять інституціональні пастки. Якщо в системі превалювала ефективна норма, то після значного збурення, що не змінює, однак, структур врівноважених множин, вона може потрапити в інституційну пастку, і залишиться в ній навіть при знятті збурення. Це типове для процесів формування норм і часткове для інституціональних пасток явище називають *ефектом гістерозису*. Він являє собою одну із форм залежності руху системи від її минулої траєкторії («*path dependence*») [13;14].

Структура стійких норм суттєво залежить від витрат інституціональних змін, наявність яких зумовлює виникнення нових стійких станів — змішаних норм поведінки. У змішаній рівновазі переваги однієї форми над іншою нівелюються із-за витрат на проведення таких змін. При цьому типовою є втрата асимптотичної стійкості при збуреннях, що перевищують певний поріг допустимості. Деякі змішані рівноваги можуть бути ефективними, інші — неефективними, що створюють певний спектр інституціональних пасток.

Зростаючі під дією ефекту поєднання витрати інституціональних змін можуть підтримувати визначально неефективну норму поведінки навіть тоді, коли ефект координації перестає діяти. При попаданні в інституціональну пастку система вибирає неефективний шлях розвитку. Водночас перехід з часом на ефективну траєкторію може виявитися вже нерациональним.

Будь-яке обмеження вільного переміщення ресурсів або рівня цін еквівалентно певній привілеї й породжує додатковий (порівняно з конкурентною рівновагою) *рентний дохід*. При лібералізації економіки деякі агенти отримують можливість вилучати додатковий дохід — *перехідну ренту* — виключно завдяки позиції, яку вони займають. Лібералізація цін ставить в привілейоване положення постачальників дефіцитних товарів, лібералізація зовнішньої торгівлі дає можливість імпортерам і експортерам грати на різниці внутрішніх і світових цін, створення нових ринків валют і цінних паперів забезпечує безліч арбітражних можливостей для банків. Встановлення рівноваги після лібералізації потребує значного терміну. В перехідному режимі приватні фірми отримують рентні доходи, від яких відмовилася держава. Хоча ці доходи з часом зникають, в початковий період вони настільки великі, що зумовлюють фантастично швидке збагачення тих, хто виявився в «потрібний час в потрібному місці». Оскільки механізмів реінвестування доходів ще не було створено, то вони використовувалися незначною групою при-

ватних осіб, головним чином, на споживання, при збідненні основної маси населення.

Результатом лібералізації цін є не лише перерозподіл ренти, від якої відмовилась держава. В перехідному процесі частина ренти втрачається, здійснюється її дисипація. Ресурси витрачаються на забезпечення самого перехідного процесу, пошук рівноваги та належної координації дій економічних агентів [15]. В процесі пошуку частина потужностей не використовується із-за відсутності сировини або попиту на виготовлену продукцію, а частина вироблених товарів не знаходить збуту. Ці втрати являють собою компоненту інституціональних змін і значною мірою зумовлюють згортання виробництва.

Привласненням перехідної ренти, різке зростання диференціації доходів, криміналізація суспільства є характерними ознаками багатьох економік, що реформуються. В результаті створюється передумова для попадання системи в корупційну пастку [16]. Дезорганізація і дисипація ренти стає причиною скорочення виробництва, спричиняє формування інститутів неплатежів і уникнення оподаткування.

Досвід дає можливість передбачити, що з плином часу в економічній системі спонтанно формуються механізми сприяння виходу з інституційної пастки. Якщо ринкова інфраструктура недосконала, і, відповідно, витрати ринкових трансакцій значні, то неминучий процес укрупнення фірм. Такий процес спостерігається практично у всіх «перехідних» економіках, включаючи післявоєнну Японію, Південну Корею, Францію. Нині не стала винятком з цього правила й Україна.

Оскільки поведінка агента формує його *репутацію*, то, відповідно, вона здійснює кумулятивний вплив на його можливості в майбутньому. З часом він отримує переваги перед іншими агентами завдяки високій репутації. Водночас у поведінці агента важливе значення має імітаційна складова — використання стратегій, які з успіхом використовують інші агенти. Безумовно, фундаментальні й організаційні чинники можуть сприяти або перешкоджати спонтанному виходу системи з інституціональної пастки.

Внаслідок ефекту поєднання витрати виходу з інституціональної пастки можуть виявитися настільки великими, що сам вихід виявиться не вигідним. Навіть вибір неефективної траєкторії змусить систему продовжувати рух по ній до розгортання кризи. Неспроможність уряду знайти «пом'якшений», керований вихід з інституціональних пасток є, очевидно, однією з основних причин системних криз, що спостерігаються нині в економіках, що розвиваються, та перехідних економіках.

Великомасштабні реформи здійснюються урядом, тому роль держави в період реформ неминуче зростає. Ця теза набуває значення і в тому випадку, коли реформи спрямовані на децентралізацію управління, і, відповідно, — на зниження ролі держави. Ініціювання реформ дає змогу державі впливати на долі людей і маніпулювати цінностями значно більшою мірою, ніж у стаціонарному режимі. Уряд, що здійснює реформи послаблює не свої власні позиції, а лише позиції своїх послідовників.

Макроекономічна політика впливає на довгострокове економічне зростання тією мірою, в якій вона позначається на формуванні економічних інститутів [17–19]. Проте, проведення реформ, створення нових інститутів потребує ресурсів на відшкодування витрат по проведенню інституціональних змін. Розгляд проекту реформ водночас з іншими можливими напрямками капіталовкладень в межах єдиної задачі оптимізації споживання за певний період дає змогу отримати оптимальну стратегію, яка, як правило, передбачає поступовість будь-яких інституціональних змін. Водночас не можна бути цілком впевненим в тому, що першочерговий план реформ не потребує корегування. Не можна гарантувати, що намічені перетворення не приведуть до інституціональної пастки або не спричинять інституціональних конфліктів. При дуже швидких перетвореннях їхня об'єктивна проміжна оцінка і корекція виявляться неможливими.

Мистецтво реформ — це надзвичайно складна справа. Безумовно, що реформи мають бути добре підготовленими і проведеними в певній послідовності, а тому потребують чіткого визначення етапів процесу реформування з урахуванням реалій ситуації, аби не допустити необґрунтованої поспішності, а то й некомпетентності в цій справі. Підготовленість реформ (за виміром початкового індексу лібералізації), встановлення їх послідовності й темпу мали першочергове значення для успіху процесів реформування в перехідних економіках Східної Європи. Для «запуску» реформ необхідно перевищення порогових значень встановлених параметрів. Так, на ефективність приватизації можна розраховувати лише при досягненні певної критичної маси приватизованих підприємств зі своєю ринковою інфраструктурою. Найважливішим завданням для них стає уникнення інституційних пасток.

Реформа — виключно витратний захід, зазвичай дуже важкий проект з непередбачуваними наслідками. Щоб зважитися на нього, потрібно мати певні підстави, наприклад, знати, що ці реформи вже десь спрацювали, аргументувати ефективність запроваджуваних механізмів.

В період реформ в умовах нестабільності інституціональної структури і змін макросередовища стан підприємств може більшою мірою залежати від випадкових обставин, ніж від якості менеджменту. Тому особливого значення набуває державна промислова політика, спрямована на недопущення банкрутства суб'єктів господарювання і навіть цілих галузей, важливих для національної економіки, які потрапили в тимчасові труднощі. Важливими завданнями промислової політики стає ініціювання і підтримка економічного зростання, стимулювання конкуренції, регулювання експортних та імпорتنих потоків за рахунок митних тарифів і квот. Досвід азійських країн «економічного дива» переконливо свідчить, що втручання держави не повинно обмежуватися ситуаціями неспроможності ринку. Починати реформи слід не з приватизації, а навпаки зі створення (зміцнення ролі) державних підприємств, з формування нових перспективних галузей виробництва, поступової лібералізації зовнішньої торгівлі, зі збереження державного контролю над іноземними інвестиціями, з широкого використання пільгового кредитування й заходів протекціонізму.

Важливим інструментом урядової політики є *індикативне планування* [20;21]. Воно дає змогу інтегрувати різні фрагменти державного регулювання економіки і створювати несуперечливу систему прогнозів, впливів і стимулів, організувати проведення діалогу між різними соціально-економічними й політичними угрупованнями. За умов, коли існує інституціональна нерівновага, лише уряд спроможний приймати ефективні довгострокові рішення. Якщо ж уряд не здатний на проведення таких заходів, то реформи заздалегідь приречені на невдачу. Ні менеджери, ні колективні підприємства, ні приватні підприємці не в змозі забезпечити достатньо тривалий горизонт планування. Не відчуваючи впевненості у майбутньому економічні агенти ставлять перед собою короткострокові задачі, прагнуть до особистого збагачення, а «невидима рука» недосконалого ринку не в змозі перетворити егоїстичну поведінку на суспільно корисну. Індикативне планування покликане пом'якшити цей неминучий прок перехідного періоду.

Як зазначалося, характерною особливістю перехідного періоду в багатьох країнах є формування великих корпоративних об'єднань та фінансово-промислових груп. Вони не лише нівелюють недоліки перехідного періоду, а стають також носіями довгострокового планового горизонту і опорою стратегічному плануванню. Рациональний баланс між антимонопольними заходами, стримуванням діяльності корпорацій та їх підтримкою є неодмінною

умовою успіху довгострокової промислової політики, що дає можливість уникнути інституціональної пастки.

Таким чином, хоча концепція інституціональних пасток і є нейтральною відносно ідеологічної полеміки, вона демонструє помилковість радикальних позицій диригувального і ліберального тлумачення. Практика показує, що саме радикальні рішення найчастіше сприяють виникненню інституціональних пасток. Тому при кожному інституційному перетворенні мають бути прикладені зусилля по їх прогнозуванню і уникненню.

Одна із головних небезпек для реформи полягає в перетворенні перехідних норм в постійно діючі й неефективні в довгостроковій перспективі. Політика протекціонізму, необхідна на певному етапі, може породити неефективну неконкурентоспроможну структуру, підтримувану відповідними лобіюваннями. Щоб не допустити появу інституціональної пастки такого роду, необхідно планувати поступовий демонтаж не ефективного в довгостроковій перспективі інституту. Норма, що вводиться повинна бути тимчасовою і передбачати свою власну автоматичну відміну.

Важливим інституціональним принципом є підтримка різноманітних інституціональних форм. Завжди важко з'ясувати, яке значення має той чи інший інститут для підтримання інституціональної рівноваги, прогнозувати ефективність тієї чи іншої норми в довгостроковій перспективі. Інституційне різноманіття дає більше можливостей для виходу з інституціональної пастки.

Безумовно, що не кожний інститут, результативний в одному культурному середовищі, може ефективно функціонувати в іншому. Слід також враховувати культурну інерцію і ймовірність виникнення інституціонального конфлікту.

Впровадження будь-якої нової конструкції — в т. ч. й інституціональної — потребує часу на її налагодження і адаптацію. Для впровадження інституціональних інновацій, що зачіпають інтереси мільйонів людей, слід мати проект перехідного режиму, включаючи можливість створення проміжних інститутів. Концепція проміжних інститутів спрямована не на боротьбу з інституціональними пастками, що вже з'явилися, а на боротьбу з управлінськими помилками, здатними їх породити. Вона являє собою набір *превентивних* заходів по недопущенню інституційних пасток.

Одна із важливих задач початкового етапу реформ — вилучення перехідної ренти на користь держави з метою недопущення невиннованої диференціації доходів і криміналізації суспільства.

У зв'язку з викладеним, важливого значення набуває створення динамічних моделей попадання системи в інституціональну пастку і виходу з неї, що дасть можливість встановити причини і визначити наслідки інституціональних економічних криз.

Корегування макроекономічної політики держави, передусім змін концептуальних засад реформування на принципах інституціоналізму і соціально спрямованої ринкової економіки, що довели свою життєздатність, високу ефективність та соціальну сприйнятливості, а також зовнішньоекономічної політики в цілому та її експортно-імпоротної складової є передумовою реструктуризації економіки.

Реструктуризація (англ. *restructuring*) — це перебудова структури (лат. *structura* — порядок розташування, будова) чого-небудь. Вона передбачає здійснення глибоких якісних та сутнісних структурних змін на різних рівнях та в усіх підсистемах економічної системи з метою підвищення рівня її функціонування. Головною ознакою реструктуризації стає перебудова економіки, що включає істотні прогресивні зміни у натурально-речовій та вартісній структурах створюваного суспільного продукту. Докорінної реструктуризації потребує економіка, неспроможна увійти до соціально орієнтованого ринку [2, с. 200—203].

Трансформація (лат. *transformatio* — зміна, перетворення) — процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, ознак, властивостей і появою інших [22, с. 903]. В результаті трансформації відбувається послаблення одних типів і форм власності й посилення інших, зміна економічної структури, послаблення дії одних економічних законів і посилення інших, виникнення нової системи.

Трансформації зумовлюються суперечностями, що накопичуються в соціально-економічних системах і викликають каскад мультиплікаційних ефектів, що можуть призвести до кризи. В різних країнах трансформації економічної системи здійснюється різними темпами, що зумовлено низкою загальних і специфічних причин, еволюційних (поступальних) змін на об'єктивній методологічній основі протікання соціально-економічних явищ і процесів, революційних перетворень на суб'єктивних засадах або поєднанням еволюційно-революційних методів. Так, оптимальний для технологічного способу виробництва (у поєднанні продуктивних сил і техніко-економічних відносин) еволюційний шлях розвитку, врешті-решт, завершується науково-технічною революцією. Революційні перетворення в межах технологічного способу виробництва готують підґрунтя для перебудови юридичної власності, трансформації

відносин економічної власності, господарського механізму, передусім пошуку оптимального співвідношення між державним регулюванням і ринковими важелями самоуправління економіки, системи продуктивних сил і техніко-економічного способу виробництва, а також для змін в соціальній, політичній і національній сферах, що передбачає становлення нової економічної системи і нової структури економіки. В інші періоди докорінні зміни цих елементів соціально-економічної системи здійснювати нецільно, що дає підстави для висновку про відсутність різких меж між трансформаціями, що здійснюються еволюційним і революційним методами.

Отже, динамічну основу трансформації, що протікає під впливом різноманітних чинників, насамперед науково-технологічного прогресу і державного регулювання, становить еволюційний розвиток соціально-економічної системи. Водночас в багатьох постсоціалістичних країнах трансформаційні процеси відбуваються без урахування системних характеристик виходу соціально-економічної системи на траєкторію еволюційного розвитку, що базується на теорії соціально інституціональної течії інституціоналізму, необхідності втручання держави в економічні відносини, перетворення її на центр оптимізації економічного і суспільного розвитку. Поширення цієї економічної думки пояснюється зниженням функціональної спроможності ринку, недостатнім його реагуванням на соціальні проблеми (соціальне забезпечення, соціальний захист, справедливий розподіл доходів) і розв'язанням їх у довгостроковій перспективі розвитку суспільства в умовах світової глобалізації, а також потребою стимулювання та впорядкування конкуренції як умов відтворення економічної системи, попередження її негативних результатів.

Тенденції до соціологізації західної економічної науки під впливом змін у ринковій економіці, переорієнтації економічної політики, формування соціального ринкового господарства заклали підвалини для синтезу поглядів, розроблення теорій і концепцій модифікації ринкової економіки на засадах соціальної трансформації соціально-економічних систем (табл.).

Висновки. Реформа являє собою перетворення існуючої економічної системи з метою зміцнення й оновлення державних засад, зміну економічних і соціальних інститутів та перебудову державного управління. Реформування перехідної економіки в результаті різкої зміни макроекономічних умов, як правило, супроводжується виникненням в різних сферах (відносини власності, кредитно-грошова система, структура реального сектора економіки тощо)

Теорії і концепції трансформацій соціально-економічних систем*

Автор	Основні положення
<i>Теорія колективного капіталізму</i>	
Г. Мінз, А. Берлі	Концепція трансформації соціально-економічних систем на засадах розвитку корпоративного підприємництва, топ-менеджменту, втрати власниками контролю над виробництвом, працівниками і споживачами. Проте зростання кількості акціонерних компаній сприяє чисельності акціонерів, серед яких збільшується кількість найманих працівників
<i>Теорія народного капіталізму</i>	
А. Берлі, Т. Карвер, Е. Джонстон	Концепція «дифузії власності» або «демократичного капіталізму», що базується на плюралізмі форм власності за провідної ролі акціонерної власності як свідчення демократизації суспільного устрою, нівелювання конфлікту між працею і капіталом, формування безкласового суспільства
П. Ф. Друкер, Дж. Бернхем, Т. Ніколс	Концепція «управлінської революції» або революції менеджерів на основі відділення влади від власності, яка обґрунтовує перехід влади у корпораціях від власників до управлінців (топ-менеджерів), які керуються суспільними інтересами, а не мотивами отримання максимуму прибутку
С. Кузнець, Дж. К. Гелбрейт, К. Боулдінг, Е. Х. Хансен	Концепція «революції в доходах», що базується на вирівнюванні доходів різних соціальних груп у розвинених країнах ринкової економіки, формуванні кількісно переважаючого за доходами середнього класу
<i>Теорія індустріального суспільства</i>	
П. Ф. Друкер	Концепція суспільних знань базується на твердженні, що системоутворювальними чинниками розвитку є промислова корпорація масового виробництва, профспілки, менеджмент і розвиток людини, а основними — знання, технології та інновації
<i>Теорія суспільного достатку</i>	
Дж. К. Гелбрейт	Концепція соціальної трансформації капіталізму, що обґрунтовує «соціалізацію» ринкового суспільства (високий рівень споживання, відсутність соціальних конфліктів), конвергенцію ринкового і планового господарства на засадах економічного і технологічного зростання; наголошує на необхідності розв'язання проблем духовного й інтелектуального розвитку людини, виключній ролі держави у забезпеченні рівноваги між приватним споживанням і задоволенням суспільних потреб (освіта, охорона здоров'я тощо)
<i>Теорія держави загального добробуту</i>	
А. С. Пігу, К. Боулдінг, Е. Х. Хансен, Дж. Д. Коул, Дж. Стрейчі	Концепція базується на визначенні позитивної сили держави, спрямованої на досягнення соціальної гармонії та загального високого рівня добробуту
<i>Теорія соціального партнерства</i>	
С. Чейз, Дж. М. Кларк, Ф. Перру, П. Ф. Друкер, П. Е. Семюелсон	Концепція ґрунтується на ідеї «класового миру» між працею і капіталом та політиці соціального діалогу, що спроможні забезпечити економічне зростання шляхом укладання колективних трудових договорів і гуманізації трудових відносин. Включає <i>політичну демократію</i> (парламентська форма правління, сильні профспілки, демократизація господарського законодавства та економічної політики); <i>економічну демократію</i> як шлях побудови змішаної економіки, заснованої на плюралізмі форм власності, співіснуванні різних форм управління виробництвом, демократизації державного управління; <i>соціальну демократію</i> , змістом якої є реформування соціальної сфери: проведення активної соціальної політики; забезпечення соціального захисту широких верств населення
<i>Теорія суспільства соціальної гармонії</i>	
Ф. Перру	<i>Концепція домінантної політики</i> базується на відмінностях в обсягах виробництва і капіталу, поінформованості партнерів, належності до різних галузей господарства, формуванні підпорядкованих економічних одиниць та домінантних, які деформують економічний простір, шляхом «ефекту притягання» збільшують масштаби і темпи економічної експансії
	<i>Концепція гармонізованого зростання</i> базується на проведенні економічної політики держави, що включає довгострокове програмування економічного розвитку на основі індикативного планування; заходів для перетворення ринкової економіки на загальну економіку; соціального діалогу між підприємцями і працівниками, виробниками і споживачами (узгодження дій, колективні угоди тощо)
	<i>Концепція суспільства соціальної гармонії</i> базується на створенні типу господарства, в якому враховуватимуться інтереси кожної людини, всіх членів суспільства без винятку, а не окремих осіб чи соціальних груп, де темпи економічного зростання, структура виробництва, основні принципи організації господарства і суспільства підпорядковані вимогам максимальної економічності

* [23, с. 19; 24, с. 7; 25, с. 36; 26; 27, с. 119—120; 28].

«інституційних пасток», до яких відносять бартер, неплатежі, корупцію, уникнення податків і т.д.

За період існування планово-розподільчої економіки в суспільстві сформувалася поведінкова модель, орієнтована на досягнення довгострокових інтересів як в економічній діяльності, так і в повсякденному житті. Невизначеність і нестабільність перехідної економіки кардинально змінюють систему базових цінностей суспільства — довгострокову модель поведінки на короткострокову. Прибуткові короткострокові посередницькі операції переконують економічних агентів відмовитися від моделі, що базується на довгострокових інтересах. Короткострокові інвестиції починають превалювати над довгостроковими, які в більшості випадків не окупаються. В процесі багаторазового переділу власності останнє слово залишається не за тим, хто ефективніше управляє виробництвом або вкладає в нього будь-які засоби, а за тим, хто опинився «в потрібний час в потрібному місці». Для розуміння вигоди від довгострокових інвестицій економічним агентам потрібно більше часу, оскільки між ухваленням рішень новаторами і консерваторами про довгострокові інвестиції і вигодою від них існує значний часовий лаг. Довгострокове інвестування економіки можливе лише після того, як новатори будуть отримувати не разовий, а постійний прибуток. Навіть держава у своїй економічній політиці керується розв'язанням короткострокових проблем, наприклад, покриття дефіциту державного бюджету (отримання «щоб то не стало» зарубіжного кредиту, продаж підприємств, що мають для країни стратегічне значення, підписання не завжди вигідних для країни угод).

Руйнування довгострокової моделі поведінки відбувається одночасно з руйнуванням інституту довіри до держави, системи права, партнерів, навіть сусідів, друзів і родичів. В результаті у суспільстві сформувалася модель, орієнтована на досягнення короткострокових інтересів. Жити «сьогоднішнім днем» стало нормою. Процеси повернення до колишньої моделі пов'язані з великими витратами і стали незворотними, оскільки у ринковому суспільстві за американським зразком, взятим за основу нашими реформаторами, превалює саме короткострокова модель. Причому у нового покоління дана короткострокова модель поведінки закладається вже як база.

При потраплянні в глобальну інституційну пастку ефективний розвиток не стикається з короткостроковою моделлю поведінки. Результатом «інституційних пасток» стало те, що вони хоча й пом'якшують негативні короткострокові наслідки

непідготовлених, швидких перетворень, але водночас перешкоджають довгостроковому економічному зростанню.

В рамках теорії інституціональних змін і теорії трансакційних витрат розглядаються принаймні два можливі виходи з інституційної пастки.

1. *Еволюційний*, при якому умови виходу формуються найекономічнішою системою. Руйнуванню інституційної пастки може сприяти прискорення економічного зростання, системна криза і т.д. Критичний момент (біфуркаційна точка історії) настає, коли трансакційні витрати функціонування неефективної норми перевищать трансформаційні витрати відміни старої норми і/або введення нової норми — організації праці або виробництва. При цьому визначальними величинами стають як витрати на адаптацію нового інституту, так і соціально-економічні наслідки продовження функціонування старої неефективної норми.

2. *Револьюційний*, при якому ліквідація і заміна неефективної норми відбувається насильницьким шляхом, в результаті реформ, що передбачають зміну культурних цінностей суспільства і проводяться, зокрема, державою, або від її імені окремими групами інтересів. Якщо подібні зміни пов'язані з перерозподілом власності і зачіпають інтереси більшості соціальних груп, то реформи проходять досить повільно, оскільки натрапляють на опір тих прошарків суспільства, чий інтереси притискаються, що неминуче призводить до різкого зростання витрат трансформації. В даному випадку успіх залежить від співвідношення засобів і готовності «йти до кінця» різних груп інтересів.

Еволюційний шлях можливий лише за допомогою держави. Насамперед держава має змінити свою політику з короткострокової моделі розвитку на довгострокову і почати відтворювати свій капітал (більшою мірою людський, оскільки вкладення у виробничий можуть бути здійснені й приватним сектором). В рамках інституційної теорії соціальна сфера багато в чому є визначальною при формуванні «правил гри» в інших сферах. Поки держава не проявить серйозності своїх намірів, економічні агенти відчуватимуть себе невпевнено і не здійснюватимуть довгострокових інвестицій, у всякому разі у вітчизняну економіку, тобто не змінюватимуть свою поведінкову модель з короткострокової на довгострокову. Лише тоді, коли економічні агенти-резиденти почнуть отримувати вигоди від довгострокової моделі, можна чекати й довгострокових іноземних інвестицій.

Витрати виходу з інституційної пастки можна класифікувати таким чином: витрати встановлення

нової норми; витрати подолання культурної інерції (небажання міняти старі стереотипи); витрати, пов'язані з руйнуванням механізму лобювання старої норми; витрати адаптації нової норми до існуючого інституціонального середовища; витрати створення супутніх норм, без яких функціонування нової норми буде неефективне і т.д.

Аналіз формування інституційних пасток підтверджує, що створення «ринкового правового поля» не гарантує виникнення ефективних ринкових інститутів. В період широкомасштабних реформ макроекономічна політика може істотно вплинути на інституціональний розвиток. Проте в даному випадку існує небезпека виникнення ще однієї «інституційної пастки». Якщо мета макроекономічної стабілізації, необхідної для успіху реформ, вступає в конфлікт з інституційними цілями, то завдання реформ стають важкими для вирішення.

Погляд крізь призму теорії інституційних пасток на українську економіку дає змогу зробити висновок, що вона стала «заручницею» системи інституційних пасток, що, значною мірою, виникли в результаті здійснюваної макроекономічної політики, залежності від траєкторії розвитку першої половини 90-х років минулого століття, зумовленої прихильністю до рекомендацій неокласичної школи, під впливом якої відбувалося формування, а за сценарієм — здійснення політики реформ. Під гіпнотичною дією «непогрішності» окремих неокласичних моделей, які не спрацьовують і не можуть спрацьовувати, побудова макроекономічної політики в Україні здійснюється й нині.

Використані джерела

1. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Реформа>.
2. Економічна енциклопедія: у 3-х т. [редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. — К.: Академія, 2002. — Т. 3. — 952 с.
3. Сурмін Ю.П. Методологічні аспекти реформування державного управління в Україні [Електронний ресурс] / Ю. П. Сурмін. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10syppduu.pdf>.
4. Tirole J.A. Theory of Collective reputations with applications to the persistence of corruption and to firm quality / Tirole J. A. — Institut d'Economie Industrielle, Toulouse, MIT and Ceras, Paris, 1993. — 486 p.
5. Melo M. From Plan To Market: Patterns of Transition / M. de Melo, C. Denizer, A. Gelb // With World Congress of the International Economic Association (Tunis, 18—22 December, 1995 y.).
6. Bardhan P. Corruption and Development: A Review of Issues / P. Bardhan // Journal of Economic Literature, September. — 1997. — V. XXXV. — PP. 1320—1346.
7. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Вашингтонский_консенсус.
8. Башкатова А. Глобализм с человеческим лицом. «Вашингтонский консенсус» не выдержал проверки экономическим

кризисом / А. Башкатова // Независимая газета. — 2011. — 6 апр.

9. Полтерович В.М. Институциональные ловушки и экономические реформы [Электронный ресурс] / В. М. Полтерович. — Режим доступа: http://library.by/portalus/modules/guseconomics/referat_readme.php?subaction=showfull&id=1130505066&archive=&start_from=&ucat=12&.
10. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Норт Д. — М.: Начала, 1997. — 180 с.
11. Полтерович В.М. Элементы теории реформ / Полтерович В. М. — М.: Экономика, 2007. — 527 с.
12. Blanchard O. Disorganization / O. Blanchard, M. Kremer. — Preprint. MIT and NBER, October 1996.
13. Arthur W.B. Self-Reinforcing Mechanisms in Economics. In: The Economy as an Evolving Complex Systems (eds. P.W. Anderson, K. J. Arrow, D. Pines), A proceedings volume in the Sante Fe Institute Studies in the Sciences of Complexity, 1987, New Mexico / W. B. Arthur. — Addison-Wesley Publishing Company, 1988. — P. 9—28.
14. Arthur W.B. Increasing Returns and Path Dependence in the Economy / Arthur W.B. — Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1994. — 476 p.
15. Blanchard, O. «Disorganization» / O. Blanchard, M. Kremer // Quarterly Journal of Economics — 1997. — 112(4). — P. 1091—1126.
16. Полтерович В.М. Факторы коррупции / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. — 1998. — Т. 34. — Вып. 3. — С. 30—39.
17. Circumstance and Choice: the Role of Initial Conditions and Policies in Transition Economies [Martha de Melo, Cevdet Denizer, Alan Gelb, Stoyan Tenev]. — The World Bank International Finance Corporation, October, 1997. — 80 p. (Preprint).
18. Полянський Д. Інфляція, рецесія і підготовленість реформ в країнах перехідної економіки. — М.: МГУ, 1997. — 124 с.
19. Rodric D. Institutions and Economic Performance in East and South-east Asia / D. Rodric: Round Table Conference (Tokyo, 16—19 December, 1996 e.). — The Institutional Foundation of Economic Development in East Asia, 1996. — P. 391—429.
20. Cazes B. Indicative Planning in France / B. Cazes // Journal of Comparative Economics. — 1990. — № 4, v. 14. — P. 607—620.
21. Sato K. Indicative Planning in Japan / K. Sato // Journal of Comparative Economics/ — 1990. — № 4, v. 14. — P. 625—647.
22. Словник іншомовних слів та термінологічних словосполучень / [уклад. Л.О. Пустовіт, О.І. Скопненко, Г.М. Сюта, Т.В. Цимбалюк]. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с. — (Б-ка держ. службовця. Держ. мова і діловодство).
23. Means G.C. Pricing Power and the Public Interest / Means G. C. — New York: Harper & Brothers, 1962. — 273 p.
24. Berle A. The 20-th Century Capitalist Revolution / A. Berle. — New York: Harcourt, Brace, 1954. — 192 p.
25. Drucher P. America's Next Twenty Years / P. Drucher. — New York: Harper & Brothers, 1957. — 326 p.
26. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Гэлбрейт Дж. — М.: Прогресс, 1969. — 314 с.
27. Gelbraith John K. American Capitalism. The Concept of Countervailing Power / Gelbraith John K. — Boston, 1958. — 483 p.
28. Теорії системної трансформації капіталізму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://politekonomiya/teoriyi_sistemnoyi_transformatsiyi_kapitalizmu.

В.В. Россоха,

доктор екон. наук, ст. наук. сп.,

Д.О. Соколов,

аспірант,

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ІННОВАЦІЙ І ТЕХНОЛОГІЙ: СИСТЕМНІ ОЗНАКИ СУТНОСТІ І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

На основі історичного підходу розглянуто наукові аспекти сутнісно-змістовного наповнення та сучасне законодавче визначення категорій «інновація» і «технологія», їх взаємозв'язок і взаємозумовленість. Проаналізовано етапи інноваційно-технологічного розвитку та особливості його прояву в сільському господарстві, що зумовлені, головним чином, біологічними процесами, консервативністю основ сільськогосподарського виробництва та емпіричністю методів їх регулювання.

З 60-х років ХХ-го століття інновації та нові технології стали основним чинником економічного зростання промислово розвинених країн світу. Сучасний стан їхнього суспільно-економічного розвитку базується на знаннях і визнається як інноваційний і технологічно орієнтований.

У суспільстві, заснованому на знаннях, базою будь-якого виду діяльності стають науково-технологічні досягнення — результати фундаментальних і прикладних досліджень, винахідницької діяльності, дослідно-конструкторських розроблень. Тому багато розвинених країн створили економічні системи, орієнтовані на добування нових знань та активне використання їх у виробничій діяльності, зробили інноваційний сектор економіки двигуном свого економічного піднесення. Нині в них здійснюється перехід від високих технологій (*high-tech*), що набули значення рушійних сил у сфері промисловості, бізнесу, сільського господарства, до технології (*high-lme*) розвитку, використання, ефективного управління можливостями людини і суспільства [1;2]. Без техносфери, що являє собою матеріальний простір цивілізації, своєрідний прошарок між людиною і навколишнім середовищем, людина навряд чи стала б тим, ким вона є в наш час [3].

Останнім часом вектор української науки також спрямовується на дослідження зазначених явищ і процесів. Інноваційна термінологія опрацьовується фахівцями, використовується у нормативно-правових і законодавчих актах та в практиці, відображається в суспільно політичному просторі, застосовується в економічному житті й поширюється в побуті. У працях українських учених усе частіше вживаються терміни «інновація», «тех-

нологія», «інноваційно-технологічний розвиток», «інноваційно-технологічна діяльність», «технологічний уклад» та ін. Ці поняття мають багато визначень, а в практичній діяльності за ними криється широкий спектр можливостей, що створюються в процесі інноваційно-технологічної діяльності. Виникає об'єктивна необхідність поглибленого вивчення їх у межах нашого дослідження з урахуванням історичного досвіду і сучасної наукової думки щодо набуття ними нових характерних особливостей у забезпеченні соціально-економічного розвитку суспільства, що й зумовило *мету статті*.

Узагальнене поняття інновації передбачає внесення в різноманітні види людської діяльності нових елементів (видів, способів), що підвищують результативність цієї діяльності. Згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність» інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери. Інноваційна діяльність — це діяльність, спрямована на використання й комерціалізацію результатів наукових досліджень та розроблень і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг [4].

У широкому розумінні «інноваційна діяльність» — це процес продукування і матеріалізації наукових знань та випереджального зростання наукового, професійно-кваліфікаційного і культурно-технічного рівня населення. Інноваційний тип розвитку характеризується створенням і використанням інформаційних ресурсів для виробництва нових продуктів (засобів виробництва і предметів споживання), розробки нових і вдосконалення існуючих технологій, методів організації й управління, способів надання послуг у соціальній сфері. Інноваційний розвиток являє собою неперервний процес якісних змін у структурі виробництва і соціальної сфери в результаті створення, застосування й поширення нових знань, машин, технологій, матеріалів, видів енергії, форм і методів організації й управління,

підвищення рівня освіти і кваліфікації працівників, здійснені з метою досягнення економічної ефективності виробництва і підвищення рівня та якості життя населення. Залежно від сфери застосування нових підходів та ідей інновації поділяються на продуктові (освоєння нових видів продукції та послуг, які орієнтуються на попит, що формується), процесні (освоєння нових технологій, вдосконалення технологічних процесів і методів виробництва існуючих товарів і послуг), ринкові (вироблення нових методів діяльності на ринку), організаційні (вдосконалення організаційних структур управління підприємствами). В соціально-економічній системі інновація є способом якіснішого й ефективнішого використання ресурсів. Завдяки комплексному розгортанню інновація формує нову технологічну і соціально-економічну підсистему суспільства, що складається з галузей, які створюють інновації; галузей, які поширюють нові технології й поглиблюють їх економічні переваги; галузей, що виникають в результаті розвитку нового технологічного укладу [5, с. 51–52; 6, с. 656].

Під поняттям «інновація» деякі вчені розуміють ідею, практику чи навіть продукт, що сприймаються як нові [7, с. 120–125], а інші — як процес, що призводить до появи чогось нового: «інновація — це генерування, прийняття і впровадження нових ідей, процесів, продуктів і послуг» [8].

Водночас деякі автори ототожнюють поняття «інновація» з нововведенням. Це має місце як у працях вітчизняних учених, де зазначається, що у загальному вигляді термін «інновація» можна розшифрувати як «нововведення», тобто введення нового» [9, с. 29; 10; 11, с. 75], так і зарубіжних, які розглядають інновацію як синонім нововведення [12–14]. Останнім часом і в словнику сучасної української мови інновації тлумачаться насамперед як нововведення [15, с. 400].

На нашу думку, між цими поняттями існують певні відмінності. Інновації усвідомлюються в ширшому значенні й під ними розуміється цілеспрямована діяльність відносно сприйняття, формування, реалізації й подальшого поширення нововведення. Нововведення є одним із елементів інновації, але не її аналогом. Далеко не кожне нововведення та нове виробництво стає інновацією. Водночас кожна інновація, що реалізує великий винахід і створює передумови для формування нових поколінь техніки й технологій, стає базовою. Слідом за нею виникає ряд дрібніших інновацій (вторинних). Саме так сформувалася теорія «інноваційних пакетів», були введені поняття базових і доповнювальних (вторинних, поліпшувальних) нововведень [16;17, с. 28].

Вітчизняна економічна теорія почала цікавитися категорією «інновація» лише в останні десятиліття минулого століття. Нині багато науковців працюють

над удосконаленням теорії інноваційного розвитку, оскільки проблема інновацій є ключовою детермінантою в теорії економічного зростання й технологічних укладів.

Ю. Бажал підкреслює: «...це не просто нововведення, а нова виробнича функція. Це зміна технології виробництва, яка має історичне значення і є необхідною умовою соціально-економічного розвитку, що здійснюється на засадах науково-технологічного прогресу. Інновація становить стрибок від старої виробничої функції до нової» [18, с. 10]. Це комплекс заходів, спрямованих на впровадження в економіку наукових знань, нової техніки, технологій, винаходів тощо [15, с. 400].

У науковий обіг термін «технологія» (наука про техніку) був уведений 1772 р. І. Бекманом. Початок системного розроблення знань про технології поклали праці Р. Реомюра і С. Шоу, які вийшли в світ у першій половині XVIII ст. [19]. Необхідність виникнення цього наукового напрямку була зумовлена промисловою революцією в найрозвиненіших країнах того часу, потребою наукового аналізу питань технічного й організаційного забезпечення виробничих систем.

До середини XX-ст. технології не визнавалися об'єктом відносин — їх називали «знаннями та досвідом». Проте швидкий розвиток науки зумовив зміну структури виробництва й виокремлення технології у самостійний об'єкт технологічних відносин. За своєю сутністю, технологічні відносини являють собою зв'язки і залежності між різними елементами трудового процесу. З виникненням нового об'єкта цивільно-правових відносин в 70-х роках минулого століття суспільство виробило рекомендації для укладання міжнародних договорів про передачу досвіду та знань. Частка їх у загальному обсязі операцій порівняно з передачею товарної продукції була незначною. Нині ж різні види технології (промислова, організаційна, управлінська, інформаційна та ін.) виходять на передові позиції серед об'єктів цивільно-правових відносин, але в законодавствах більшості країн світу юридично-правового визначення вони так і не набули.

Відповідно до Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» технологія — це результат інтелектуальної діяльності, сукупність систематизованих наукових знань, технічних, організаційних та інших рішень про перелік, строк, порядок і послідовність виконання операцій, процесу виробництва та/або реалізації й зберігання продукції, надання послуг [20].

Поняття «технологія» (грец. *techno* — майстерність, вміння і *logos* — вчення, наука) — це сукупність методів оброблення, зміни стану, властивостей сировини, матеріалу, напівфабрикату, що здійснюється

ся у процесі виробництва продукції [21, с. 353; 22]. У вузькому розумінні вона являє собою знання про організацію дій стосовно мети, визначення найефективніших шляхів і засобів досягнення будь-яких раціональних цілей діяльності. Основне завдання технології як науки базується на виявленні фізичних, хімічних, механічних та інших закономірностей з метою використання в практиці найефективніших та економічних виробництв, процесів [23, с. 891].

Великий тлумачний словник сучасної української мови інтерпретує технологію як «сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь та навчальний предмет, що викладає ці знання, відомості», а також як «сукупність способів обробки чи переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій тощо» [15, с. 1245].

Отже технологія — це насамперед систематизовані знання і навчальна дисципліна про сукупність прийомів і способів отримання, оброблення або перероблення сировини, матеріалів, напівфабрикатів або виробів, що застосовуються в різних сферах, й удосконалення таких прийомів і способів. Вона є результатом високоінтелектуальної діяльності, основою якої слугують науково-технічні знання і засоби впливу на умови виробництва й реалізації продукції, що виробляється з її допомогою.

Зміст науки і логіка її розвитку визначаються насамперед об'єктом пізнання. Відносно самостійне наукове пізнання спрямоване на розкриття законів розвитку природи і суспільства. Водночас технологія поєднує в собі два начала — науковий і практичний, у результаті чого наука перестає бути лише соціокультурним явищем, стає практичною і перетворюється в безпосередню продуктивну силу суспільно-економічного розвитку.

У широкому значенні поняття «технологія» являє собою науково-технічні методи й рішення щодо розв'язання певних практичних завдань виробництва продукції, використання відповідного процесу або надання послуг.

Існують визначення, що відображають саму суть процесу, де технологія розуміється як «наука про способи впливу на сировину, матеріали чи напівфабрикати відповідними засобами виробництва» та як «сукупність методів впливу знарядь праці на різноманітні властивості предметів праці, в результаті якого відбувається активна взаємодія людини з природою» [24, с. 625]. Отже, технологія є ланцюгом виробничого процесу, де реалізуються науково-технічні рішення, узгоджуються форми зв'язку речових та нематеріальних елементів, а також часові й просторові зв'язки між цими елементами і стадіями виробництва. Визначення і впровадження їх відображаються в тій або іншій системі виробництва.

У вітчизняній науково-практичній літературі зміст поняття «технологія» зазнав еволюційних змін. Раніше «технологія» тлумачилась як загальнотехнічна дисципліна, що вивчає взаємодію предметів і засобів праці, сировини й матеріалів. Концентрація її інтересів здійснювалася у сфері безпосереднього виробництва. Сутність технології базувалася на визначенні найраціональніших шляхів побудови й організації процесу виробництва.

У 70-і роки минулого століття термін «технологія» набув поширення і як класичне, усталене й узагальнювальне поняття характеризував узгоджену єдність матеріально-технічних засобів, організаційної праці й механізму управління. Сучасний рівень виробництва вкладає новий зміст у поняття технології. Так, Л. Федулова визначає технологію як систему, до компонентів якої включає техніку й обладнання, організовану працю, структуру й механізм управління [25, с. 7]. Підкреслюючи її організувальну роль у виробничій діяльності зазначимо, що технологія — це зумовлені станом знань і суспільною необхідністю способи досягнення поставлених завдань. Вони пропорційно залежні від досвіду роботи, рівня організації виробництва, управління, впровадження досягнень науково-технічного прогресу і збільшують ефективність усіх факторів виробництва.

Ширше технологію трактує Н. Стефанов, оскільки «...технологія в принципі можлива там, де людина активно і цілеспрямовано ставиться до оточуючих її процесів, де вона прагне свідомо і плановірно змінювати природне і соціальне середовище ... . Це не що інше, як упорядкована на основі певного знання енергія груп та індивідуумів» [26, с. 6; с. 182].

У першому томі «Капіталу» К. Маркс акцентував увагу на тому, що технологія виявляє активне ставлення людини до природи і являє собою безпосередній процес виробництва її життя, а, водночас, і її сутнісних умов життя й духовних уявлень, що виникають з них [27]. «Зміст технології полягає в тому, що вона як певна форма суспільної практики є своєрідним предметним способом самоствердження людини у світі природи і соціальної дійсності, специфічним засобом перетворення природи на основі праці й пізнання і, одночасно, розгортанням у цьому процесі людських здатностей і дарувань» — зазначає П. Тарасенко [28].

Отже технологія являє собою природний процес, зумовлений об'єктивними причинами суспільної взаємодії і перетворений на виробничий, оскільки своєю діяльністю людина може будувати лише на пізнаних властивостях предметів природи, що виступають і як предмети праці, і як засоби праці. Вона формується в процесі людської природоперетворювальної діяльності і водночас є її продуктом і передумовою [29].

В. Симоненко і Н. Матяш дають визначення технології як «науки про способи виробництва в конкретних сферах і видах людської діяльності» [30]. Н. Данакін концентрує увагу на перетвореннях, що відбуваються під час використання технології, і зазначає, що «технологія — це задане методом або сукупністю методів поєднання устаткування, інфраструктури, інструментів, технічних знань і кваліфікаційних навиків, необхідних для здійснення перетворень в матеріалах, інформації, людях» [31]. Щодо юридичного змісту поняття, то, за В.В. Степановим, «технології являють собою результат інтелектуальної діяльності, що містить систематизовані знання, які використовуються для випуску відповідної продукції, відповідного процесу або надання відповідних послуг» [19, с. 87].

В. Денисюк розкриває дефініцію «технологія» за такими ознаками:

науково-технічні, виробничі, управлінські знання і досвід, методи, форми, способи використання їх у процесі розроблення, виробництва, експлуатації товарів, а також утілені у матеріальних носіях або існуючі в інтелекті суб'єктів, що характеризуються комерційною цінністю і багатоцільовим використанням;

сукупність методів оброблення, виготовлення, зміни стану, властивостей, форми сировини, матеріалу або напівфабрикату в процесі виробництва продукції;

систематизовані знання для випуску відповідної продукції, застосування відповідного процесу або надання відповідних послуг [32; 33].

Отже нині здійснюється не лише технологізація різних сторін виробничої діяльності, а й глибокі перетворення самої технології.

Узагальнення наведених аспектів поняття дає підстави для висновку, що технологія являє собою визначений комплекс наукових та професійних знань, втілених у засобах, предметах, способах і прийомах праці, наборах виробничо-речових факторів господарської та інших видів діяльності, а також порядок розміщення й застосування технічного обладнання, сукупність виробничих операцій та способів перероблення матеріалів, методів впливу знярядь праці на різноманітні властивості предметів праці, у результаті якого відбувається активна взаємодія людини з природою та виготовлення продукції (послуг) для формування й задоволення соціальних потреб. Це усвідомлена техніка людської діяльності — індивідуальної або колективної у виробничій і невиробничій сферах, що включає три основні відносно самостійні елементи та етапи здійснення:

а) отримання сукупності знань про ефективні, оптимальні та раціональні способи і засоби практичного досягнення мети, у т. ч. здійснення виробничого процесу;

б) діяльність щодо застосування отриманих знань для розв'язання певних практичних завдань;

в) технологічні об'єктно-предметно здійснювані процеси, на раціональній основі побудовані способи і засоби перетворення речовини, енергії, інформації, а також методи організації економічно, соціально, екологічно обґрунтованого виробництва й управління ним.

Технологія оброблення будь-якого предмета праці проявляється в технологічному процесі (фізичного, хімічного, механічного впливу знярядь праці на предмети праці). Технологічні процеси визначаються домінуванням технологічного способу виробництва (єдністю продуктивних сил і технологічних відносин), у межах якого відбувається техніко-економічне поєднання працівника із засобами виробництва.

Як економічна категорія «технологія» характеризує об'єднані спільною ознакою предметів причинно-наслідкові залежності та зв'язки з поняттями «інновація», «діяльність», «розвиток», «забезпечення», «уклад», насамперед термінологічне словосполучення їх. Ця категорія охоплює спосіб поєднання різних компонентів складної системи у структурній взаємодії технічних засобів (інструментів) та праці, сферу використання їх та технологічні зміни. Так, близькі за змістом поняття «інновація» і «технологія», що мають спільні ознаки, формують категорію «інноваційна технологія», тобто науковий результат, утілений у технології, яка слугує суспільству і постійно зазнає змін через різні нововведення. Там, де наука ще не вступила у свої права емпіричні знання, досвід і технологія, створена на їх основі, залишаються незмінними і продовжують розвиватися.

Безумовно, що всі нововведення залежать від міри поєднання практичної потреби виробництва, його технологічної готовності та рівня розвитку науки. У подоланні розриву між наукою і технологією вирішальну роль відіграє практика, оскільки вона також сприяє розвитку виробництва. Значний розрив між відкриттям і практичним використанням електричної енергії пояснюється тривалим та ефективним пануванням парової машини, орієнтацією всієї технології й організації виробництва на використання її.

Технологія являє собою механізм узгодження економічних потреб і наявних ресурсів шляхом перетворення останніх у товар. Потреби стимулюють розвиток виробництва, водночас форми задоволення їх визначаються доступними технологіями.

Загальна тенденція переводу технології виробництва на наукову основу завжди характеризувалася тим, що експансія науки йшла від виробництва і видів праці, тобто відносно простих форм руху матерії до складних, які потребують вищого рівня наукового пізнання.

Змістовне наповнення категорії «інноваційно-технологічна діяльність» базується на праці людей

у сфері науки, трансферу наукового знання у фізичну реальність, виробничого використання матеріалізованого наукового знання для забезпечення конкурентоспроможності продукції та ефективності виробництва, кінцевою метою якого є підвищення добробуту суспільства. Безумовно, що перетворення наукового знання у фізичну реальність, яка змінює суспільство, має свої закономірності, а тому являє собою самостійний науковий напрям.

Зміст категорії «інноваційно-технологічний розвиток» відображає декілька аспектів. *По-перше*, розвиток являє собою процес змін. *По-друге*, він включає як розвиток інноваційно-технологічної сфери, так і на його основі розвиток соціально-економічної й екологічної сфери, вектори яких можуть не збігатися. *По-третє*, розвиток має кількісну і якісну характеристики. Оскільки інновації в мінливому ринковому середовищі важко передбачувати, то інноваційно-технологічний розвиток постає як нерівномірний процес.

Сутність категорії «інноваційно-технологічне забезпечення» полягає у цілеспрямованому створенні засобів і поширенні їх у практичній діяльності для максимально гарантованого економічного і соціального поступу, що забезпечується рівнем застосування нових наукових досягнень, інноваційних і конкурентоспроможних ідей і характеризується динамічністю.

Технологічний уклад бере свій початок із виробничого впровадження базисної інновації, що згодом супроводжується доповнювальними інноваціями. Концепцію технологічного (техніко-економічного) укладу як продовження розвитку теорій великих циклів кон'юнктури М. Кондратьєва та інновацій Й. Шумпетера розробив російський економіст С. Глазьев. За В. Тарасовичем, технологічний уклад — це «...комплекс технологічних процесів, цілісне стале утворення, у межах якого здійснюється замкнений виробничий цикл, що охоплює видобування й отримання первинних ресурсів, усі стадії

їх перероблення і випуску кінцевої продукції відповідно до типу суспільного споживання, що склався. Технологічний уклад починається з виробничого впровадження базисної інновації, що згодом супроводжується доповнювальними інноваціями» [24, с. 624].

Під технологічним укладом (хвилею) розуміють сукупність технологій, характерних для певного рівня розвитку виробництва. Науковий і техніко-технологічний прогрес забезпечує перехід від нижчих укладів до вищих, прогресивніших [34].

Розвиток економіки — це послідовна зміна технологічних укладів, заміщення старих технологічних укладів новими. Визначення «уклад» базується на встановленні певного порядку чого-небудь. Технологічний уклад (ТУ) характеризується єдиним технічним рівнем складників його виробництв, пов'язаних вертикальними і горизонтальними потоками якісно однорідних ресурсів, які спираються на загальні ресурси кваліфікованої робочої сили, загальний науково-технічний потенціал і певні технології [35, с. 11]. Кожен технологічний уклад є самовідтворювальною цілісністю, внаслідок чого розвиток економіки не може здійснюватися інакше, ніж шляхом послідовної зміни ТУ. Життєвий цикл кожного технологічного укладу має три фази розвитку і визначається доволі довгим періодом існування. За висновком дослідників науково-технологічного прогресу, цей період становить 100 років [35, с. 30; 36, с. 119–127]. На рис. наводиться життєвий цикл технологічного укладу.

Перша фаза припадає на зародження і формування нового ТУ в надрах попереднього і, спираючись на існуючий виробничий потенціал, набуває подальшого розвитку. Друга фаза пов'язана зі структурною перебудовою економіки на базі нової технології виробництва і збігається з домінуванням певного технологічного укладу.

Швидкість дозрівання певного ТУ залежить від сприятливих технологічних і соціально-економічних

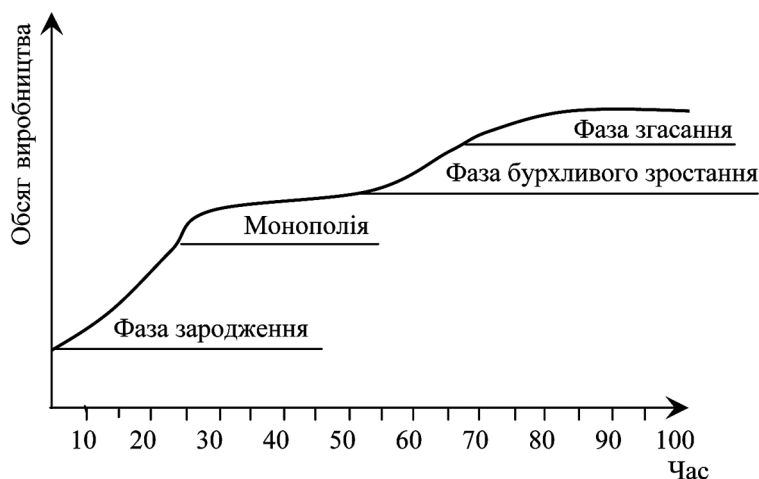

Рис. Життєвий цикл технологічного укладу

умов середовища. Якщо існує хоча й незначний, але стійкий, незалежно від цін, попит на новий метод, процес, продукт, то розвиток елементів нового технологічного укладу прискорюється.

Третя фаза визначається «зрілістю» життєвого циклу ТУ, закінчуючись поступовим затуханням і відмиранням застаріваючого технологічного укладу.

Технологічний уклад має складну внутрішню структуру, ядром якої є сукупність базових (радикальних) принципово нових технологій, що створені на базі раніше не відомих законів і закономірностей, винаходів, відкриттів, які докорінно змінюють зміст різних видів діяльності в суспільстві.

За визначенням Г. Менша, базові технології — це подія, коли «... вперше організується регулярне виробництво або вперше створюється організований ринок відкритого матеріалу, процесу або вперше розробленого технічного виробу» [37].

Слід зазначити, що радикальні нововведення не завжди відрізняються грандіозністю рішень. Нововведення можуть бути гранично елементарними. Так, новий спосіб засолювання оселедців, винайдений Віллемом Якобом Бейкельсом у XV ст. в Нідерландах, спричинив справжній оселедцевий бум, що не припиняється й понині. Виникли нові верфі, на них був побудований цілий «оселедцевий флот» рибальських човнів і кораблів, пристосованих спеціально для вилову й засолювання оселедця. Попит на рибу зріс неймовірно. Секрет виробництва оселедця голландці свято зберігали і, не маючи конкурентів, диктували свої ціни на делікатес. Без нього вже був немислимий стіл будь-якого королівського двору Європи.

Розміщення певної кількості сірників у коробці (як правило, 50 штук), дало змогу автоматизувати процес пакування сірників у коробку. Шведи, як ініціатори цієї ідеї, були монополістами сірникового виробництва майже півстоліття.

Ідея переміщення отвору для нитки з одного кінця голки на другий (до вістря) дала поштовх для створення швейних машин і здійснила переворот у виробництві одягу і взуття, зумовила виникнення швейної промисловості.

Роль базових нововведень і вплив їх на динаміку розвитку суспільства визначив на початку XX ст. Д. Кондратьєв. На основі досліджень учений виділив такі базові технології: використання парової машини; розвиток залізниць, телеграфу, автомобілебудування; використання електроенергії; розвиток хімічної промисловості [38, с. 302].

Зміна радикальних технологій супроводжується виникненням промислових революцій, що мають не тільки технічні, а й соціальні наслідки. Так, перша промислова революція кінця XVIII початок XIX ст. знаменувала перехід до машинного вироб-

ництва на науковій основі. Промислові революції XIX—XX ст. створили умови для індустріалізації, що звільнила людство від тяжкої фізичної праці, привела до урбанізації, змінила ритм соціального життя. Дух індустріальної епохи був механістичним. Відповідно до «характеру машин» виникли соціальні інститути (бюрократична ієрархія, спеціалізація тощо). Робітник став «спицею в механічному колесі», втративши почуття спільності з навколишнім середовищем [39].

Індустріальну епоху змінила постіндустріальна, що характеризується системою комунікацій і технологій. Вона підвищила рівень соціальної складності й зумовила процес корінних змін у суспільстві. Технічні новації, засоби зв'язку, нові інноваційні технології збільшують ступінь соціальної взаємодії. Мережі економічних і соціальних комунікацій розширюють свої масштаби, стають складнішими. Фірми, компанії створюють міжнародні альянси (олігополії), вступають у партнерство зі споживачами, своїми постачальниками, стаючи частиною комунікаційних мереж. Державні й фінансові кордони втрачають своє значення. У світовому просторі розвивається техноглобалізм — розширення міжнародної передачі (трансферту) технологій.

Таким чином, розвиток базових технологій є основним чинником економічного зростання, точкою опори для розроблення варіантів науково-технологічного тиражування їх. Нова технологія «приходить» не одна, а у взаємозв'язку з іншими, взаємодоповнювальними прикладними технологіями. Виникають «пучки» («кластери» — за визначенням Й. Шумпетера) технологій, що стимулюють розвиток нових галузей, різноманітних товарів і динамізм ринків. Це скорочує життєвий цикл виробів, змушує фірми виробляти товари в невеликих кількостях, збільшувати частку дослідницької роботи за рахунок зниження затрат фізичної праці. Усе це відбувається швидко, бо час створення товару і виходу його на ринок стає рушійним чинником конкуренції.

Базові технології — це основа виникнення нових галузей промисловості і багатьох прикладних технологій, які використовуються для модернізації існуючого виробництва. В умовах активного розвитку «нової економіки» принципово змінюються форми поєднання засобів праці, предметів праці і робочої сили в процесі виробництва, співвідношення між висококваліфікованими і малокваліфікованими працівниками, поглиблюється суспільний розподіл праці, створюються нові виробництва і сфери економіки [40].

Нові технології, технологічні ноу-хау, нові продукти, гіпердинамічна поведінка споживачів формують нові ринки, нові сфери конкуренції, стимулюють «традиційні» галузі, оскільки передають досвід

і одержані технічні результати, забезпечують появу нових ресурсів, створюють нову ситуацію для розвитку суспільства.

Завдяки сучасним технологіям випускається дедалі більше різноманітних виробів, що дає споживачам можливість широкого вибору продукту чи послуги. Оновлення технологічної бази спричиняє зміни в перебудові господарської системи та її організаційної структури, зміни технологічного укладу.

Якщо розглядати науково-технологічний прогрес у взаємозв'язку з процесом розвитку і задоволення всіх суспільних потреб, в т. ч. невиробничих, то в особливу сферу його впливу і специфічну форму його поступу виділяється сільське господарство і виробництво продовольства, де переважають біологічні процеси.

Так, історія міжнародної економіки останніх трьох століть демонструє становлення і заміщення п'яти технологічних укладів, формування шостого й окреслення перспектив сьомого технологічних укладів. Шостий технологічний уклад включає біотехнології, зокрема клітинну біологію; аерокосмічну промисловість; нанотехнології; нові матеріали; оптоелектроніку; системи штучного інтелекту; мікроелектроніку; фотоніку; мікросистемну механіку; інформаційні супермагістралі; програмне забезпечення і засоби імітації; молекулярну електроніку; системи управління персоналом. До сьомого технологічного укладу належить створення технологій «холодного термоядерного синтезу», що має докорінно змінити енергетичний потенціал земної цивілізації [41].

Кожний новий технологічний уклад істотно розширював межі кривої господарських можливостей суспільства. Одночасно відбувалися великі зміни в організації виробництва, які сприяли підвищенню ефективності використання його основних факторів — праці й капіталу. Починаючи з четвертого укладу до цих факторів стали відносити і технологічний прогрес.

За ступенем еволюції визначаються технологічні способи виробництва, які базуються на ручній, машинній та автоматизованій праці, а формуються послідовними технологічними змінами. Технологічні відносини розглядаються не лише з позиції взаємодії природи й суспільства, але і як взаємодія людей, тобто соціально-економічні відносини системи.

Виділяють чотири етапи, що пройшли у своєму розвитку технології:

- 1) природоподібні технології періоду безпосереднього засвоєння готових продуктів природи;
- 2) природоузгоджені технології землеробства і ремесла;
- 3) «неприродні» технології промислового виробництва;
- 4) знаннево-інформаційні технології постіндустріального суспільства.

На перших двох етапах сферою прикладання праці переважної частини населення було сільськогосподарське виробництво. Накопичений поколіннями людей досвід у галузі селекції, що включає добір рослин і тварин й водночас таких властивостей їх, які б відповідали вимогам людини, з одного боку, і конкретним, локальним природним умовам — з іншого, та високий рівень опанування законів живої природи забезпечували більшу продуктивність сільськогосподарської праці порівняно з ремісничою. Результатами такої емпіричної технології й тим фондом культурних рослин і домашніх тварин, які були дібрані задовго до початку епохи науково-технічного прогресу, людство користується й донині.

Перша промислова революція зумовила значне прискорення розвитку продуктивних сил, перехід до вдосконалення техніки на науковій основі і перетворення науки в безпосередньо продуктивну силу. Водночас вона висвітлила глибоке відставання сільськогосподарства від промисловості, оскільки різке підвищення продуктивності праці, заснованої на механічних процесах, було неможливим для біологічних процесів. Ріст промисловості, відтік туди робочої сили, збільшення попиту на продовольство у відриві від можливостей виробництва його спричинили нестачу харчових продуктів. Тому подальший розвиток сільськогосподарства об'єктивно став вимушеним пошуком шляхів подолання цього відставання та можливостей нарощення сільськогосподарського виробництва. Хоча з великим запізненням, що становило майже 100 років, в охоплених промисловою революцією країнах науково-технічний прогрес став проникати в сільське господарство.

Таким чином, перша промислова революція в сільському господарстві індустріально розвинених країн розпочалася лише в кінці XIX — початку XX ст., що збігається з третім технологічним укладом. Її головними елементами стало виробництво сільськогосподарських машин з двигунами внутрішнього згорання й мінеральних добрив. Перші трактори були випущені у 1901 р., а зернозбиральні комбайни з'явилися після 1905 р. Уже в 1905 р. було вироблено 20 тис., а в 1918 р. лише у США — 133 тис. тракторів. Виробництво комбайнів у 1920 р. досягло понад 3 тис. од.

У 1913 р. світовий видобуток селітри природного походження становив 2,6 млн т. Відносно швидко почало розвиватися виробництво калійних і фосфорних добрив, що базувалося на запасах гірничо-хімічної сировини. Хімічна промисловість у 1914 р. виробила майже 1,3 млн т азотних добрив.

Механізація й хімізація сільськогосподарства забезпечили підвищення продуктивності праці й вивільнення із сільськогосподарства робочої сили, необхідної для розвитку промисловості. Ці обста-

вини зумовили значний ріст товарності сільськогосподарської продукції, яка в зерновому господарстві Росії досягла в кінці XIX — початку XX ст. приблизно 20–25 % виробництва, й значно розширили сировинну базу промисловості.

Технологічні зрушення, що революціонізували сільське господарство, зобов'язані насамперед науковій сфері. Однак процес вирощування культурних рослин і домашніх тварин продовжував розвиватись емпірично. Таке положення значною мірою зберігається й понині, що пояснюється складністю біологічних процесів, на яких базується сільське господарство. Наука почала підходити до розкриття природи їх та поняття структури живої матерії й закономірностей її розвитку лише у другій половині XX ст.

Перетворення біологічної науки у вирішальний фактор розвитку сільського господарства базується на створенні біологічної технології, спроможної перебудувати на науковій основі сфери праці і види виробництва, що використовують головним чином біологічні процеси. Однак до цього революційного перевороту, який ще тільки назріває, основи сільськогосподарського виробництва залишаються поки що консервативними, а методи регулювання їх, як правило, емпіричними.

Збільшення попиту на продовольство і сільськогосподарську сировину, що викликало розвиток промисловості, стимулювало селекцію і створення раціональних систем землеробства. Розпочався цей процес в Англії і вже в XVIII — початку XX ст. це привело до значного підвищення біологічної продуктивності сільського господарства. У подальшому цей процес поширився на інші європейські держави. Однак на початку XX ст. біологічна продуктивність сільського господарства в індустріально розвинених країнах становила лише 10–20 % потенційної.

Якщо в середньовічній Англії урожайність пшениці була на рівні 7 ц/га, то в середині XVIII ст. (1735 р.) вона досягла 14 ц/га, а до 1870 р. — 20 ц/га. Відповідно зростала продуктивність тварин. Так, у 1710 р. середня вага биків на лондонському ринку становила 170 кг, телят — 23, овечок — 17 кг, а в 1795 р. — 360, 68 і 36 кг відповідно. На початку XX ст. молочна продуктивність в Англії досягла 2,4 тис. л на корову, а в Данії — близько 3 тис. л. У Росії урожайність пшениці в 1909–1913 рр. становила 6,6 ц/га [42].

До середини XX ст. селекційна робота досягла високого рівня. Були виведені високоврожайні сорти зернових, бавовнику, овочів і фруктів, спеціалізовані породи домашніх тварин. Урожайність зернових в середньому перевищила 40 ц/га, надої молока досягли 5 тис. кг на одну корову за рік.

В США середня продуктивність орних земель і пасовищних угідь в 50-ті роки була в 2 рази вищою, ніж у 1900 р. У країнах з найінтенсивнішим сільським господарством (Голландія, Великобританія, Данія, Німеччина та ін.) урожайність пшениці перевищила у 80-ті роки 60 ц/га, надої молока наблизилися до 6 тис. кг. Індустріально розвинені країни подвоїли біологічну продуктивність сільського господарства порівняно з початком століття.

Висновки. Інноваційно-технологічний розвиток базується на поєднанні науки й технології, які свого часу змінили удосконалення ручної техніки на виробництво машин. Якщо до науково-технологічні епохи розвитку продуктивних сил характеризувалися пануванням ручної праці, удосконаленням технологій виробництва на основі накопичення практичного досвіду, зародковим станом науки — переважно як соціокультурного явища, то в машинну (науково-технологічну) епоху розвиток продуктивних сил набув якісно нових ознак, зумовлених поступовою заміною ручної праці машинною, удосконаленням технологій на наукових засадах, перетворенням науки в безпосередньо продуктивну силу суспільства.

Науково-технологічний прогрес та його історична функція зводяться до економії праці й розвитку суспільних потреб, поза зв'язком яких важко визначити джерело поступального розвитку людства, об'єктивну необхідність наукового пізнання і практичного оволодіння законами і силами природи й суспільства. Його важливою ознакою стає розвиток суб'єктивних елементів — рівня освіти населення, підготовки кадрів, а також наукового пізнання, його сходження від відносно простих до більш складних форм руху матерії. Саме основні зрушення у розкритті законів природного і суспільного розвитку дають змогу виявити етапи науково-технологічного прогресу. До цього зрізу безпосередньо примикає організація самої науки, її становлення як особливої сфери суспільної праці, значення якої безперервно зростає.

В останні десятиріччя XX ст. почали складатися ознаки нової, другої хвилі науково-технологічної революції, що включають корінну перебудову технології виробництва, всіх сторін життя на основі електроніки і засобів зв'язку, загальної доступності до зростаючих потоків інформації, а також регулювання біологічних процесів. Автоматизація надає цілісності й саморегульованості найскладнішим технологічним системам.

Водночас новий етап науково-технологічної революції викликає великі руйнівні сили, що загострюють екологічні проблеми, роблять реальним в умовах приватної власності відокремлення

великих мас працівників від засобів виробництва й зростання безробіття, поглиблюють прірву між передовими в науково-технологічному відношенні і відсталими країнами. Усе це зумовлює нагальну необхідність прогнозування інноваційно-технологічного розвитку і свідомого регулювання його результатів.

Використані джерела

1. Федосеева Н.Ю. Реструктуризация предприятий ОПК при формировании вертикально-интегрированных структур (ВИС) [Электронный ресурс] / Н. Ю. Федосеева // Предпринимательство в промышленности: пути развития: материалы II межрегион. конф. — Режим доступа: <http://www.subcontract.ru>.
2. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України / [Федулова Л. І., Бажал Ю. М., Отецький В. П. та ін.]; за ред. Л. І. Федулової; НАН України; Ін-т екон та прогн. — К., 2011. — 656 с.
3. Makhlov S.A. Sustainable development from technology imperative's viewpoint Preprint? / S.A Makhlov. — Inst. Appl. Math., the Russian Academy of Science.
4. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4.07.2002 р. № 40-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Онікієнко В.В. Розвиток ринку праці України: тенденції та перспективи / Онікієнко В. В., Ткаченко Л. Г., Ємельяненко Л. М.; за заг. ред. В. В. Онікієнка. — К.: РВПСУ, 2007. — 286 с.
6. Економічна енциклопедія: в 3-х т.: [редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. — К.: Академія, 2000. — Т. 1. — 864 с.
7. Інноваційна складова економічного розвитку: моногр. / [відп. ред. Л.К. Безчасний]; НАН України, Ін-т екон. та прогн. — К., 2000. — 261 с.
8. Кісінь М.І. Інвестиційна та інноваційна складові доктрин аграрної політики України / М. І. Кісінь // Економіка АПК. — 2003. — № 7. — С. 82—87.
9. Сухоруков А. Інноваційний фактор конкурентоспособности / А. Сухоруков // Фондовый рынок. — 1999. — № 43. — С. 26—31.
10. Моторняк У.І. Інноваційний процес в перехідній економіці України (методологічні питання становлення та розвитку): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» — Л., 2000. — 20 с.
11. Гончарова Н.В. Напрями розвитку інтеграційних процесів у сфері фінансової підтримки малого підприємництва / Н. В. Гончарова // Фінанси України. — 2003. — № 7. — С. 73—77.
12. Гелбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Гелбрейт Дж.; пер. с англ. — М.: Прогресс, 1979. — 478 с.
13. Корнай Я. Дефицит / Корнай Я.; пер. с венг. — М.: Наука, 1990. — 607 с.
14. Портер Майкл Э. Конкуренция / Портер Майкл Э.; пер. с англ. — М.: Вильямс, 2000. — 627 с.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. — К.; Ірпінь: Перун, 2003. — 1440 с.
16. Санто Б. Инновации как средство экономического развития / Санто Б.; пер. с венг. — М.: Прогресс, 1990. — 296 с.
17. Морозов Ю.П. Инновационный менеджмент: учеб. пос. для вузов / Морозов Ю.П. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. — 446 с.
18. Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін: навч. посіб. / Бажал Ю.М. — К.: Заповіт, 1996. — 240 с.
19. Степанов В. В. Правовая охрана технологий: учеб. пос. / В. В. Степанов. — С.Пб.: С.ПбГТУ, 2001. — 106 с.
20. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14.09.2006 р. № 143-V [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
21. Краткий словарь иностранных слов / [под ред. И. В. Лехина, Ф. Н. Петрова]. — М.: Сов. энциклопедия, 1989. — 734 с.
22. Словарь иностранных слов / [под ред. Ф. Н. Петрова]. — [6-е изд., перераб.]. — М.: Сов. энциклопедия, 1964. — 784 с.
23. Словник іншомовних слів / [уклад. Л.О. Пустовіт та ін.]. — К.: Довіра, 2000. — 1018 с.
24. Економічна енциклопедія: в 3-х т.: [редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. — К.: Академія, 2002. — Т. 3. — 952 с.
25. Федулова Л.І. Економічна природа технологій та технологічного розвитку / Л. І. Федулова // Економічна теорія. — 2006. — 3 3. — С. 3—19.
26. Стефанов Н. Общественные науки и использование технологии / Стефанов Н. — М.: Мысль, 1976. — 327 с.
27. Русский отдел [Электронный ресурс]. — Режим доступу: <http://www.marxists.org/russkij/marx/1867/kapital.htm>.
28. Молодіжний портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.djereho.com/index.php?option=com_content&task=view&id=8616&Itemid=71.
29. Соколов Д.О. Технологічний чинник соціально-економічного розвитку суспільства / Д. О. Соколов // Агро-ІнКом. — 2010. — № 1—3. — С. 64—67.
30. Симоненко В.Д. Основы технологической культуры: учеб. пособ. / В. Д. Симоненко, Н. В. Матяш. — М.: Вентанна-Графф, 2003. — 176 с.
31. Данакин Н.С. Теоретические и методические основы проектирования технологий социального управления: моногр. / Н. С. Данакин. — Белгород: Центр социальных технологий, 1996. — 217 с.
32. Денисюк В. Міжнародний трансфер технологій. Український сегмент [Електронний ресурс] / В. Денисюк // Аналітичний бюлетень. — 2003. — № 2. — Режим доступу до журн.: <http://www.defence-ua.com/rus/bulletin>.
33. Денисюк В.А. Стан та перспективи розвитку передачі (трансферу) технологій в Україні / В. А. Денисюк // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. — Львів, 2000. — Вип. 16. — С. 370—377.
34. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії / Технологічний уклад. — Назва з екрану [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org/wiki>.
35. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития / Глазьев С. Ю. — М.: ВлаДар, 1993 — 471 с.
36. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: навч. посіб. / Краснокутська Н. В. — К.: КНЕУ, 2003. — 504 с.
37. Mensch G. Das technologische Patt: Innovationen ubervinden die Depression / Mensch G. — Frankfurt: Umschau verlag, 1975. — 256 s.
38. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / [за ред. Л.І. Федулової]. — К.: Основа, 2005. — 552 с.
39. Соколов Д. О. Визначення та етапи становлення технологічних укладів / Д. О. Соколов // АгроІнКом. — 2011. — № 4—6. — С. 66—70.
40. Резяпкина О.И. Влияние технологических укладов на становление и развитие институциональных структур: дис. на соискание учен. степ. канд. экон. наук: спец. 08.00.01 «Экономическая теория» / О. И. Резяпкина. — Саратов, 2004. — 169 с. // Электронная библиотека. — Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net>.
41. Єрохін С. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України [Електронний ресурс] / С. Єрохін // Економічний Часопис XXI. — 2006. — № 1—2. — Режим доступу: <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20060102&n=1-2&y=2006>.
42. Черствий С.М. Система технологій / С.М.Черствий [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.http://inpos.com.ua>.

КАТЕГОРІЯ КОНКУРЕНЦІЇ: АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД ЕВОЛЮЦІЙНОГО РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ДУМКИ

Викладено теоретичні положення конкуренції представників класичної школи економічної думки. Розглянуто економіко-математичний підхід до концепції досконалої конкуренції та умов її здійснення. Проаналізовано позиції дослідників монополістичної, недосконалої конкуренції та наукові аспекти визначення сутності й закону конкуренції на сучасному етапі економічного розвитку.

На сучасному етапі розвитку економіки конкурентна боротьба набуває глобального характеру. Вона точиться як на мікрорівні, зокрема на рівні підприємств, так і на рівні галузей в межах держави, на рівні країн у міжнародному масштабі. В умовах економічних криз проблема конкуренції загострюється. Розуміння сутності та динаміки цього процесу у різних школах економічної думки дає можливість системно й цілісно будувати стратегію суб'єкта ринкових відносин на різних рівнях його функціонування, що й зумовлює актуальність обраного дослідження.

Питання теорії конкуренції найбільш глибоко висвітлені зарубіжними ученими, насамперед представниками класичної політекономії А. Смітом і Д. Рікардо. Подальші дослідження проводилися А. Маршаллом, Е. Чемберліном, Дж. Робінсоном, П. Хейне, Ф. Хайєком, Дж. Стіглером, М. Портером, Дж. Кейнсом, Ф. Найтом, П. Самуельсоном, Л. Ерхардом та ін. Серед сучасних дослідників проблеми конкуренції присвятили свої праці Г. Азоев, С. Кваша, М. Малік, Б. Пасхавер, Б. Рубін, Р. Фатхундінов, О. Шпичак, А. Юданов та ін. Різноманітність підходів до розуміння конкуренції та наукові суперечки, які точаться навколо цього поняття вимагають аналітичного огляду цієї проблеми.

Метою статті є дослідження динамічних змін у наукових підходах до розуміння сутності й змісту категорії «конкуренція» різних шкіл економічної думки на історичному шляху суспільного розвитку для поглибленого розуміння тенденцій, які відбуваються у сучасній вітчизняній економіці та економіці зарубіжних країн.

Цілісні теоретичні положення про рушійну силу конкуренції з'явилися в середині XVIII ст. у працях

класиків політичної економії, де найбільша увага приділялася цінній конкуренції. А. Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» уособлював конкуренцію з «невидимою рукою» ринку, яка є його автоматичним рівноважним механізмом. Він сформулював поняття конкуренції як суперництва або чинника, що зумовлює підвищення ціни при недостатній пропозиції та зниження її при надмірній пропозиції. На прикладі цінної конкуренції вчений довів, що сукупність дій окремих товаровиробників на ринку встановлює ціни, які впливають на вибір кожного окремого споживача, проте самі ціни підкоряються сукупності індивідуальних реакцій.

Сміт виділяв такі умови конкуренції: 1) конкуренти повинні діяти незалежно та не в змові; 2) число конкурентів повинно бути достатнім, щоб виключити надмірні доходи; 3) суб'єкти ринку повинні володіти достатнім знанням про ринкові можливості; 4) на основі цих знань має базуватися свобода дій суб'єктів ринку; 6) необхідно достатньо часу, щоб обсяг та спрямованість потоку ресурсів стали відповідати бажанню власників.

Конкуренцію він визначав як процес реакції на нову силу та спосіб досягнення нової рівноваги. Він помітив, що чим чисельніші економічні суперники, тим швидше між ними виникатиме боротьба за переваги через підвищення чи пониження цін: «Якщо весь капітал виявився розподілений серед двадцяти торговців, то їх конкуренція була б набагато сильнішою, а можливість змови між ними з метою підвищення цін набагато меншою» [1, с. 252;503]. Без дії централізованого управління існують суворі правила поведінки, згідно з якими вільна конкуренція на ринках урівноважує галузеву норму прибутку та встановлює оптимальний розподіл ресурсів між галузями. Модель досконалої конкуренції повністю виключає будь-який свідомий контроль над ринковими процесами та забезпечує максимальне задоволення потреб. В подальшому, ідея цінного регулювання ринку за

допомогою конкуренції набула розвитку у праці Д. Рікардо «Принципи політичної економії та оподаткування». Вчений відмітив, що вирішальне значення у встановленні балансу цін відіграє конкуренція.

Слід зазначити, що до кінця XIX ст. поняття конкуренції не зосереджувало на собі особливу та системну увагу. Цей термін у всій структурі класичної та неокласичної економічної теорії довго трактувалося як щось очевидне. Поступово склалася детально розроблена концепція досконалої конкуренції, яка після першої світової війни була прийнята в загальній теоретичній літературі.

Дж. Кернс, англійський економіст, один з останніх представників класичної школи, відійшов від концепції запропонованої А. Смітом. Він визначив стан вільної конкуренції, як такий при якому товари обмінюються пропорційно затратам (праці та капіталу) на їх виробництво.

Наступним етапом розвитку концепції конкуренції є аналітичний підхід до цієї проблеми із застосуванням математичних методів. Значні уточнення були зроблені французьким економістом А. Курно. У своїй роботі «Дослідження математичних принципів теорії багатства» він дослідив, що вплив конкуренції досягає своєї межі, коли кожне окреме виробництво D_k стає не відчутним не тільки відносно загального виробництва $D=F(p)$, але також відносно похідної $F'(p)$, отже окремо взяте виробництво може бути вилучене із Z і це не призведе до помітної зміни ціни на товар [2, с. 279]. Ринкова конкуренція є недосконалою до тих пір, поки ціна перевищує граничні витрати фірми і ця різниця наближається до нуля, коли число конкурентів наближається до нескінченності.

Трактування конкуренції представника неокласичної школи політекономії А. Маршалла дещо відрізнялося від його сучасників і було близьким до її визначення А. Смітом. Його основне твердження полягало в тому, що «сили попиту і пропозиції діють вільно, не існує об'єднання торговців з обох сторін, кожен виступає самостійно внаслідок чого розгортається вільна конкуренція, тобто покупці безперешкодно конкурують з покупцями, так само як продавці безперешкодно конкурують з продавцями. Проте, хоча кожен виступає сам за себе, припускається, що його інформованість про діяльність інших є достатньою» [3, с. 1150–1205]. Тим самим він обґрунтував механізм автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої (чистої) конкуренції та дії законів граничної корисності

та граничної продуктивності. У дослідженнях економістів, які працювали до А. Маршалла, тривалість періоду стійкості рівноваги на ринку не відіграла явної ролі, оскільки основна класична теорія — це теорія довгострокового періоду. В ній не приділялося особливої уваги на період, протягом якого тільки частина ресурсів є рухомою. У роботі Маршалла була запропонована теорія аналізу часткової та довгострокової стійкої рівноваги на ринку.

Концепція досконалої конкуренції була повністю сформована в роботі одного із засновників Чиказької школи економіки Ф. Найта «Ризик, невизначеність та прибуток». У своєму дослідженні він спробував аналітично побудувати суспільство досконалої конкуренції та протиставити цю ідеальну досконалу конкуренцію фактам повсякденного життя. Умовами існування досконалої конкуренції Ф. Найт вважав: повну обізнаність усієї сукупності учасників ринку щодо цін; повну мобільність усіх економічних ресурсів; необмежену подільність товарів та їх однорідність; незалежність дій суб'єктів ринку, яка виключає всі форми таємних змов, будь-яку монополію чи тенденцію до монополії [4, с. 172–193].

Підсумовуючий висновок у дослідженні досконалої конкуренції заробив лауреат Нобелівської премії Дж. Стіглер. Він запропонував термін «ринкова конкуренція», оскільки вважав, що досконала ринкова конкуренція буде існувати при наявності невизначено великої кількості торговців (з яких жоден не контролює значної частки попиту чи пропозиції), що діють незалежно на досконалому ринку. Досконалий ринок — це ринок, де торговці мають повну інформацію про всі ціни попиту і пропозиції. Проте досконалий ринок не може бути ідентифікований терміну «конкуренція», оскільки досконалий ринок може існувати і при монополії, в умовах якої легше досягнути стану повної поінформованості [2, с. 290].

Підтвердженням значимості цієї категорії слугують слова К. Маркса, який у своїй праці «Капітал» писав: «Жодна категорія економіки, навіть сама перша — наприклад, визначення вартості, — не стає дійсною по іншому як через вільну конкуренцію» [5, с. 70].

На початку XX ст. змінилися сталі погляди на конкуренцію, яка розглядалася лише як цінова, та її роль в економіці через неспроможність існуючої моделі розкрити суть конкурентної діяльності. Критики досконалої конкуренції дотримуються позиції, що вона є нереалістичною та дає емпірично недосконалу модель реального світу порівняно з концепціями недосконалої та монополістичної конкуренції [6]. Вони вказу-

вали на елементи монополії, що існували в економіці, й не знаходили їх відображення у концепції цінової конкуренції. Важливу роль у формуванні цієї позиції відіграв англійський економіст П. Саффа. Він стверджував, що ситуація монополії типовіша для ринку, порівняно із ситуацією конкуренції.

Дослідженню процесів ціноутворення в умовах монополізації економіки поклали дві, практично одночасно опубліковані праці – «Теорії монополістичної конкуренції» (1933) Е. Чемберліна та «Економічна теорія недосконалої конкуренції» (1933) Дж. Робинсон.

Вклад американського економіста Е. Чемберліна полягає в тому, що він був першим, хто ввів в економічну теорію поняття «монополістичної конкуренції». Це було викликом традиційній економічній науці, згідно положень якої конкуренція і монополія – взаємовиключні поняття. Згідно з поглядом Чемберліна, більшість економічних ситуацій являють собою явища, що включають і конкуренцію, і монополію. Він зробив висновок, що ціни – не вирішальний інструмент конкуренції, оскільки у створенні попиту акцент робиться на рекламу, якість товару, обслуговування споживачів. Це означає, що в умовах монополістичної конкуренції еластичність попиту за ціною падає при зростанні еластичності попиту за якістю [7, с. 35].

Дж. Робинсон (1903–1983), англійський економіст, представниця кембріджської школи в політичній економії, як і Чемберлін, у своїй найвідомішій праці «Економічна теорія недосконалої конкуренції» (1933), досліджувала ті ж проблеми – зрушення в механізмі ринкової конкуренції, монополізацію ринку, механізм монополістичного ціноутворення [8, с. 148]. Як прихильниця кейнсеанства, вона позитивно оцінювала роль державних регуляторів ринку. Дж. Робинсон відкрила явище «недосконалості» конкуренції. Про це, на її думку, свідчить те, що конкуренція між фірмами в другій половині 30-х років ХХ ст., тобто після Великої депресії, істотно відрізняється від «досконалої» конкуренцією ХІХ ст. Дані відмінності були пов'язані з активним розвитком нецінової конкуренції, зокрема поширенням маркетингу і проникненням маркетингової ідеології у діяльність підприємців, а головне – способів антимонопольного регулювання та норм антимонопольного законодавства у країнах зі сформованою ринковою економікою.

В подальших дослідженнях категорії конкуренції виділявся її макро- і мікроекономічний аспект, враховувалися її функції та прояви у сучасній економічній системі. Основні наукові підходи до визначення сутності конкуренції ряду вітчизняних та зарубіжних науковців представлено у табл.

Таблиця

Наукові підходи до визначення сутності конкуренції

№ п/п	Автор, наукова праця	Теоретичні підходи до визначення конкуренції
1	М. Фрідмен, Ф. Хайек «Про свободу» [9]	Найефективніша процедура відкриття, яка веде до виявлення найкращих способів досягнення цілей
2	М. Портер «Конкуренція» [10]	Суперництво серед існуючих конкурентів часто зводиться до прагнення усіма засобами досягти вигідного положення, використовуючи тактику цінової конкуренції, просування товару на ринок та інтенсивну рекламу
3	Ю. Рубін «Теорія та практика підприємницької конкуренції» [11]	Конфліктна форма суперництва за відносно кращі умови виробництва та збуту товарів, що зумовлює реалізацію конкурентами цільових настанов в області максимізації доходів, збереження та примноження стану, підвищення конкурентоспроможності
4	А. Юданов «Конкуренція: теорія та практика» [12]	Боротьба фірми за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, що ведеться фірмами на доступних їм сегментах ринку
5	Р. Фатхутдінов «Управління конкурентоспроможністю організації» [13]	Процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами на конкретному ринку для отримання перемоги чи досягнення інших цілей в боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних та суб'єктивних потреб в рамках законодавства чи в природних умовах
6	Г. Азоєв «Конкуренція: аналіз, стратегія і практика» [14]	Суперництво між окремими юридичними та фізичними особами (конкурентами), які зацікавлені у досягненні однієї і тієї ж мети. З точки зору підприємства такою метою є максимізація прибутку за рахунок завоювання уподобань споживачів
7	Л. Ерхард «Добробут для всіх» [15]	Найефективніший засіб для досягнення і забезпечення добробуту, що дає можливість всім споживачам користуватися результатами прогресу
8	С. Клименко, Т. Омеляненко, Д. Барабась, О. Дуброва, «Управління конкурентоспроможністю підприємства» [16]	Прояв об'єктивних процесів у господарській діяльності: зниження витрат виробництва або задоволення потреб споживачів. Суперництво при цьому виступає як видима її частина, предмет розгляду в економічних доктринах.

Л. Ерхард зводить значення конкуренції до наступних моментів [15]:

— конкуренція забезпечує найефективніше функціонування ринкового механізму і тим самим сприяє максимізації суспільного багатства, встановлює відповідність між доходами і вкладеними факторами виробництва, в т. ч. між заробітною платою та затратами праці, і тим самим підтримує соціальну справедливість;

— конкуренція обмежує ріст цін і забезпечує доступність товарів і послуг для основної частини населення.

Дослідження необхідності примусового втручання в дію вільної конкуренції були проведені Ф. Хайеком у праці «Дорога до рабства». Вчений зазначав: «Ефективне використання конкуренції виключає одні види примусового втручання в економічне життя, проте допускає інші, що сприяють розвитку конкуренції та вимагають іноді певних дій зі сторони уряду. ... Будь-які спроби контролювати ціни та кількість товарів віднімають у конкуренції здатність координувати зусилля індивідів, оскільки коливання цін в цих випадках перестають відображати зміни кон'юнктури і не можуть слугувати надійним орієнтиром для індивідуальної діяльності .... Законодавство повинно бути спеціально побудоване для охорони та розвитку конкуренції» [17, с. 60].

Проведення глибоких досліджень категорії конкуренція та умов її функціонування зумовили формування закону конкуренції. Зокрема Р. Фатхутдинов приходить до висновку, що закон конкуренції — це закон, згідно з яким у світі відбувається об'єктивний процес постійного підвищення якості продукції та послуг, зниження їх ціни. Закон конкуренції являє собою об'єктивний процес «вимивання» з ринку неякісної дорогої продукції [13, с. 73]. Дж. Мілль вважав конкуренцію основним регулятором цін, заробітної плати, ренти, вона сама по собі є законом, що встановлює правила цього регулювання.

У праці «Управління конкурентоспроможністю підприємства» автори зазначають, що закон конкуренції — один з найважливіших загальних економічних законів розвиненого товарного виробництва, якому внутрішньо притаманна боротьба окремих товаровиробників за споживача їхньої продукції. Ця боротьба змушує їх постійно вдосконалювати процес виробництва, впроваджувати найновіші досягнення НТП, нові форми організації виробництва, прогресивні системи заробітної плати — тобто все те, що сприяє продуктивності праці та якості продукції [16, с. 14].

Висновок. Від початку формування поняття «конкуренція» до сучасності багато науковців приділяли

увагу дослідженню змісту цієї категорії. В процесі еволюції теоретичні підходи до визначення конкуренції набували ознак багатовекторності та багатоаспектності. Це зумовлено змінами суспільного розвитку, які призводять до загострення економічної конкуренції й поповнюють її сутність новими характеристиками. Розуміння сутнісно-змістовних ознак конкуренції, чинників, що її формують, змін, які відбуваються в національній економіці під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища, має важливе значення для прийняття на державному і місцевому рівнях виважених управлінських рішень та посилення ринкових позицій.

Використані джерела

1. Сміт А. Добробут націй. Дослідження про природу і причини добробуту націй / Адам Сміт. — К.: Рорт-Ройал, 2001. — 594 с.
2. Стиглер Дж. Совершенная конкуренция / Джордж Стиглер // Вехи экономической мысли. Теория фирмы; под ред. В.М. Гальперина. — С.Пб.: Экономическая школа, 1999. — Т. 2. — 536 с.
3. Маршалл А. Принципы политической экономии / Альфред Маршалл. — М.: Директ-Медиа, 2012. — 2127 с.
4. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Френк Найт; пер. с англ. — М.: Дело, 2003. — 360 с.
5. Коган А. В творческой лаборатории Карла Маркса (План экон. исслед. 1857—1859 гг. и «Капитал») / Альберт Коган. — М.: Мысль, 1983. — 174 с.
6. Самуельсон П. Монополистическая конкуренция — революция в теории / Пол Самуельсон // Вехи экономической мысли. Теория фирмы; под ред. В.М. Гальперина. — С.Пб.: Экономическая школа, 1999. — Т. 2. — 536 с.
7. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции / Эдвард Чемберлин. — М.: Экономическое наследие, 1996. — 375 с.
8. Агапова И.И. История экономической мысли. Курс лекций / Агапова И. И. — М.: Издательство ЭКМОС, 1998. — 248 с.
9. Хайек Ф. О свободе / Ф. Хайек, М. Фридмен. — М.: Социум; Три квадрата, 2003. — 182 с.
10. Портер М. Конкуренция / Майкл Портер; пер. с англ. — С.Пб.: Вильямс, 2002. — 495 с.
11. Рубин Ю.Б. Теория и практика предпринимательской конкуренции: [учеб. для студ. вузов] / Рубин Ю. Б. — [7-е изд.]. — М.: Маркет ДС, 2008. — 608 с.
12. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика: [учеб.-практич. пособие] / Юданов А. Ю. — М.: Акалис, 1996. — 272 с.
13. Фатхутдинов Р.А. Управление конкурентоспособностью организации / Фатхутдинов Р. А. — М.: Эксмо, 2005. — 544 с.
14. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Азоев Г. Л. — М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. — 208 с.
15. Эрхард Л. Благосостояние для всех / Людвиг Эрхард; пер. с нем. — М.: Дело, 2001. — 335 с.
16. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб. / [Клименко С. М., Омеляненко Т. В., Барабась Д. О. та ін.]. — К.: КНЕУ, 2008. — 520 с.
17. Хайек Ф. Дорога к рабству / Фридрих Хайек; пер. с англ. — М.: Новое издательство, 2005. — 264 с.

КОНТРОЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА ТА ОБЛІКОВА КАТЕГОРІЯ

Досліджено сутність контролю як облікової і господарської категорії. Обґрунтовано його значення та необхідність, методологічні засади та процедурні особливості фінансово-господарського контролю у сфері забезпечень зобов'язань суб'єкта господарювання.

У вихорі останніх економічних подій роль і значення контролю забезпечення зобов'язань зростає. Контроль охоплює цілий спектр сфер суспільного життя, які досліджувались багатьма вітчизняними та зарубіжними вченими. Своїм завданням автор ставить розкриття структурно-сутнісного змісту контролю як функції господарського життя суб'єкта господарювання та його зв'язок із забезпеченням зобов'язань як категорією обліку та економічним процесом.

Основними цілями підприємства є досягнення стабільності роботи, підвищення її ефективності, господарської рентабельності та ліквідності. Для досягнення таких цілей на підприємстві використовують методи оперативного контролю. Дана мета є лейтмотивом діяльності управлінського штату в процесі використання інструментального спектру оперативного контролю. Забезпечення коротко- і довготермінового зростання результативності діяльності можливе за повного комплексного контролю процесів на підприємстві, досягнення максимального рівня гнучкості матеріально-технічного забезпечення процесу виробництва, високих вимог до якості продукції та їх подальшого зростання [1]. Суспільний результат діяльності підприємства — задоволення потреб всього суспільства і окремих його членів, однією із форм виразу якого є подання ресурсів (своєї діяльності) навколишнього природного середовища у формі матеріальних благ і послуг, які є придатними для споживання [2].

У процесі здійснення господарської діяльності перед підприємством ставиться ряд завдань. Серед них лише забезпечення економіки обладнанням не може бути виконано один раз і назавжди.

Причина у поступальному постійному розвитку суспільства, його потреб і вимог які ставляться до суб'єктів господарювання як креаторів (творців) і репрезентаторів (менеджерів (збутівників) матеріальних благ і послуг, покликаних задовольняти потреби суспільства на прийнятному рівні [3]. Будь-яка ситуація у господарському житті для її вирішення від суб'єкта господарювання вимагає прийняття комплексних рішень, насамперед для власної економічної безпеки. Комплекс заходів, які приймає підприємство для свого захисту і процвітання повною мірою відображається в його економічній політиці. Весь спектр деконструктивних обставин, які виникають у господарському житті підприємства не варто розглядати як загрозу його економічній безпеці. Ці фактори мають внутрішній і зовнішній характер, а фактори зовнішнього характеру не завжди залежить від вольових рішень підприємства [4].

Особливого значення набуває контроль за інвестуванням у всіх його формах, через те що потреба постійного промислового розвитку потребує тимчасового залучення позичкових коштів, і саме у цих відносинах найкраще розкривається роль кредиту як фактора суспільного життя [3]. Кредитування — основний вид фінансових послуг. Існує чітка залежність всіх економічних і фінансових систем (міжрегіональних, регіональних, локальних) від рівня розвитку інформаційної індустрії та забезпечення [5, с. 166]. Для задовільного режиму інвестування та кредитування необхідний стабільний динамічно-прогресивний кредитний ринок. Більш детально автор на даній темі зупинятися не буде, оскільки це тема окремого дослідження.

Контроль забезпечується через комплекс заходів: контроль господарської діяльності, який за сферою здійснення поділяються на зовнішній і внутрішній. Зовнішній контроль охоплює аналіз зовнішнього середовища і окремо аналіз показників діяльності конкурентів та партнерів. Внутрішній контроль охоплює аналіз внутрішнього середовища підприємства.

трішній контроль охоплює фінансовий контроль, контроль виробничого процесу, контроль збуту, фінансовий контроль. При фінансовому контролі використовують низку спеціальних прийомів та заходів, таких як фінансовий і економічний аналіз у всьому їхньому інструментальному спектрі по таких основних сферах: а) контроль стану та витрачання грошових коштів по готівковим та безготівковим операціям; б) контроль за станом нарахування та проведення розрахунків по загальнообов'язковим податкам, зборам і платежам.

Обліковий контроль — особливий вид контролю, який є специфічною його формою, зумовленою природою поняття «облік». Первинним видом контролю є комплекс заходів по зняттю параметричних характеристик об'єктів навколишнього середовища за допомогою органолептичних заходів. Обліковий контроль — це первинний вид документального контролю, оскільки являє собою будь-який доступний спосіб відображення параметричних даних об'єкта контролю на документальних носіях.

Необхідність контролю окремих сфер господарської діяльності та наскрізного централізованого контролю зумовлена необхідністю синхронізації виробничого процесу у суспільстві відповідно до внутрішніх потреб його учасників; спроможності застосування превентивних заходів на різних стадіях виробничого процесу і споживання матеріальних благ і послуг, покликаних на локалізацію і/або ліквідацію негативних факторів впливу.

Контроль забезпечення зобов'язань є особливою категорією контролю, оскільки включає в себе паралельний, постійний і поточний контроль господарських процесів і явищ всіх видів і форм. За будь-якої своєї природи вони є винятково важливими факторами формування, «начинки», або сутності забезпечення.

Контроль — наскрізна функція економіки, одна із фундаментальних причин її розвитку та існування. Водночас облік — це особлива сфера контролю, оскільки за допомогою даних, які акумулюються в обліковому процесі, контроль здійснюється паралельно за двома параметрами — натуральним і вартісним. Але окремих об'єкт обліку — гроші, по своїй природі може бути представлений у вартісному показнику. Автор не зосереджуватиме увагу на діяльності банків, лише зазначить, що в бан-

ках царської Росії облік банкнот вівся поштучно і номер кожної з них записувався у спеціальний журнал «Реєстраційну книгу». Така операція проводилась у кінці робочого дня банку.

Базою аналітичного забезпечення є облік у найменших його подробицях, які репрезентують дані аналітичного обліку.

Контроль по своїй природі у сфері забезпечень зобов'язань за своїм суб'єктним складом відповідає загальному суб'єктному поділу в межах країни. Державний контроль в усіх можливих сферах досліджувався іншими вченими, ми зосередимо увагу на контролі забезпечень зобов'язань в межах суб'єкта господарювання, міжсуб'єктних відносинах міжнаціональних та міжнародному рівнях.

Внутрішній фінансовий контроль більшість авторів розглядається як діяльність контрольно-ревізійних підрозділів, яка покликана забезпечити нагляд за якісним виконанням завдань і функцій покладених державою на відповідні органи, відстежити ефективність використання наданих фінансових ресурсів державою під час її здійснення (такої діяльності), виявлення та запобігання відхилень у такій діяльності.[6, с. 10]

У інформації, яку отримує підприємство є різний рівень цінності, що залежить від сфери використання отриманої інформації у подальшому.

Низкою вітчизняних та іноземних вчених проводилось дослідження питання у сфері фінансово-господарського контролю та економічного аналізу, але наукових розробок у сфері забезпечень зобов'язань обмаль, а існуючих спостерігається низький рівень їх впроваджень [4]. Фінансово-господарський контроль в повному обсязі репрезентується через систему внутрішньогосподарського контролю, ревізії та аудиту. Основним масивом для звірки достовірності господарської діяльності суб'єкта господарювання залишаються дані бухгалтерського обліку. Стан бухгалтерського обліку суттєво впливає на характер процедур контролю, які можна і/або потрібно застосувати до суб'єкта господарювання [7]. При проведенні аудиту незалежним аудитором він здійснює перевірку правильності ведення бухгалтерського обліку за тими сферами господарського життя, облік яких здійснюється [8]. Водночас, при проведенні перевірки бухгалтерського обліку у порядку податкового аудиту (Україна, Великобританія), якщо відсутність обліку сфери господарської діяльності вважається

порушенням, то до підприємницької структури застосовуються штрафні санкції.

Контроль забезпечення зобов'язань по своїй природі багатогранний, що зумовлено характером та видом ресурсів, які були використані для формування забезпечення. Через це, контроль забезпечень може включати:

— контроль грошових коштів — при операціях пов'язаних із наданням фінансових гарантій та поручительств;

— контроль виконання виробничих програм та програм із реструктуризації підприємства;

— контроль результатів діяльності, фондового стану;

— контроль розрахунків — при заключних етапах стадій життєвого циклу забезпечення зобов'язань, що використовується для остаточного аналізу їх стану та потенційної можливості і реальної необхідності їх закриття.

При цьому основними формами контролю є документальний та фактичний контроль, який може здійснюватися як паралельно, так і автономно поетапно.

Контроль грошових коштів у даній сфері включає в себе: а) перевірку обґрунтованості наданих і сплачених сум по фінансовим гарантіям та поручительствам. Провіряється компетенція уповноважених осіб на здійснення такої операції та наявності у них правостановлюючих документів для захисту інтересів підприємства поручителя або гаранта у разі порушення його прав. Маємо на увазі звірку довіреностей та компетентності осіб, що їх видали, юридичної правильності укладених договорів, рівень якої визначається потенційною можливістю повної компенсації завданих збитків підприємству-гаранту або підприємству-поручителю при настанні несприятливих обставин не з їх вини, а також перевірку джерел формування фінансових ресурсів, до якої входять касові операції та касова дисципліна, поточні та валютні рахунки, грошові документи та цінні папери.

Контроль виконання виробничих програм передбачає співставлення планових та прогнозних даних по виробництву за номенклатурною сіткою. Здійснюється аналіз обсягів реалізації продукції, повноти та правильності відображення собівартості випущеної продукції у бухгалтерському обліку. Провіряється повнота і правильність відображення в обліку життєвого циклу випущеної продукції у всіх формах та видах, стан та умови збереження її. Значення такого контролю зростає

при укладенні договорів про забезпечення за рахунок випущеної продукції, які застосовуються підприємствами окремих галузей економіки — нафтовидобувних, сільськогосподарських, металургійних тощо. Контроль програм із реструктуризації підприємства передбачає передусім контроль за виконанням плану реструктуризації та передбачених нормативних показників її здійснення. Паралельно здійснюється аналіз показників динаміки здійснення реструктуризації та обсягу її виконання, точності та своєчасності [9].

Контроль забезпечення зобов'язань за кредитними договорами передбачає встановлення видів кредитів, які використовує підприємство, стан та повнота розрахунків за ними, стан обліку кредитно-розрахункових операцій на підприємстві. За видами кредитів встановлюється обґрунтованість та необхідність їх отримання і використання [10].

Особливої уваги заслуговує контроль забезпечень, що згідно законодавства України формуються за рахунок витрат. Оскільки забезпечення репрезентуються у бухгалтерському обліку як сукупність коштів для резервування з метою подальшого використання для здійснення майбутніх витрат і платежів на систему внутрішнього господарського контролю покладається ряд завдань: 1) забезпечення оптимального відшкодування майбутніх потенційних витрат при здійсненні господарської діяльності у звичайному режимі; 2) при здійсненні забезпечення максимально врахувати інтереси всіх учасників господарських відносин. Оскільки у бухгалтерському обліку забезпечення відображаються у окремих випадках разом (у загальній сумі — *прим. авт.*) із обсягом загальнообов'язкових податків та зборів (виплат відпусток, матеріального заохочення) потрібно забезпечити чіткий розподіл та наочність їх життєвого циклу на підприємстві [11].

Забезпечення — особлива економічна категорія, яка зумовлює необхідність контролю у всіх своїх сферах. Особливої уваги потребує контроль стану партнера по договору, фундаментом для якого є достовірні обліково-звітні дані та спроможність проведення фінансово-господарського аналізу. Цей вид аналізу особливий тим, що контроль здійснюється за двома паралельними і одночасними напрямками: аналіз фінансової звітності та аналіз показників, частково з нею (звітністю) пов'язаних. Це стало можливим завдяки останнім змінам у

законодавстві України. У процесі контролю здійснюється звірка повноти відображеної інформації про забезпечення в розрізі їх вартості вказаної у документах, за кожним видом забезпечень чи гарантій. Паралельно проводиться аналіз умов та ситуацій виникнення та життєвого циклу забезпечень, достовірність здійснення операцій. Оскільки забезпеченням притаманна різна природа цінностей, що їх формують, це своїм чином впливає на характер процедур, що застосовуються для встановлення об'єктивної дійсності.

У існуючій міжнародній практиці відсутній притаманний ряду пострадянських країн поділ облікового контролю на ревізію та аудит, підставою для якого є суб'єктний склад та предметна діяльність відповідних державних органів. У більшості країн весь незалежний від суб'єкта господарювання обліковий контроль об'єднується під терміном «аудит». У ряді іноземних країн обліковий контроль включає в себе фінансовий аналіз як обов'язкову складову його проведення. На основі якісного фінансового аналізу можна здійснити надійний прогноз фінансово стану господарюючого суб'єкта у найближчому майбутньому. При цьому такий прогноз проводиться на базі наданих підприємством інформації у будь-якому належному документальному виді, оскільки на даний час єдиних узгоджених вимог до форми подачі такої інформації немає. Проте, така інформація має бути перевірена аудиторською фірмою для встановлення її надійності, реалістичності і можливості наступного використання. При аналізі достовірності витрат майбутніх періодів визначається правильність віднесення витрат до цієї категорії [12].

Фінансовий аналіз як елемент контролю є важливим і необхідним, оскільки включає в себе:

- механізми для визначення майнового потенціалу підприємства, який є важливим при наданні підприємством завдатків, фінансових гарантій та порук на стадії укладення відповідних договорів та у майбутньому, якщо дата надання фінансової гарантії або поруки, завдатку настане після дати укладення угоди;

- аналіз майнового потенціалу підприємства, що є важливим при здійсненні операцій, пов'язаних із наданням застав, притримань та інших видів майнових забезпечень;

- аналізи ліквідності й платоспроможності, фінансової стійкості та фінансових результатів діяльності, можливості банкрутства — ці види ана-

лізу є винятково важливими при будь-яких видах забезпечень зобов'язань підприємством [13].

Для підвищення якості контролю за фінансовим станом та діяльністю підприємства, фінансовою звітністю використовують поглиблений фінансовий аналіз, який передбачає використання системи взаємопов'язаних таблиць і моделей факторного аналізу. Контроль на даному етапі полягає у співставленні оціночних даних і даних, що наводяться бухгалтерією підприємства, якщо виявлені відмінності між цими даними, то необхідним є встановлення рівня їх суттєвості в окремому випадку та загалом [14].

Основний масив інформації, який використовується у фінансовому аналізі репрезентується у фінансових звітах підприємства.

Значна кількість підприємств здійснює зовнішньоекономічну діяльність на різних умовах. Щоб така діяльність була успішною, однією з умов для її здійснення є надійний партнер [15]. Характер економічних ризиків змінно динамічний, тому саме якісний повний та своєчасний контроль у сфері забезпечень зобов'язань суб'єкта господарювання є фундаментом економічного розвитку, за умови успішного подальшого вибору стратегії й тактики економічної діяльності.

Особливість суб'єктного складу зовнішньоекономічної діяльності у тому, що учасниками міжнародних відносин є: 1) держави, від імені яких діють уповноважені особи, а у окремих випадках — організації; 2) громадські організації та підприємницькі структури різних організаційно-господарських параметричних характеристик; 3) окремі фізичні особи.

Характер впливу держави на своїх громадян та іноземних резидентів, які здійснюють діяльність на її території залежить від багатьох факторів, серед яких можна виділити кілька груп.

1. Форма державного устрою, політичний режим, виборче право і політичні партії; державно-правовий статус особи; політичні інститути держави; місцеве самоврядування [16].

2. Належність держави до окремої правової сім'ї. Від цього фактору залежить характер та межі впливу держави на особу, компетенція органів державного апарату та її внутрішньо системний розподіл, структура органів державного апарату [17].

3. Характер суспільного ладу — впливає на динаміку поширення господарських відносин, структуру і характер норм права, які регулюють суспільні відносини у всіх її сферах; наявні тради-

ції та звичаї побудови господарських відносин та міжгосподарських зв'язків, їх підтримання та розвитку (цих зв'язків) [18].

Підвалинами контролю забезпечення зобов'язань у сфері міжнародних економічних відносин є ряд чинників, серед яких особливе місце займають:

1) право власності на об'єкти матеріального світу і засоби їх виробництва;

2) укладені й потенційні для укладення зовнішньоекономічні контракти;

3) характер трудових відносин між власником і найманою робочою силою, науково-технічним прогресом що впроваджено і використовується у процесі виробництва;

4) характер та специфіка сполучення між об'єктами виробничої й невиробничої сфери суб'єкта господарювання, міра завантаження у процесі господарської діяльності за різних умов використання виробничих потужностей;

5) особливості та процес реалізації зобов'язань із заподіяння шкоди;

6) природа сучасного міжнародного цивільного процесу та тенденції у динаміці його розвитку [19], порядок та специфіка вирішення спорів [20].

Обсяг господарської компетенції та умови здійснення господарської діяльності у сфері міжнародних відносин у суб'єкта господарювання різних. Важливу роль у Міжнародних економічних відносинах відіграють міжнародні організації різних напрямків діяльності та регіону дії (за територіальним принципом — *прим. авт.*) [20]. Зовнішньоекономічна діяльність здійснюється господарюючими суб'єктами різних організаційних форм за найрізноманітнішими видами економічної діяльності [21].

Висновки. Забезпечення зобов'язань було і буде наріжним каменем розбудови суспільних відносин будь-яких економічних формацій. Це всезагальний індикатор розвитку суспільства у сфері господарських відносин. Сукупність методів та інструментів його формування завжди перебуватиме під особливим наглядом як окремих суспільних груп так і суспільства в цілому.

Використані джерела

1. *Фольмут Х.Й.* Инструменты контроллинга от А до Я / Фольмут Хильмар Й.; пер. с немец. под ред. и с пред. М.Л. Лукашевича и Е.Н. Тихоненковой. — М.: Финансы и статистика, 2001. — 288 с.
2. *Кіндрацька Г.І.* Економічний аналіз: підруч. / Кіндрацька Г. І., Білик М. С., Загородній А. Г.; за ред. А.Г. Загороднього. — [3—те вид., перероб. і доп.]. — К.: Знання, 2008. — 487 с.
3. *Шумпетер Й.А.* Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Шумпетер Й. А.; пер. с нем. — М.: Эксмо, 2008. — 864 с.
4. *Камлик М.І.* Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: навч. посіб. / Камлик М.І. — К.: Атіка, 2005. — 432 с.
5. Новая экономика: интеграция рынков финансовых и инфокоммуникационных услуг / [Макаров В. В., Горбачев В. Л., Желтонос В. М., Котов Ю. О.]. — М.: Academia, 2009. — 224 с.
6. *Базась М.Ф.* Методика та організація фінансового контролю: підруч. / Базась М. Ф. — К.: МАУП, 2004. — 440 с.
7. *Білуха М.Т.* Курс аудиту: підруч. / Білуха М. Г. — [2-ге вид., перероб.]. — К.: Вища шк., Знання, КОО, 1999. — 574 с.
8. Організація і методика аудиту підприємницької діяльності: навч.-метод. посіб. / Труш В. Є., Калінська Т. А., Алексеева Т. А., Дмитрієнко І. О.; за ред. В. Є. Труша. — Херсон: Олді-плюс, 2010. — 149 с.
9. *Вітвицька Н.С.* Контроль і ревізія: [навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.] / Н. С. Вітвицька, О. Е. Кузьмінська. — К.: КНЕУ, 2000. — 166 с.
10. *Дробышевський Н.П.* Ревизия и аудит: учеб. пос. / Дробышевський Н.П. — Мн.: Мисанта, 2004. — 265 с.
11. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій зі змінами і доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0893—99>.
12. *Шеремет А.Д.* Аудит: учеб. / А. Д. Шеремет, В. П. Суйц. — [5-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Инфра-М, 2006. — 448 с.
13. Финансовый анализ / [под ред. Т.С. Новатиной]. — М.: Моск. фин.-пром. академия, 2005. — 347 с.
14. *Налетова И.А.* Аудит / И. А. Налетова, Т. Е. Слободчикова. — М.: ФОРУМ, ИНФРА-М, 2005. — 176 с.
15. *Зеркалов Д.В.* Экономическая безопасность: моногр. / Зеркалов Д. В. — К.: Основа, 2011. — 586 с.
16. *Арановский К.В.* Государственное право зарубежных стран: учеб. пос. / Арановский К. В. — М.: Форум, Инфра-М, 2000. — 488 с.
17. *Осакве К.* Сравнительное правоведение в схемах: Общая и Особенная части: учеб.-практ. пос. / Осакве К. — М.: Дело, 2000. — 256 с.
18. *Давид Р.* Основные правовые системы современности / Давид Р.; пер. с фр. и вступ. сл. В.А. Туманова. — М.: Международные отношения, 2009. — 456 с.
19. *Федяк Г.С.* Міжнародне приватне право: підруч. / Г. С. Федяк, Л. С. Федяк. — [4—те вид., перероб і допов.]. — К.: Атіка, 2009. — 500 с.
20. *Тускоз Ж.* Міжнародне право: підруч. / Жан Тускоз; пер. з франц. — К.: АртЕк, 1998. — 416 с.
21. *Мочерний С.В.* Основи підприємницької діяльності: навч. посіб. / Мочерний С. В. Устинко О. А., Чоботар С. І. — К.: Академія, 2001. — 280 с.

НОВИЙ ТВІР З ГЛОБАЛІСТИКИ

Двохтомна монографія професора Власова В.І. «Глобалістика: історія, теорія», обсягом 1429 стор. (I і II том), має не лише фізичну вагомість. У науковому виданні викладене фундаментальне дослідження проблем глобалізації, розкрито складний процес формування науки глобалістики, проаналізовано процеси глобалізації в історичному, економічному, соціальному і демографічному аспектах, а також у світовому сільському господарстві, де підкреслено важливість глобальної продовольчої безпеки. Рецензована книга є продовженням і поглибленням попередніх досліджень автора у сфері глобальних трансформацій: колективних монографій «Глобальний конкурентний простір», «Глобальна продовольча проблема» (2001 р.), «Глобалізація і продовольство» (2008 р.), «Глобальна продовольча безпека» (2009 р.); а також «Сільське господарство України – від минулого до сьогодення» у 4-х томах, статті «Науково-економічні проблеми країн світу і процеси глобалізації» (2009 р.).

Актуальність монографії визначається насамперед тим важливим місцем, яке займають проаналізовані автором процеси і тенденції серед економічних і політичних проблем міжнародних систем і глобального розвитку. У світлі нових процесів, явищ, тенденцій, що спостерігаються протягом другої половини ХХ – початку ХХІ ст., вихід у світ комплексного дослідження глобалізації і глобалістики є *знаковим в українській історичній науці*.

Пізнання явищ і процесів, яким властивий динамізм, складніше, ніж вивчення відносно сталих речей. А саме таким рухливим і динамічним є розвиток глобалізаційних процесів і науки глобалістики, про що йдеться у монографії. В цьому контексті звернення автора до вказаної складної проблематики заслуговує на схвалення і підтримку.

З точки зору діалектики процеси, що відбуваються у суспільстві на будь-якому рівні – глобальному, регіональному, національному – не можуть розглядатись як остаточно завершені. Суспільство не лише функціонує – воно змінюється, а це об'єктивно висуває потреби не тільки теоретичного осмислення світового досвіду в обраній науковій сфері, а й комплексного, міждисциплінарного аналізу неоднозначних глобальних процесів, які характерні для сьогодення. З цим завданням автор успішно справився.

Двохтомник характеризується науковістю поставлених автором мети і завдань дослідження, суть яких полягає в тому, щоб глибоко і обґрунтовано конкретизувати сучасний стан і тенденції глобальних трансформацій на багатьох рівнях, розглянути і проаналізувати процеси формування і розвитку науки глобалістики в Україні і Росії.

Беззаперечна наукова новизна результатів дослідження. Монографія є одним із перших в українській історіографії комплексним дослідженням глобальних трансформацій, в якому систематизовано і обґрунтовано новітні тенденції розвитку процесів глобалізації, здійснено новий підхід до розгляду ролі глобалістики в сучасній науковій думці.

До наукового доробку слід віднести також дослідження глобальної продовольчої проблеми, тенденцій світового виробництва продовольчих ресурсів, хвиль глобалізації та їх характерних ознак, науково-економічних ускладнень світу і специфіки процесів глобалізації на сучасному етапі як чинників системних трансформацій і модернізації.

Новим важливим елементом монографічного дослідження В.І. Власова є вивчення та історико-науковий аналіз діяльності української та російської наукових шкіл глобалістики, критичне осмислення надбання представників цих шкіл.

Обширна й джерельна база видання. Безперечним здобутком автора є те, що він вперше вводить у науковий обіг документи і матеріали, з якими ознайомився у США, документи ООН: щорічні доповіді ООН щодо розвитку людини, аналітичні доповіді Римського клубу, а також матеріали Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського, наукові праці західних вчених – Р. Робертсона, Дж. Тойнбі, Д. Герда, У. Бека, З. Баумана та ін.

Структура монографії зумовлена поставленими завданнями, логікою та методологією дослідження. Застосовані автором методи комплексного, системного, компаративного аналізу сприяють широким узагальненням, дають можливість врахувати досвід українських і російських дослідників щодо обраної проблеми.

Структура першого тому монографії, присвяченого історичним аспектам науки глобалістики, складається з 3-х розділів, глосарію, списку літератури, 28 додатків; другий том – еволюції наукової думки

щодо глобалізації в Україні та Росії. Він включає 2 розділи, глосарій і 12 додатків. Структура двохтомної монографії продумана, розділи обох томів написані на рівні високого професіоналізму. Порушені проблеми логічно й послідовно доведені, теоретично обґрунтовані. Виваженість висновків відповідає ґрунтовності використаних документальних та фактичних джерел. Проте, на нашу думку, бажано скоротити деякі розділи.

На основі глибокого системного аналізу професор Власов В.І. дійшов висновку, що глобалізація розвитку є об'єктивним процесом. Трансформаційні зміни, що відбуваються в економічній, соціальній, політичній, екологічній сферах є багатовимірними, а революційні зміни новітніх технологій, впровадження кабельного і супутникового телебачення безпрецедентно розширили можливості формування глобальної людської спільноти. Базуючись на оцінках ключових факторів, демографічних тенденцій, природних ресурсів, розви-

тку науки і технологій, світової економіки і глобалізації, національної та інтернаціональної влади, майбутніх конфліктів і ролі США автор розкриває позитивні й негативні ефекти глобалізації, перспективи розвитку глобалізаційних процесів.

Важлива й практична значимість наукової праці. Її положення, узагальнення і висновки можуть бути використані для подальшої розробки даної проблематики, а також у практичній діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, у навчальному процесі — для підготовки курсів та спецкурсів з проблем глобалізації і глобалістики.

В цілому, наукове видання характеризується високим теоретичним рівнем, комплексним міждисциплінарним підходом, що поєднує економіку, історію, філософію, соціологію, демографію, включає викладення багатоаспектного зарубіжного досвіду оцінювання глобалізаційних процесів, — є новим словом у дослідженні проблем глобалізації і глобалістики.

В.А. Зленко,

доктор історичних наук, професор

*Додаток до постанови президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2*

**ПЕРЕЛІК № 4
НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ,
В ЯКИХ МОЖУТЬ ПУБЛІКУВАТИСЯ РЕЗУЛЬТАТИ
ДИСЕРТАЦІЙНИХ РОБІТ**

**НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ ДОКТОРА І КАНДИДАТА НАУК
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ**

Журнали

АгроІнКом (МАПІК «Агропромінвест-інтернешнл»)

Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: економіка (м. Харків)

Вісник Сумського державного університету. Серія: економіка.

Вісник Східноукраїнського державного університету (м. Луганськ)

Вісник Національного банку України (м. Київ)

Зовнішня торгівля (м. Київ)

Маркетинг в Україні (м. Київ)

Схід (м. Донецьк)

Управляющие системы и машины (НАН України, Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, Міжнародний науково навчальний центр інформаційних технологій та систем)

«РОДОВА САДИБА» — ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Під такою назвою 12 березня 2013 року в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» відбулася міжнародна науково-практична конференція.

До участі в її роботі були запрошені представники Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства екології та природних ресурсів України, Міністерства соціальної політики України, провідні науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки», власники родових садіб з України, Росії, Білорусії.

У вітальній промові голова робочої групи з формування концепції державної цільової програми «Родова садиба» академік НААН **Саблук Петро Трохимович** наголосив на важливості цієї проблеми і підкреслив декілька найголовніших її аспектів.

В Україні існує 28 346 сільських населених пунктів, багато з яких поступово обезлюднюються і припиняють своє існування. Обезлюднення сіл негативно впливає на розвиток сільської поселенської мережі й зайнятість населення в аграрному виробництві. За межами України нині працює майже 7 млн українців, які б могли працювати на власній землі.

Створена у 2011 р. в Інституті робоча група по темі «Родова садиба» заклала основи для наукового обґрунтування цього важливого напрямку, на принципах якого заснований будь-який сільський населений пункт. Господарства населення, сформовані по типу родових садіб, виробляють нині більше половини сільгосппродукції, 98 % картоплі.

Майбутнє держави залежить від розвитку її територій. Не підтримувати цей рух може лише людина, далека від сільського господарства. Сільські поселення — це водночас основа поселенських екосистем. Для науковців відкривається величезний простір для розроблення економічних моделей і механізмів розв'язання цієї надзвичайно важливої проблеми.

Нині багато сіл зникли з карти країни. Будинки залишилися без господарів і поступово руйнуються. Треба дати можливість бажаючим жити і працювати на землі, через родові садиви відроджувати населені пункти. Розвиток сільських територій — це багатство країни, збереження культурних традицій народу.

Рух до землі набуває планетарного масштабу. Із заснуванням родових садіб на село приходить нова генерация, здійснюється бажання людей жити в гармонії з природою. Це доведено практикою формування і функціонування таких поселень, але мало хто знає, якими зусиллями бажаючі змінити міський спосіб життя на сільський отримують таке право. Ідея «Родова садиба» претендує на національний проект. Слід підняти це питання на рівень, щоб він заслуговував на увагу представників усіх ешелонів влади.

Васильєв Михайло Леонідович — голова Всеукраїнської громадської організації «Народний рух захисту Землі» виступив з доповіддю «Робота по реалізації ідеї «Родова садиба» в Україні». Доповідач зазначив, що у суспільстві є великі проблеми з селом, які швидко поглиблюються. За 2012 рік з мапи України зникло 154 сільських населених пунктів, кожний з яких займав територію близько 200 га землі. За перші п'ять років після зникнення сіл витрати держави на переведення земель у категорію сільськогосподарських угідь оцінюються від 5 до 15 тис. грн. Якщо ці землі виділити людям для облаштування родових садіб (по одному гектару на садибу), то держава матиме від цього лише зиск.

З 1 га землі селянин може отримати 10 тис. грн доходу. Кожна сім'я вирощуватиме для себе екологічно чисту продукцію. Освоєння 1 га потребує близько 300 тис. грн. Для облаштування 1 млн родових садіб протягом п'яти років щороку можна задіяти майже 300 тис. осіб, що знизить рівень безробіття в Україні.

При відродженні населених пунктів постає потреба створення кооперативів. Виникають нові організації, де також будуть задіяні робітники різного фаху. Таким чином, з одного боку, розв'язуються проблеми держави, а з іншого — проблеми людей.

Саме слово «родова садиба» несе в собі кілька позитивних моментів. Після ознайомлення з проектом закону «Про родову садибу» працівники Міністерства соціальної політики України зробили висновок, що це дасть можливість зміцнити родинні й сімейні зв'язки.

У 2011 році в ННЦ «Інститут аграрної економіки» створено робочу групу для вивчення цього питання.

У жовтні цього ж року вона підтримала проект закону «Про родові садиби». Зараз Інститут і громадська організація «Народний рух захисту Землі» спільно працюють над цим питанням. У колективі Інституту є багато однодумців, тому є впевненість, що ця проблема буде розв'язана.

Батуріна Галина Михайлівна — голова Харківської обласної громадської організації «Народний рух захисту Землі», поселенка родової садиби у Харківській області. На думку доповідачки, обговорювана проблема має глибоке історичне коріння. Спільними зусиллями слід відродити загублену людську єдність, властиву нашим предкам. Ця єдність забезпечувалася способом життя на своїй землі.

Об'єднуючим початком має стати родинна земля, на якій жили прадід, дід, батько і продовжує жити син; родове поселення, де все і про всіх знають до сьомого покоління; набуття досвіду і знань наших славних предків. Ухвалення закону «Про родові садиби» дасть таку можливість.

У масштабах країни створення родових садиб матиме позитивні наслідки: 1) тут ефективно використовуватимуться земельні ресурси, відтворять родючість ґрунтів; 2) формуватимуться екологічно чисте середовище для проживання людей; 3) вирощуватимуться екологічно безпечні продукти харчування; 4) знизиться залежність України від імпорту сільськогосподарської продукції; 5) зміцнюватимуться здоров'я нації; 6) зменшиться навантаження на міську інфраструктуру і послабиться проблема забезпечення населення житлом; 7) знизиться концентрація людей і перенаселення великих міст; 8) почнеться відродження села та його інфраструктури; 9) прискориться розвиток будівельної галузі; 10) знизиться рівень безробіття — робота з облаштування своїх ділянок рівнозначна створенню робочих місць; 11) підвищиться рівень народжуваності як фактора впевненості людей у майбутньому; 12) здійснюватиметься процес самозабезпечення сімей продуктами харчування; 13) знизиться гострота проблеми соціального забезпечення — життя в родовій садибі значно дешевше, ніж у місті, до того ж набагато якісніше; 14) зміняться пріоритети й цінності людей, знизиться рівень злочинності та корупції у суспільстві.

Користування ділянкою землі родової садиби, створеної своїми руками або отриманої у спадщину, — місце, де людина народилася і виросла, автоматично робить її Патріотом.

Науковці ННЦ «Інститут аграрної економіки», Президія Національної академії аграрних наук України давно зрозуміли переваги володіння землею

на засадах становлення й розвитку родових садиб і підготували проект закону «Про родові садиби», який проходить узгодження на різних рівнях влади і таким чином торує собі шлях до статусу офіційного. У Білгородській області Російської Федерації він був прийнятий на регіональному рівні ще три роки тому. В інших областях Росії його також підтримують і готують до ухвалення. Слід поширити інформацію про проект закону «Про родові садиби» серед тієї частини населення, яка бажає скористатися правом працювати на власній землі й реалізувати себе в цьому виді діяльності.

Матвійчук Дмитро — представник поселення «Простір любові». У своєму виступі зазначив, що тривалий час шукав для проживання з однодумцями. Три роки тому знайшов поселення, де проживало три сім'ї, його сім'я стала четвертою. Нині у поселенні проживає 26 сімей, 80 осіб, з яких 30 дітей дошкільного віку. Розпочато економічний проект поселення, за яким планується проживання 150 сімей.

Національна ідея виникає тоді, коли є мета. У поселенні «Простір любові» зібралися представники різних регіонів України: сім'ї з Одеси, Києва, Броварів, Кіровограду, Полтави, Кременчука. Це вже є свідченням формування національної ідеї, яка об'єднує людей країни.

Тема родових поселень найближчим часом має стати національною. На сьогодні процес створення родової садиби надзвичайно складний. Зі 100 сімей, бажаючих створити родові садиби, лише 10 «доходять» до отримання відповідних документів і лише одна сім'я залишається жити в поселенні. За три роки оформлення документів на право володіння земельною ділянкою, час який витратив виступаючий особисто, багато охочих отримати землю відмовилися від цієї копійкої справи. Люди не готові так довго чекати.

Багато сіл вже пройшли точку неповернення, а тому не можуть бути відновленими. Проте є села, які ще можна врятувати. Очевидно слід змінити світоглядну концепцію щодо села. У суспільстві виник рух, який розв'язує цю проблему, змінюючи формат сільських територій.

Аграрна економіка XXI ст. — це економіка кооперативна. Розвинені країни світу йдуть саме цим шляхом. За статистичними даними, у Швеції на 88 % економіка кооперативна, Голландії — на 90, Данії — на 80, Швейцарії — на 90 %. Кооперативна може не тільки врятувати, а й змінити село.

Дехто вважає, що родова садиба забезпечить самодостатність і щасливе майбутнє. Проте є ще пи-

тання медицини, освіти, інфраструктури поселення. Лише багато сімей можуть створити умови для самодостатності. Нині в поселенні «Простір любові» створюється альтернативна школа, яка почне функціонувати з вересня поточного року. Діти знаходяться на домашньому екстернаті, оскільки поселенців не влаштовує навчання у традиційній школі, де готують споживача, а не творця, пошукача знань. У поселенні функціонує неприбутковий магазин. Жителі замовляють товари, які закуповуються оптом. Щотижня їх доставляють у поселення і розвозять по сім'ях без використання будь-яких складських приміщень.

У поселенні застосовується альтернативна енергетика. Шість сімей вже поставили сонячні батареї. Минулого року власними силами відремонтували дорогу в селі. Ремонт обійшовся у 8 тис. грн.

Стосовно джерела доходів, то частина людей, які приїхали з міста Києва, — здають в оренду квартири. Для проживання їм вистачає 3–4 тис. грн на місяць. Дехто займається підприємництвом. Частина людей за вахтовим методом працює на будівництві у м. Києві.

У близько 40 країнах світу одна з головних статей бюджету — це сільський і зелений туризм. Для його розвитку Україна має великі перспективи. Краєвиди місцевості спонукають до організації цього виду діяльності.

У поселенні всі переходять на споживання екологічно чистої продукції, пакування якої здійснюється в сумки з конопель. Дещо зі сміття спалюється, а дещо вивозиться на централізовані сміттєзвалища.

Насамкінець свого виступу Дмитро Матвійчик показав фільм про своє поселення, в якому мешканці ділилися планами на майбутнє.

Стекольнікова Наталія — жителька поселення «Роси» з Білорусії розповіла про своє поселення, яке знаходиться на відстані 50 км від Мінська.

Це найбільше поселення типу «Родова садиба», в якому проживає 35 сімей. Площа землі — близько 50 га. Поселенню 10 років, в ньому народжуються діти. Більшість сімей за станом повноцінного харчування вийшли на самодостатність. У кризовий 2011 рік поселенці не відчували дефіциту продовольства, при тому, що деякі громадяни Білорусії виїхали на проживання у сусідні країни. Поселенці бачать перспективу, тому залишалися на батьківщині. Це свідчить про патріотизм мешканців поселення, бажання жити на своїй землі, зі своїми родичами.

Офіційно держава не підтримує поселення, але посприяла поселенню «Роси» в підведенні електри-

ки та покращенню дороги, яку щороку прочищає в зимовий період. На телебаченні тема «Родових садіб» озвучується.

Політика Президента Республіки Білорусь спрямована на розосередження жителів із міст у сільській місцевості. Простежується тенденція до пільгового оподаткування сільськогосподарських підприємств. Поселенці, як і дачники, мають можливість реалізувати свою продукцію без оподаткування. Пільгове оподаткування застосовується також у будівництві на селі. Молодим сім'ям надаються позики на 40 років під 1 % річних. Багатодітнім сім'ям (п'ятеро дітей і більше) держава надає допомогу в розмірі 2 млн руб. (200 тис. грн). Отже, підтримка держави відчутна.

За останні 10 років у країні з'явилося 46 родових поселень. Нині вони функціонують практично в кожному сільському районі, оскільки громадянин республіки має право отримати до 1 га землі безкоштовно. Із сільськими радами склалися добрі стосунки. Поселенці беруть активну участь у різних заходах села. У країні актуальна тема патріотизму. Водночас зростає прагнення будувати своє майбутнє в союзі слов'янських народів.

Показовим для всіх став приклад протікання кризи у 2008 році в Латвії. Хоча країна стала членом Європейського союзу, люди похилого віку не отримували пенсії й масово виходили на вулицю з протягнутою рукою. Такої кількості жебраків у наш час не бачили європейські країни.

У Білорусії практично кожна третя сім'я має земельний наділ. Зрозуміла важливість такої підтримки для людини, для її впевненості у собі, для підйому економіки країни. П.А. Столипін, коли був губернатором Гродненської губернії, писав: «Ніколи не забуду, коли я там був губернатором, цих незалежних селян, цих упевнених у собі людей».

Соковець Дмитро — житель поселення «Роси» з Білорусії поділився досвідом формування родових поселень у республіці.

У Білорусії відбувається сплеск розвитку родових поселень, які створюються завдяки співпраці з владою, визначенню шляхів придбання землі у тому вигляді, як того бажають люди. Надзвичайно важлива підтримка науки в цьому процесі. Водночас в Україні його наукове опрацювання здійснюється на високому рівні.

У Білорусії опрацьовується проект закону про родові поселення. Хоча він розробляється на підставі російського проекту закону, який був поданий в Думу Російської Федерації, досвід України викликає зацікавленість.

Важливе значення для родових поселень має раціоналізація діяльності. Завдяки новим методам використання земельних ресурсів інтерес до землі та родових поселень зростає, на противагу селу, яке живе по-старому. Бажано, щоб дослідники науково підтвердили досвід практиків і донесли його до влади.

Сільську місцевість у Білорусії намагаються розвивати шляхом створення агромістечок. За потужної підтримки держави зводяться будинки, які передаються людям безоплатно, створюється інфраструктура. Це спрацьовує, але не так ефективно, як у родових поселеннях, де людина — господар землі працює на свою сім'ю, самостійно планує 8-и годинний робочий день. Тому й результативність її праці значно вища. Виснажлива праця протягом 10–14 годин в аграрних підприємствах змушує людину думати, що в місті їй жилося б набагато краще.

Агромістечко — це територія 5 га недалеко від села, де будуються однотипні будинки. Але коли людина приходить на все готове, вона не сприймає його своїм і не цінує. Держава знайшла вихід із цього становища й почала виділяти кошти, для того, щоб людина сама будувала собі будинок.

Творці родових поселень мислять категоріями самостійності й відповідальності за свій рід і свій народ. Працювати без творчої ініціативи вони не погоджуються. Якщо поселення велике і там проживає багато різних фахівців, то воно може стати самодостатнім. Для кожного відкривається можливість займатися тим, що для нього близьке і цікаве. Кооперація — це перспективно і вигідно для держави і людей.

Ковальчук Таміла Яківна — голова Несолонської сільської ради Новоград-Волинського району Житомирської області виступила з доповіддю *«Практика реалізації ідеї «Родова садиба» на території Несолонської сільської ради Новоград-Волинського району Житомирської області»*.

Нині село в Україні переживає складні часи. За даними Рахункової палати України у 48 % сіл нині проживає менше 100 осіб. Люди пенсійного віку становлять 80 %. З мапи України кожного тижня зникає одне село.

На території Несолонської сільської ради знаходиться три села. В одному з них розташоване поселення «Простір любові». В селі Дубівка, де за радянських часів проживало 60 сімей, тепер живуть два пенсіонери. Але цьому селу пощастило. З'явилися люди, які побажали взяти землю й поселитися там.

П'яти сім'ям рішенням сільської ради вже виділено по гектару землі.

Люди, які приходять у село, мають інший світогляд, відмінний від світогляду місцевих жителів. Відродження села на засадах інших духовних цінностей, працелюбність, відсутність шкідливих звичок — саме це об'єднує цих людей. Майбутнє села і держави за людьми з великим бажанням віддячити Землі, яка дає життя. Хто приходитиме з такими намірами, сільська рада підтримуватиме всі їхні починання. Лише у тісній співпраці органів влади з новаторами розвитку суспільства кардинально іншим шляхом землі порожніх і вимираючих сіл можуть перетворитися на квітучі й доглянуті території.

Програма розвитку села є, але виконувати її нікому, оскільки більшість мешканців — це люди похилого віку. Коли в село приходить молодь із новим світоглядом, то з ними можна втілювати у життя будь-яку програму.

Ткаченко Юрій Олександрович — голова Одеської обласної громадської організації «Народний рух захисту Землі».

За двадцять років самостійності України село зазнало деградації. Не стала винятком й Одеська область.

Під час проведення «круглого столу» з приводу обговорення перспектив розвитку села на засадах концепції «Родова садиба» одна із журналісток сказала, що чиновники бояться людей, які хочуть з міста переїхати в село, бо хто ж із нормальних людей залишить місто і переїде на постійне місце проживання в сільську місцевість. Якщо такої думки високоосвічені люди, то що ж тоді говорити про сільське населення. Шкода, що на сьогоднішньому засіданні немає представників міністерств, оскільки чиновники в районах сприймають лише «вказівки зверху».

І все ж після проведення круглого столу в районі думка багатьох людей щодо розвитку села на засадах родових садиб змінилася на краще. Проте районна влада не згодна надати земельні ділянки безкоштовно, мотивуючи тим, що вільної землі немає. То як можна відроджувати покинуті й вимерлі села? От якби «зверху» надійшло розпорядження, то місцева влада змушена була б переглянути своє рішення. Добре, що ННЦ «Інститут аграрної економіки» взявся теоретично довести доцільність цієї справи. Але її треба узгодити з практикою, інакше вона залишиться нереалізованою.

В Одеській області кілька громадських організацій звернулися до губернатора й повідомили, що в

місті є люди, які бажають переїхати в сільську місцевість. Запропонували задіяти пілотні проекти, які доведуть доцільність цієї справи. Чиновники обласної адміністрації дали відповідь, що їм не зрозуміло, про що йдеться, а терміни, які зазначено у зверненні, не використовуються в їхній лексиці. Виявляється, вимирання села — незрозумілий для них термін як і процес, якого вони не бачать.

Якщо на мапі радянського часу в області було 20 вимерлих сіл, то тепер у рази більше. І при кожному селі не менше 200 га землі. Проте багато що залежить від чиновників, які можуть по-різному розпорядитися цією землею — віддати безоплатно для проживання людей і поновити життя на ній або чекати, коли прийде хтось і купить ці землі невідомо для кого і для чого.

Закон «Про родові садиби» вкрай потрібен для того, щоб зрозуміти наскільки українці ще готова працювати на землі. Вже зараз у поселеннях люди приходять до думки, що треба кооперуватися, самим створювати робочі місця. Ніхто не прийде і нічого не зробить для них. Якщо цього не зробиш, то нічого й не отримаєш.

Будь-яке поселення починається з колективу, формування наміру, кооперування людей. Практика доводить, що кооператив — це найдемократичніша організація, де виборний голова, за бажанням людини стає членом кооперативу, і за бажанням — виходить з нього. Дедалі очевиднішою стає нагальна потреба співпраці на засадах кооперації.

Медіков Віктор Якович — доктор економічних наук, депутат Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації першого та другого скликань, мешканець родового поселення «Рідне» Владимирської області, виступив із доповіддю «Досвід роботи з проектом «Родова садиба» в Росії».

Він вирішив перевірити ідею родових поселень на власному досвіді у першому в Росії родовому поселенні, заснованому 2000 р. Нині воно займає площу 650 га і в ньому проживає 350 сімей.

У всіх суб'єктах РФ (нині їх 86) є родові поселення, в яких живуть переконливі люди. Вчений сконцентрував увагу на якісних аспектах руху «Родові поселення», що нівелює шість видів управлінської зброї.

1. *Фізична зброя* — фізичне знищення народу.

2. *Генетична зброя* — геномодифіковані харчові продукти. Коли у Танзанії люди масово вмирили від голоду, США завезли в країну геномодифіковані продукти харчування у вигляді допомоги. Жителі

країни зібрали їх до купи й відправили назад з коментарем «У нас кіт це не їсть, а ви хочете щоб ми труїли себе».

Жителі родових поселень самостійно вирощують для себе продукти харчування. У садибах немає найнятих працівників.

3. *Економічна зброя*. Це засилля іноземних емісарів і висування на керівні посади «угідних» осіб. Жителі родових поселень цим не візьмеш, оскільки в економічному аспекті вони самодостатні люди.

4. *Ідеологічна зброя*. Формування партій і «перетягування каната». Люди, які пішли жити в родові поселення, на це не відгукуються.

5. *Літописна зброя*. Філософія жителів родових поселень базується не на зарозумілості — це мої знання, мій досвід, — а на спадщині предків і на ідеях провідних учених. Разом це забезпечує розсудливість. Жителів родових поселень неможливо переконати, що Русь існує всього тисячу років. Хранителі Російської північної традиції можуть пояснити історію в 26 тисяч років. У Владимирській області є розкопки, які свідчать про життя наших стародавніх предків 25—30 тис. років тому. Така інформація надається через «Вісник Слов'янської всесвітньої академії». Люди, які живуть у родових поселеннях, цікавляться дійсною історією свого народу і знають, хто були їх предки.

6. *Світоглядна зброя*. У сучасної людини мозок завантажений на 3—4 %, в основному — це ліва півкуля. Права півкуля у деяких осіб завантажена на 10 %, але, як правило, ці люди логічно не можуть мислити. До того ж встановлено вісім контурів головного мозку. У звичайної людини працює лише чотири з них. Зараз в Україні швидко розвивається ноосферне освіта, яка дає змогу «включити» обидві півкулі головного мозку і всі вісім контурів. У родових садибах сформована міжнародна ноосферна школа «Золота раса», в якій задіяні найпрогресивніші вчені.

Проблема боротьби двох систем розв'язана. Майбутнє за цим способом життя. Це не повернення до старого, а розвиток по спіралі з урахуванням усіх помилок, які людство зробило до цього часу.

Росоха Володимир Васильович — доктор економічних наук, головний науковий співробітник ННЦ «Інститут аграрної економіки», у своїй доповіді «Нові можливості використання кластерного підходу до організації аграрного виробництва на засадах планомірного розвитку мережі населених пунктів, закладених в концепції «Родова садиба» коротко зупинився на глобальних процесах світової економіки

й можливостях її впливу на розвиток аграрного виробництва в Україні.

Глобалізація світу чітко визначила два шляхи розвитку — великомасштабну корпоратизацію і територіальну кластеризацію економіки. Після створення Європейського союзу рівень розвитку між країнами об'єднаної Європи почав поступово вирівнюватися. Водночас всередині країн об'єднання простір між розвиненими і депресивними територіями розширився. Саме з формування територіальних кластерних систем і почалося вирівнювання розвитку територій.

Для України територіальна кластеризація нині є нагальною необхідністю імпортозаміщення продукції, яку можна виробляти в країні (фрукти, ягоди, виноград, горіхоплідні тощо), і водночас зниження рівня безробіття. Але для цього великим агропромисловим корпораціям слід залучати у суспільне виробництво власників земельних паїв, які стали для них орендодавцями. Це можливо за рахунок надання державою цим суб'єктам господарювання додаткових податкових пільг за створення робочих місць.

Іншим напрямом організації аграрного виробництва є кооперація товаровиробників із подальшим формуванням кластерних структур. Для цього необхідне заселення сільських територій. Безумовно, сьогодні знайдеться небагато бажаючих жити і працювати в селі. Проте започаткований на засадах самоорганізації рух формування родових поселень дає сподівання на можливість цього шляху розвитку й необхідність його державної підтримки. Нова генерація, що приходить на село, — це підтримка розвитку сільських територій, інфраструктури села, культури сільського населення, впровадження науки у практичну діяльність, виробництво екологічно чистої продукції, захист земельних ресурсів від ерозійних процесів тощо.

Інша проблема, що спонукає до роздумів, — це ріст чисельності населення планети. Світ заклопотаний продовольчим забезпеченням жителів планети, а завтра почне піклуватися про їхнє місце проживання на ній. Якщо територія країни не заселена, то можливі претензії перенаселених країн щодо «місця під Сонцем». В Індії на цей час проживає 1 млрд 200 млн осіб (понад 50 % віком до 25 років), більше 40 % бідняків світу. У Китаї до 2016 року населення становитиме 1 млрд 600 млн осіб, 900 млн з яких працюють у сільському господарстві. Вже нині 50 млн китайців проживають за межами своєї країни, і ця цифра невпинно зростає. Зупинити приріст

населення в країні практично неможливо у зв'язку з необхідністю збереження його вікової структури. Поняття «територія» в Китаї трансформувалося у термін «багаторівневий простір». Нині китайська сім'я, яка має 0,02 га землі в обробітку, допомогу по безробіттю від держави не отримує. Українська сім'я, яка працювала свого часу в сільському господарстві й має у власності від 2 до 12 га землі (розмір європейської ферми), не може створити собі робоче місце, здає її в оренду і бідкається, що немає роботи. Багато аналітиків називають такий стан речей прокляттям природних ресурсів.

Кооперація можлива лише за наявності господарів, а не власників-орендодавців землі. Нова генерація, що приїде на село, може змінити сільський спосіб життя. Для цього не обов'язково володіти великим капіталом. Насамперед слід мати іншу ментальність, відмінну від ментальності державного патерналізму часів планово-розподільчої економіки. У західних країнах капітал і ментальність формувалися століттями, від покоління до покоління й передавалися у спадщину. Гроші — не найголовніший ресурс. В Англії, наприклад, створено банк часу, де накопичується й витрачається відпрацьований час. Таким чином здійснюється обслуговування один одного. Хтось може робити ремонт квартири, водночас йому треба підстригти газони. Світ не стоїть на місці й невпинно розвивається. Треба мати бажання, а можливості знайдуться.

Булавка Олексій Гаврилович — кандидат економічних наук, завідувач відділу соціально-економічного розвитку сільських територій ННЦ «Інститут аграрної економіки», виступив із доповіддю «Соціальні проблеми на селі та їх розв'язання в контексті реалізації концепції «Родова садиба». Доповідач зупинився на проблемах розвитку села.

Так, на початок 2012 р. в Україні було 28 500 сільських населених пунктів, а на кінець 2012 р. їх залишилося 28 346 сіл. За період 1990—2012 рр. кількість сільських поселень зменшилася на 354 од., що становить 16 сіл за рік. Практично вдсятеро прискорився процес вимирання сіл.

Зменшується кількість великих сільських поселень. Спорожніли 11 % сіл, 714 тис. сільських дворів не мають господарів. У 2011 році кількість померлих перевищила чисельність народжених на 80 тис. осіб. Практично зупинився розвиток соціальної сфери села.

Сімейний бюджет на продукти харчування в селі становить 51 %, в Англії — 11, Німеччині — 12, Франції — 14, в Італії — 16 %.

Прискорюється процес обезлюднення неперспективних сіл, згорання сільської поселенської мережі, активного відтоку молоді через безперспективність проживання в сільській місцевості, зниження рівня захисту сільського населення й підтримання соціальної інфраструктури села.

У ННЦ «Інститут аграрної економіки» розроблено Програму розвитку села до 2015 року, з часом вона була поправлена і продовжена до 2020 року. Передбачене в ній — не виконується. Відпрацьовані стратегічні напрями розвитку сільських територій, де зазначено, що робити, коли і за які кошти. Ніяких позитивних змін не спостерігається через відсутність фінансування.

Проект «Родова садиба» — це перспективний напрям розвитку села і сільських територій, який варто підтримати. Завдяки йому можливе й поліпшення економічного стану сільського господарства. Проте аграрне виробництво — це продовольчий захист держави. Тому слід працювати для забезпечення своєї сім'ї й усієї держави, без якої ніхто не зможе вести своє господарство. Результатом має стати формування мережі родових поселень на основі довічного користування і передачі родових садиб у спадщину, наділення земельними ділянками молодих сімей, створення нових сільських поселень.

Корінець Роман Ярославович — президент Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України в доповіді «Основні організаційно-правові аспекти планомірного розвитку мережі населених пунктів на принципах концепції «Родова садиба» і перспективи кооперації на заселених сільських територіях» зазначив наступне.

Мені як і чиновнику не зрозуміле навіть саме поняття «Родова садиба». Люди переселяються ближче до природи в багатих країнах, де створення таких поселень для них доступне. В Україні це нереально. Якщо «Родова садиба» — економічний чинник, то чим вигідний він для людей? Фермерське господарство, засноване на 100 гектарах землі, вигідне. До того ж його можна продати.

Нині практично кожний українець вважається власником. Проте користування і розпоряджання земельною ділянкою без можливості її відчуження — це ще не власність. Перш ніж пропонувати подібну концепцію, треба з'ясувати, а кому вона буде вигідна. Виникає багато запитань, на які необхідно дати аргументовані відповіді.

Ізотенко Олексій Іванович — керуючий справами Всеукраїнської громадської організації «Селян-

ська спілка України імені І.О. Мозгового», виступив з доповіддю «Реалізація проекту «Родова садиба» у сфері інтересів Всеукраїнської громадської організації «Селянська спілка України імені І.О. Мозгового».

Героїзм однодумців, які започаткували рух «Родова садиба», полягає в тому, що вони покинули міста і проживають у селі. Держава має звернути на це увагу, але, на жаль, обличчям до них вона не повертається. Міністерству аграрної політики та продовольства України виділено на рік 8,4 млрд грн, Міністерству внутрішніх справ України — 18 млрд грн, прокуратура, судова справа, Служба безпеки України отримали 33 млрд грн. Виходить, ті, хто виробляє продовольство і годує народ, мають набагато менше доступного. Порятунком потопаючих — справа рук самих потопаючих.

Родові поселення — це формування нової психології людини. Для підтримання малих фермерських господарств Селянська спілка запропонувала проект агропарку кооперації, принципи якого можна використати і в родових поселеннях. Виробнича інфраструктура необхідна навіть для малого поселення.

Кісіль Микола Іванович — кандидат економічних наук, завідувач відділу інвестицій ННЦ «Інститут аграрної економіки», у доповіді «Інвестиційна привабливість проекту «Родова садиба» зазначив, що будь-який інвестиційний проект повинен мати місію. Місія проекту «Родова садиба» полягає в наступному.

1. Люди хочуть мати здорових спадкоємців, продовжувачів свого роду. Отже це Рух за збереження роду.

2. Люди хочуть підвищити якість життя в екологічно чистому місці.

3. Україна забруднена, а тому стан здоров'я українців перебуває на дуже низькому рівні.

4. Цей Рух має бути общинним, оскільки умови життя надзвичайно складні. Індивідуалізму тут не вижити.

5. За рахунок чого житиме поселення? Слід визначитися з місцем прикладання праці.

6. У Програмі розвитку села до 2020 року є багато проектів, які збігаються з принципами руху «Родова садиба». Є питання кредитного і дорожнього забезпечення, поліпшення житлових умов.

7. Виробництво сільськогосподарської продукції в Україні спрямоване на експорт. Перспективи вибору для малих форм господарювання немає. Тому для родових поселень виділяються проблемні землі сільськогосподарського призначення.

8. Бажано створити асоціацію родових садиб, яка б відстоювала інтереси цього Руху.

9. ННЦ «Інститут аграрної економіки» міг би надати цьому Рухові масштабності.

Грабар Іван Григорович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри процесів, машин і обладнання Житомирського національного агро-екологічного університету виступив з доповіддю «*Можливості реалізації проекту «Родова садиба» в Житомирській області. Донесення суті ідеї «Родова садиба» — важлива справа виховання підростаючого покоління».*

Найбільша проблема, яка нині існує, це фундаментальне руйнування духовності. Достатньо подивитися на весь непотріб, який демонструється на 45 каналах українського телебачення. Чужа інформаційна продукція — це усвідомлена варварська акція проти нашої духовності, яка має 15–30–50 століть слов'янської історії. Сьогодні вона руйнується.

У лабораторії мікрорезонансних технологій, організованій п'ять років тому доповідачем, доведено взаємодію різних фізичних і енергоінформаційних полів із фізикою живого. Енергоінформаційне поле людини несе дуже важливу інформацію про стан її здоров'я. Людина з таким енергоінформаційним полем — істота *Богородібна*.

Нині студенти третього курсу інженерних спеціальностей на запитання, скільки буде $1/2 + 1/3$ відповідають — $2/5$. Вони складають чисельник з чисель-

ником, а знаменник зі знаменником. Це студенти третього курсу технічного вищого навчального закладу. Про слово тригонометрія вони навіть не чули. Про складання двох векторів під кутом 30° — поняття не мають.

Ми в глибокій духовній, інформаційній та освітній кризі. Родова садиба — це прекрасний ультрамодерний інструмент повернення до гармонії, виходу з кризи, передусім — духовної.

Не треба побоюватися, що в родових поселеннях батьки, звичайно ж за допомогою відповідних програм, дадуть дітям гіршу освіту, ніж у сільській або міській школі. Даруйте, гірше вже нікуди.

Треба повернутися до глибинних наших витоків, до праслов'янської культури вед, до уміння і знання, що таке інформація, що таке медитація, і як все це діє на фізику живого.

Поки це покоління живе, ми можемо багато чого зробити. Я готовий узяти на себе створення парку мікромашин від косарки, молотарки і до віялки, з мінімальним приводом внутрішнього згоряння, з максимальним приводом від живої сили вітро- і гідроенергетики, і все налагодити не як бізнес, не як «здирицтво один з одного». «Здирицтво» — це одна із сторін бездуховності. Будь-яке ваше поселення в будь-якій формі з будь-яких питань, зокрема, й щодо діагностики свого стану, можуть звертатися до мене — за освітою, науковим обґрунтуванням і до механізмів праці, які будуть необхідні.

РІШЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «РОДОВА САДИБА» — ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Заслухавши й конструктивно обговоривши доповіді та виступи на міжнародній науково-практичній конференції «Родова садиба» — один із напрямів сталого розвитку сільських територій» конференція прийняла наступні рішення.

1. Для підтримки концепції «Родова садиба» та нормативно-законодавчого забезпечення її реалізації направити її відповідним міністерствам і відомствам.

2. Запропонувати Національній академії аграрних наук України включити в тематику наукових досліджень напрям сталого розвитку сільських територій на засадах «Родова садиба».

3. Рекомендувати аграрним навчальним закладам запровадити в навчальні програми курсу «Аграрна соціологія» тему «Родова садиба».

4. Запропонувати Міністерству аграрної політики та продовольства України реалізацію пілотних проектів відродження села на засадах концепції «Родова садиба».

Звіт за підсумками роботи міжнародної науково-практичної конференції підготувала

Г.М. Батуріна,

*голова Харківської обласної громадської організації
«Народний рух захисту Землі»*

СЛАВОВУ Володимиру Петровичу — 75 років

Володимир Петрович Славов широко відомий в Україні й за її межами учений у галузі тваринництва і кормовиробництва, доктор сільськогосподарських наук, професор; зав. кафедри технологій переробки та якості продукції тваринництва Житомирського національного агроєкологічного університету народився 5 липня 1938 р.

Після закінчення Херсонського сільськогосподарського інституту (1961 р.) Володимир Петрович працював зоотехніком-селекціонером, головним зоотехніком, секретарем райкому комсомолу, інспектором-організатором в Оріхівському районі Запорізької області. З 1966 р. аспірант, молодший, старший науковий співробітник, звільнений секретар парткому Науководослідного інституту тваринництва Лісостепу і Полісся Української РСР (м. Харків). У 1970 р. захистив кандидатську, а в 1992 р. — докторську дисертацію. У 1989 р. йому присвоєно вчене звання професора, а 1993 р. обрано членом-кореспондентом УААН (нині НААН України).

З 1975 р. В.П. Славов обіймав посаду інструктора сільгоспвідділу ЦК Компартії України, а з 1982 по 2001 рр. — ректора, зав. кафедри Житомирського сільськогосподарського інституту (з 1994 р. Державної агроєкологічної академії України). На посаді ректора Володимир Петрович спрямував свій багатий досвід організатора і вченого на підвищення рівня навчальної та

науково-дослідної роботи ВНЗ. За час його керівництва навчальний заклад набув статусу Державної агроєкологічної академії України й перетворився на провідний науковий і культурний центр країни. Значно розширилась його матеріальна база.

При активній і безпосередній участі Славова В.П. відкрито три нових факультети й 12 спеціальностей. Побудовано і введено в дію студентський гуртожиток (1983 р.), навчально-лабораторний корпус зоотехнічного факультету (1985 р.), навчальний корпус площею 9 тис. м² (1987 р.), корпус факультету механізації сільського господарства (1988 р.), лабораторію насінництва (1989 р.), віварій (1992 р.), ветеринарний комплекс (1995 р.), 72-квартирний житловий будинок (1988 р.), відновлена робота аспірантури (1984 р.), відкрито факультети механізації сільського господарства (1986 р.), ветеринарної медицини (1987 р.), екології (1997 р.), а також спеціалізовану вчену раду по захисту кандидатських дисертацій зі спеціальності 03.00.16 «Екологія» (1993 р.), засновано науково-теоретичний збірник «Вісник Державної агроєкологічної академії» (1998 р.). Активізувалась науково-дослідна робота, поліпшилась її комплексність, системність, компаративність. Організовано дослідну станцію по радіоекології з трьома лабораторіями та сучасним науковим обладнанням, а обсяг фінансування зріс майже у 10 разів — до 2,2 млн грн. Були започатковані спільні дослідження проблем радіоекології зі Шведським аграрним університетом, університетом Ганновера, Угорським, Варшавським аграрними університетами та іншими закладами.

З 2001 р. Володимир Петрович працює в Інституті м'ясного скотарства та Інституті розведення і генетики тварин УААН. З 2008 р. професор, зав. кафедри Житомирського національного агроєкологічного університету.

Володимир Петрович — учений з широким діапазоном наукових інтересів: годівлі сільськогосподарських тварин і технології кормів, кормовиробництва, фізіології людини та тварин, економіки, радіоекології. Погляди вченого на ці проблеми викладено у 370 наукових працях, з

яких 40 монографій, рекомендацій, підручників і посібників. Досвідчений теоретик і практик має 18 винаходів, захищених авторськими свідоцтвами і патентами, наукову школу, для якої підготував 24 кандидати наук, звання «заслужений діяч науки і техніки України».

Пріоритетним напрямом діяльності В.П. Славова і створеної ним наукової школи зооекологів є розроблення наукових основ ведення сільського господарства на Поліссі. Під керівництвом вченого створено систему раціонів годівлі молочних корів в зимовий і літній періоди з урахуванням рівня забрудненості ґрунтів і коефіцієнтів переходу мікроелементів і радіонуклідів в рослини і організм великої рогатої худоби.

Рекомендації по веденню сільського господарства на територіях, забруднених внаслідок аварії на ЧАЕС, площа яких лише в Україні перевищує 3 млн га, довідники деталізованої поживності кормів і систем раціонів наукової

школи Славова В.П. широко використовуються при реабілітації забруднених земель.

За вагомий внесок у розвиток науки і підвищення рівня ефективності агропромислового виробництва вчений нагороджений державою орденами «За заслуги» II та III ступенів, медалями «За трудову доблесть», «За трудове отличие» та «За доблестный труд», відзнаками Міністерства освіти і науки України — «Відмінник освіти України», Міністерства аграрної політики і продовольства України — «Знак пошани», НААН України — «Почесна відзнака НААН України».

Редакційна колегія журналу, наукова спільнота, учні й друзі щиро вітають Володимира Петровича з днем народження, бажають йому нових звершень у роботі, почуття задоволення від зробленого, успіху в усіх починаннях, багато сонячних днів життя, сімейного затишку й любові ближніх.

Шановні читачі!

Наш журнал можна читати на сторінці Інтернету

<http://www.iae.kiev.ua>

Боднар О.В. Особенности ценообразования на продукцию растениеводства в Украине / О. В. Боднар // *АгроИнКом*. — 2013. — № 4–6. — С. 3–6.

Изложен системный и комплексный методические подходы к ценообразованию на продукцию растениеводства. Обосновано специфику ценообразования в отрасли растениеводстве, предопределенную особенностями производства продукции в разных природно-экономических зонах, сезонностью производственного процесса, особенностями земли как средства производства, низкой покупательной способностью населения, значительной зависимостью от конъюнктуры внешнего рынка, характеристиками потребительной стоимости отдельных видов растениеводческой продукции.

Воскобойник Ю.П. Емкость рынка органической продукции в Украине / Ю. П. Воскобойник, Е. В. Гаваза // *АгроИнКом*. — 2013. — № 4–6. — С. 7–10.

Установлены потенциальные потребители органической продукции. Проанализирована фактическая емкость рынка и ценовая ситуация на рынке органической продукции. Определено потенциальную емкость рынка органической продукции в Украине на период до 2020 года.

Швиденко О.М. Особенности применения Интернет-маркетинга в сельском хозяйстве США / О. М. Швиденко // *АгроИнКом*. — 2013. — № 4–6. — С. 11–14.

Рассмотрено понятие и обосновано необходимость применения Интернет-маркетинга аграрными предприятиями для повышения эффективности их деятельности. Отражен опыт использования Интернет-маркетинга в сельском хозяйстве США.

Завалевская В.А. Производство сельскохозяйственной продукции и занятость населения / В. А. Завалевская // *АгроИнКом*. — 2013. — № 4–6. — С. 15–21.

Установлена взаимосвязь между наращиванием объемов производства сельскохозяйственной продукции и повышением уровня занятости сельского населения. Проанализировано современное состояние производства продукции, занятости и безработицы в аграрной сфере экономики. Доведено, что рост эффективности аграрного производства будет способствовать повышению уровня занятости сельского населения и снижению безработицы.

Bodnar O.V. Features pricing on crop production in Ukraine / O. V. Bodnar // *AgroInKom*. — 2013. — № 4–6. — P. 3–6.

The article presents a systematic and comprehensive methodological approach to study the characteristics pricing for crop production, specific pricing crop, which is due to the production of products in a variety of natural and economic zones, seasonality of the production process, especially the land as a means of production, low purchasing power of the population, a significant dependence on situation on world market, the characteristics of the use value of certain plant products is highlighted.

Voskobiynyk Y.P. Capacity of the market of organic products in Ukraine / Y. P.. Voskobiynyk, E. V. Gavaza // *AgroInKom*. — 2013. — № 4–6. — P. 7–10.

Defined a potential consumers of organic products. Analyzed the actual size of the market and price situation on the market of organic products. Determined the potential size of the market of organic products in Ukraine for the period until 2020.

Shvydenko O.M. Peculiarities of the online marketing application in U.S. agriculture / O. M. Shvydenko // *AgroInKom*. — 2013. — № 4–6. — P. 11–14.

The concept and the necessity of the online marketing application at agricultural enterprises to improve their performance was investigated. The experience of online marketing usage in U.S. agriculture was elucidated.

Zavalevska V.A. Production of agricultural goods and employment of population / V. A. Zavalevska // *AgroInKom*. — 2013. — № 4–6. — P. 15–21.

Intercommunication between the increase of production of agricultural goods volumes is set the increase of level of employment of rural population. The modern state of production of goods is analysed, employment and unemployment in the agrarian sphere of economy. It is led to, that growth of efficiency of agrarian production will be instrumental in the increase of level of employment of rural population and decline of unemployment.

Дидковская Л.И. Государственная поддержка оросительной мелиорации / Л. И. Дидковская // *АгроИнКом*. – 2013. – № 4–6. – С. 22–25.

Рассмотрен уровень государственной поддержки водно-мелиоративной отрасли в Украине и в зарубежных странах. Обоснованы рекомендации по усилению роли государства для возрождения орошаемого земледелия Украины.

Стельмашук И.З. Развитие органического агропроизводства в Украине / И. З. Стельмашук // *АгроИнКом*. – 2013. – № 4–6. – С. 26–29.

Рассмотрено современное состояние и перспективы развития органического агропроизводства. Проанализированы каналы сбыта и определено среднего потребителя органической продукции. Доказана эффективность органического направления ведения сельскохозяйственного производства в Украине.

Филаткин С.Н. Арендные земельные отношения до и после отмены моратория / С. Н. Филаткин // *АгроИнКом*. – 2013. – № 4–6. – С. 30–32.

В статье рассмотрены негативные последствия продолжения моратория на продажу земель сельскохозяйственного назначения и проблемы, которые могут возникнуть после его отмены. Раскрыто отношение всех заинтересованных сторон к введению рынка земли в Украине. Проанализирован достоверный план развития арендных земельных отношений в будущем.

Коваленко О.В. Биоиндустрия как инновационное направление обновления АПК / О. В. Коваленко // *АгроИнКом*. – 2013. – № 4–6. – С. 33–37.

Обобщены закономерности технологического обновления общественно-экономических систем. Установлены приоритеты инновационного развития агропромышленного производства, что формируются на пересечении перерабатывающей и энергетической отраслей промышленности. Обосновано сущность и сформулировано определение категории «биоиндустрия». На примере производства биотоплива отражены дискуссионные положения развития биоиндустрии.

Янченко З.Б. Инновационные процессы в деятельности малых аграрных предприятий / З. Б. Янченко // *АгроИнКом*. – 2013. – № 4–6. – С. 38–42.

В статье рассматривается значение малого аграрного предпринимательства для обеспечения эффективного функционирования аграрной сферы и благосостояния местных сельских общин. Обосновано

Didkovska L.I. Government support of irrigation / L. I. Didkovska // *AgroInKom*. – 2013. – № 4–6. – P. 22–25.

The level of government support of water-melioration industry in Ukraine and foreign countries is considered; the recommendations for strengthening the role of government in the revival of irrigation in Ukraine are substantiated.

Stelmashchuk I.Z. Development of organic agricultural production in Ukraine / I. Z. Stelmashchuk // *AgroInKom*. – 2013. – № 4–6. – P. 26–29.

The current state of organic agricultural production in Ukraine and a forecast of its development. Studied marketing channels for organic products in Ukraine, and is formed of the average consumer. Proved future development of this area of agricultural production in Ukraine.

Filatkin S.N. Lease land relations before and after cancel the moratorium / S. N. Filatkin // *AgroInKom*. – 2013. – № 4–6. – P. 30–32.

The article describes the negative consequences of continuing the moratorium on sale of agricultural land, the problems that may arise after its cancellation. Disclosed all relevant stakeholders to the introduction of the land market in Ukraine, as well as analyze the most probable prices of rental of land relations in the future.

Kovalenko O.V. Bioindustry as innovative direction of agroindustrial complex renovation: theoretical aspects and progress trends in Ukraine / O. V. Kovalenko // *AgroInKom*. – 2013. – № 4–6. – P. 33–37.

Generalized patterns of socio-economic systems technological renovation. Identified priorities for agricultural production development innovation, formed at the intersection of energy and food processing industries. Substantiated and formulated the essence of the category «bio-industry» definition. On the example of the biofuels production discussion highlighted the situation of the bio-industry.

Yanchenko Z.B. Innovative processes are in activity small agrarian enterprises / Z. B. Yanchenko // *AgroInKom*. – 2013. – № 4–6. – P. 38–42.

In the article the value of small agrarian enterprise is examined for providing of the effective functioning of agrarian sphere and welfare of local rural communities. Grounded necessity of translation of small agrarian enterprises on

---

необходимость перевода малых аграрных предприятий на инновационные принципы развития. Исследованы региональные механизмы поддержки инновационных процессов в малом аграрном бизнесе. Проанализированы особенности взаимодействия научно-исследовательских учреждений региона с малыми аграрными товаропроизводителями. Установлена степень удовлетворения существующих инновационных потребностей малого аграрного бизнеса в контексте предложения перспективных научно-исследовательских разработок. Рассмотрен вопрос формирования региональной информационной базы относительно осуществления малыми аграрными предприятиями инновационной деятельности. Предложены мероприятия совершенствования статистического учета инновационных процессов в деятельности малого аграрного бизнеса.

Дадашев Б.А. Инновационное развитие сельского хозяйства Украины / Б. А. Дадашев // АгроИнКом. — 2013. — № 4–6. — С. 43–46.

Проанализировано современное состояние инвестиционной деятельности в аграрном секторе экономики Украины. Отражены и конкретизированы основные проблемы стабилизации и последующего развития инвестиционной активности сельского хозяйства. Обобщено и обосновано главные индикаторы и стратегические направления инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве.

Проскура Е.П. Результативность разъяснительной работы налоговых органов / Е. П. Проскура // АгроИнКом. — 2013. — № 4–6. — С. 47–52.

Исследовано осуществление налоговыми органами разъяснительной работы как составляющей системы администрирования налогов. Установлено влияние этого направления налогового администрирования на размеры налоговых поступлений и отношения налогоплательщиков к необходимости начисления и уплаты налогов. Доказана зависимость эффективности работы налоговых органов в сфере налогового администрирования от их взаимоотношений с налогоплательщиками.

Рощина Ю.В. Аграрное природопользование как объект бухгалтерского учета / Ю. В. Рощина // АгроИнКом. — 2013. — № 4–6. — С. 53–58.

Рассмотрена экономическая сущность и научные достижения в развитии теории ценообразования на земли сельскохозяйственного природопользования. Установлено, что земля как объект бухгалтерского учета в сельском хозяйстве отображается на балансах предприятий лишь

innovative principles of development. Investigational regional mechanisms of support of motion of innovative processes in small agrarian business. The features of co-operation of research establishments of region are analysed with small agrarian producers. The degree of satisfaction of existent innovative necessities of small agrarian business is appraised in the context of suggestion of perspective research developments. The question of forming of regional informative base is considered in relation to realization of innovative activity small agrarian enterprises. The measures of perfection of statistical account of innovative processes are offered in activity of small agrarian business.

Dadashev B.A. Investment development of agriculture of Ukraine / B. A. Dadashev // AgroInKom. — 2013. — № 4–6. — P. 43–46.

The article analyzes the current state of the investment in the agricultural sector of Ukraine. Lit and fleshed out the basic problems of stabilization and further development of the investment activities of Ukrainian agriculture. Generalized and justified by the main indicators and the strategic direction of the investment of agricultural development for the future of Ukraine.

Proskura K.P. Effectiveness of clarification work of tax authorities / K. P. Proskura // AgroInKom. — 2013. — № 4–6. — P. 47–52.

In the article the implementation of clarification work of the tax authorities as part of the tax administration system is investigated. The effect of this trend of tax administration on the size of tax revenues and the relations of taxpayers to the necessity of calculation and payment of taxes is found. The dependence between efficiency of the tax authorities' activity in sphere of tax administration and their relationships with taxpayers is proved.

Roshchina U.V. Agrarian nature management as an object of accounting / U. V. Roshchina // AgroInKom. — 2013. — № 4–6. — P. 53–58.

Economic essence and scientific achievements is examined in the development of price-formation theory on the land of agricultural management. The land, as an accounting object in agriculture, is determined to be only represented in balances of enterprises in the natural measuring without

---

в натуральном измерении без стоимостной ее оценки. Доказана необходимость полного учета основных средств производства и повышения уровня достоверности определения показателя рентабельности (нормы прибыли).

Скакун Л.А. Биологические активы в бухгалтерском учете как ресурс для капитальных инвестиций / Л. А. Скакун // АгроИнКом. — 2013. — № 4–6. — С. 59–61.

Проанализирована практика отображения в учете трансформации биологических активов. Установлены недостатки действующих нормативных актов, предназначенных для ведения учета и отображения в финансовой отчетности биологических активов. Доказана необходимость совершенствования процесса отображения в учете операций пополнения долгосрочных биологических активов продуктами собственного производства. Предложено размежевать операционную и инвестиционную деятельность в процессе учета биологических активов как средств осуществления инвестиционной деятельности.

Гуторов А.И. Теоретико-методические аспекты экономически и экологически эффективного использования земельных ресурсов в сельскохозяйственных предприятиях / А. И. Гуторов, Т. А. Степаненко АгроИнКом. — 2013. — № 4–6. — С. 62–68.

Определены направления повышения эффективности воспроизводства земельных ресурсов и стратегии формирования модели экологически сбалансированной системы мероприятий эффективного их использования. Обоснованы теоретико-методические основы формирования и развития экологически безопасного и эффективного использования земельных ресурсов в сельскохозяйственных предприятиях.

Гнатенко Е.А. Конкурентоспособность страховой услуги и формирования управленческого решения относительно ее повышения / Е. А. Гнатенко // АгроИнКом. — 2013. — № 4–6. — С. 69–72.

Предложено использование методики идентификации оптимального решения на основе структурных характеристик конкурентоспособности и рейтингового анализа страховой услуги. Отражены результаты апробации этой методики.

Петриченко А.А. Экономические реформы, реструктуризации, трансформации: институциональная комплиментарность / А. А. Петриченко // АгроИнКом. — 2013. — № 4–6. — С. 73–81.

the cost of its estimation. The necessity of complete account on the fixed production assets and increase of authenticity level at the determination of profitability index (norms of income) are proven.

Skakun L.A. Biological assets in record-keeping as resource for capital investments / L. A. Skakun // AgroInKom. — 2013. — № 4–6. — P. 59–61.

A practical reflection is analysed in the account of transformation of biological assets. The lacks of operating normative acts of intended are certain for the conduct of their account and reflection in the financial reporting. A requirement is certain in the improvement of process of reflection in the account of operations of addition to the long-term biological assets by foods of own production. Suggestions are brought in to delimit an operating-room and investment activity in the process of account of biological assets as facilities of realization of investment activity.

Gutorov A.I. Theoretical and methodical aspects of economic and ecologically effective use of the land resources at the agricultural enterprises / A. I. Gutorov, T. A. Stepanenko // AgroInKom. — 2013. — № 4–6. — P. 62–68.

The directions of increasing efficiency of land resources' reproduction and strategy of formation model of ecologically balanced actions' system of their effective use are defined. Theoretical and methodical bases of formation and development ecologically safe and an effective land resources' using at the agricultural enterprises are proved.

Gnatenko O.A. Competitiveness of insurance favour and forming of administrative decision is in relation to its increase / O. A. Gnatenko // AgroInKom. — 2013. — № 4–6. — P. 69–72.

The use of method of authentication of optimum decision is offered on the basis of structural descriptions of competitiveness of insurance favour and on the basis of rating analysis. Practical realization of such method is carried out and its results are represented.

Petrichenko A.A. Economic reforms, restructuring, transformations: intuitionally intercommunication / A. A. Petrichenko // AgroInKom. — 2013. — № 4–6. — P. 73–81.

Определена сущность понятий «реформа», «ре-структуризация», «трансформация», «институциональная ловушка» и их роль в развитии социально-экономических систем. Проанализировано институциональное влияние на реформирование экономики. Установлены причины возникновения «институциональных ловушек» в переходных экономиках, возможности их избегания и выхода из них. Обосновано взаимосвязь между эволюционными и революционными превращениями в социально-экономических системах.

Россوخа В.В. Инновации и технологии: системные признаки сущности и взаимосвязи / В. В. Россуха // АгроИнКом. – 2013. – № 4–6. – С. 82–90.

На основе исторического подхода рассмотрены научные аспекты сущностно-содержательного наполнения и современное законодательное определение категорий «инновация» и «технология», их взаимосвязь и взаимообусловленность. Проанализированы этапы инновационно-технологического развития и особенности его проявления в сельском хозяйстве, что предопределено, главным образом, биологическими процессами, консервативностью основ сельскохозяйственного производства и эмпиричностью методов их регулирования.

Паламарчук Н.Н. Категория конкуренции: аналитический обзор эволюционного развития научной мысли / Н. Н. Паламарчук // АгроИнКом. – 2013. – № 4–6. – С. 91–94.

Изложены теоретические положения конкуренции представителей классической школы экономической мысли. Рассмотрен экономико-математический подход к концепции совершенной конкуренции и условий ее осуществления. Проанализированы позиции исследователей монополистической, несовершенной конкуренции и научные аспекты определения сущности и закона конкуренции на современном этапе экономического развития.

Фендик В.М. Контроль обеспечения обязательств как экономическая и учетная категория / В. М. Фендик // АгроИнКом. – 2013. – № 4–6. – С. 95–99.

Исследована сущность контроля как учетной и хозяйственной категории. Обосновано его значение и необходимость, методологические основы и процедурные особенности финансово-хозяйственного контроля в сфере обеспечения обязательств предприятия.

Essence of concepts «reform», «restructuring», «transformation», «institutional lock-in effect» and their role in development of the socio-economic systems, is certain. Institutionally influence is analysed on reformation of economy. Reasons of origin of «institutional lock-in effect» are set in transitional economies, possibility of their avoidance and exit from them. Intercommunication is grounded between evolutionary and revolutionary transformations in the socio-economic systems.

Rossokha V.V. Innovations and technologies: system signs of essence and intercommunication / V. V. Rossokha // AgroInKom. – 2013. – № 4–6. – P. 82–90.

On the basis of historical approach the scientific aspects of the essence-rich in content filling and modern legislative determination of categories are considered «innovation» and «technology», their intercommunication and mutual conditionality. The stages of innovative-technological development and feature of his display are analyses in agriculture, that is predefined, mainly, by biological processes, conservatism of bases of agricultural production and empirical methods of their adjusting.

Palamarchuk N.N. Competition – review in the evolution of scientific idea / N. N. Palamarchuk // AgroInKom. – 2013. – № 4–6. – P. 91–94.

The theoretical position competition in classical school of economic are researched. Economic-mathematical approach to the concept of perfect competition and the conditions of its existence are considered. The position of supporters of monopoly, imperfect competition and scientific aspects of determining the nature and the law of competition at the current way of economic development are analyzed.

Fendyk V.M. Control obligations of both economic and accounting category / V. M. Fendyk // AgroInKom. – 2013. – № 4–6. – P. 95–99.

The essence of control as accounting and business category. Proved its importance and necessity, methodological principles and procedural features of the financial and economic control in the provision for liabilities of the entity.